

RUBICON

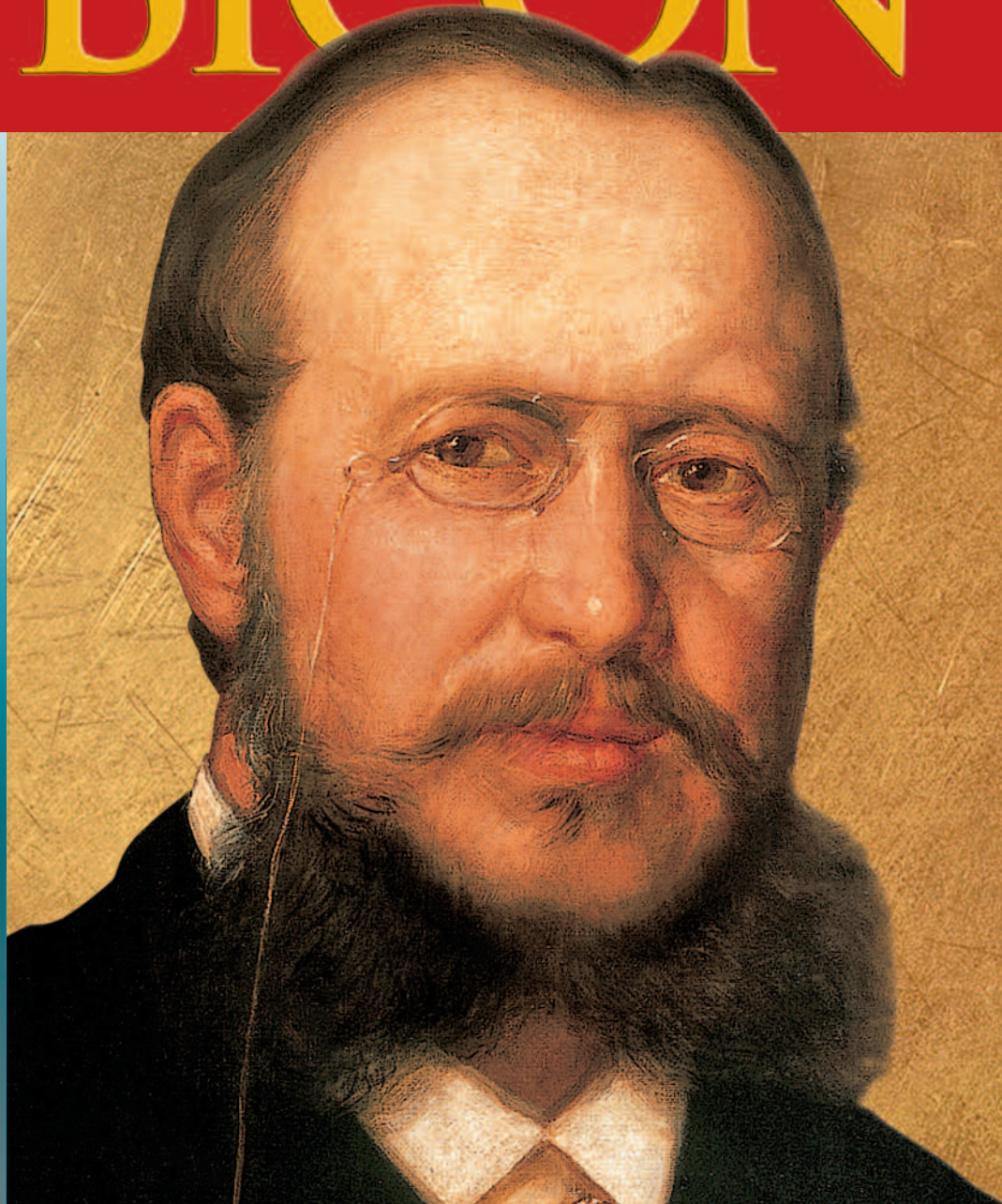
SZERB-HORVÁT
MIGRÁCIÓ
MAGYARORSZÁGRA

TÖRTÉNETTUDOMÁNY
VAGY TÖRVÉNYSZÉK?
MÉG EGYSZER
A HÓMAN-PERRŐL

KERKAI JENŐ
ÉS A KALOT

SZÉLL KÁLMÁN

Ajándékozzon
Rubicon-előfizetést!

ajándék, amely

12

hónapra kínál olvasnivalót!

Éves előfizetési díj:
6950 Ft

Születésnapra, évfordulóra lepje meg családtagjait, barátait
Rubicon-előfizetéssel!

Kedvezményes akciónk keretében tízet fizet tizenkettőt kap!

Rendelje meg honlapunkon!

www.rubicon.hu

Előfizetés menüpont

Információ: www.rubicon.hu • rubicon@t-online.hu • 06-1 402-1848
1161 Budapest, Sándor u. 60.

ALAPÍTVÁ 1989

RUBICON

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

XXVII. ÉVFOLYAM 291. SZÁM
LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:

Rácz Árpád

Szerkesztőbizottság:

Bácskai Vera, Bertényi Iván,
Gyarmati György, Mezey Barna,
Ormos Mária, Orosz István

Szerkesztőség:

Csorba László, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Németh György, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Olvasószerkesztő:

Potencsik Erika

Képszerkesztő:

Basics Beatrix, Vajda László

Fotó:

Dabasi András, Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:

Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:

Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.

Felelős kiadó: Rácz Árpád

A szerkesztőség címe:

1161 Budapest, Sándor u. 60.

Telefon: 402-1848

Fax: 402-1849

e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.

2600 Vác, Nádás utca 8.

Felelős vezető: Lakatos Viktor

Terjeszti a Lapker Zrt.

Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél

(Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt.,

10102237-77185300-00000001),

valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.

Levél- és Hírlapüzletügyi Igazgatóságán

(XIII., Lehel u. 10/A,

levélcím: LHI, Budapest 1900),

illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,

vidéken a postahivatalokban.

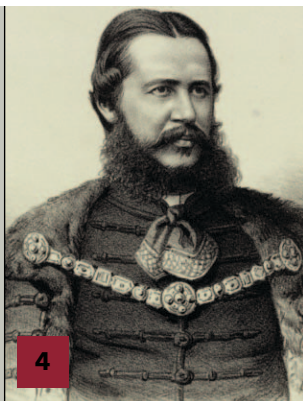
Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.

1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.

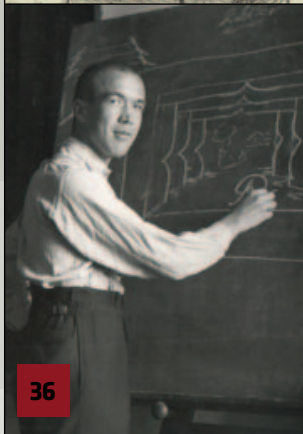
Tel.: +36 1 243 9232

www.colorinterpress.hu

HU ISSN 0865-6347

4

36

52

66

78

TARTALOM 2016/2

A HÓNAP TÉMÁJA: SZÉLL KÁLMÁN

- 4 **Ifj. Bertényi Iván:** Széll Kálmán útja a politikai elitbe. Családi háttér és karrierépítés
- 12 **Tökéczki László:** Kompromisszumokat kereső ember. Széll Kálmán és korának magyarországi társadalma
- 18 **Schwarzwölder Ádám:** A pénzügyminiszter. Széll Kálmán konszolidációs programja
- 30 **Csapó Csaba:** A miniszterelnök. Széll-csend két válság között

DOSSZIÉ

- 36 **Balogh Margit:** A KALOT története
- 48 **Balogh Margit:** Kerkai Jenő. A kisatya

NAGYÍTÓ ALATT

- 52 **Ujváry Gábor:** Történettudomány vagy törvényszék? Még egyszer a Hóman-perről

VISSZATEKINTŐ

- 66 **Kitanics Máté:** Szerbek Magyarországon. Migráció a 14–18. század között
- 72 **Soksevits Dénes:** A horvátok betelepülése Magyarországra
- 76 **Hahner Péter:** Kik azok a barbárok?

- 78 **Kádár Béla:** Magyar gazdaság a rendszerváltás küszöbén

Fotó: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, Történelmi Fényképtár · Országos Szechenyi Könyvtár · Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára · Prohászka Imre · Photocon

Széll Kálmánról közölt összeállításunk a Mathias Corvinus Collegiummal és a Széll Kálmán Alapítvánnyal együttműködve készült. A szerkesztésben közreműködött: Ifj. Bertényi Iván. Aki részletesebben érdeklődik a téma iránt, keresse a *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve* című kötetet.

RUBICON A FACEBOOKON

www.facebook.com/rubicon.tortelenmi.magazin

IFJ. BERTÉNYI IVÁN

SZÉLL KÁLMÁN

útja a politikai elitbe

CSALÁDI HÁTTÉR ÉS KARRIERÉPÍTÉS

Széll Kálmán annak a birtokos nemesi középosztálynak volt tehetséges és szorgalmas tagja, amelyben jó néhányan képesek voltak nem csupán beilleszkedni a gyorsan változó, modern Magyarország kapitalizáló viszonyaiba, de a megszerzett komoly szaktudás révén az átalakulás fő szereplőivé is váltak. Kompromisszumkészsége még a politikai ellenfeleket alapvetően tisztelő dualista korszakban is feltűnő jelenség volt. Széll Kálmán ugyan nem Deákhoz, Kossuthhoz vagy Széchenyihez mérhető, hiszen a magyar történelemnek, de a megváltozott korszak elvárásainak magas színvonalon tett eleget, és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy halálakor Magyarország és Nyugat-Európa között kisebb volt a távolság, mint amikor bekapcsolódott a közéletbe.

Olyan időszakban játszott vezető szerepet, amikor a konzervatív-liberális konszenzus jóformán mindenkire érvényes volt, és csak ezen belül, a hangsúlyokban voltak látható különbségek. A becsületesség, a törvényességet szem előtt tartó politizálás – különösen hatalmi visszaélésekre hajlamos eldjével szemben – Széll imázsának fontos eleme volt, annál inkább, mert ezzel is Deák erkölcsi örökösének tüntethette fel magát. Kormányfőként azzal igyekezett látványosan különbözni hatalmas parlamenti többségre támaszkodó eldjétől, hogy szinte nem is élt a képviselőházi fölényrel, és igyekezett látványosan jó viszonyt fenntartani a létszáma alapján gyenge ellenzékkel.

Széll Kálmán.

Benczúr Gyula nyomán Diósy Antal festménye

Adukai és szentgyörgyvölgyi Széll család valószínűleg a Zala megyei szentgyörgyvölgyi örök közül származik. Közülük Széll Tamás, valamint testvérei, György, Péter, Dorottya és Anna 1639. május 22-én Bécsben címeres nemeslevelet nyertek III. Ferdinánd királytól, amit Vas vármegye 1690-ben hirdetett ki. Mivel ez a nemeslevél már a nemesség régiségét említi, lehetséges az is, hogy a család a 15. századból ismert Kalota nembeli Széll ősöktől származik. A dunántúli család az idők során sokfelé elágazott, s egyik ága a Tiszántúltra került, és református vallású lett. Ebből az ágból származott Széll Kálmán nagyszalontai református lelkész (1838–1928), a szalontai egyházmegye esperese, aki Arany János fiatalon meghalt leányát, Juliannát vette feleségül.

A SZÜLŐK

Széll Kálmán édesanyja, felsőeőri Bertha Júlia régi Vas megyei katolikus nemesi családból származott, amelyből a 19. század első felében megyei alispán és országgyűlési követ is kikerült. Apját, Bertha Ignácot (1780–1847) 1828 és 1838 között négyszer is Vas megye alispánjává választották, s Bertha Júlia fivére, Bertha Antal volt a megye egyik követe azon az 1839–40-es pozsonyi diétán, ahol Deák Ferenc vezette az ellenzék küzdelmeit. A szűkebb rokonsághoz tartozott Bertha Sándor, aki sokat tett a megye gazdasági felvirágoztatásáért: Fáy Andrással együtt indított mozgalmat a takarékpénztárak felállítása érdekében, és lelkes tagja volt az Országos Magyar Gazdasági Egyletnek is. A Széchenyi István által alapított Lovar Egylet titkáraként is kifejtett közéleti aktivitását honorálva a Magyar Tudományos Akadémia 1839-ben levelező tagjává választotta, később pedig a tudós társaság ügyésze és pénztári ellenőre lett. Széll Kálmánnak a Bertha családból kikerülő rokoni között is találunk olyan személyiségeket, akik műveltségükkel, közéleti, politikai aktivitásukkal a Vas megyei köznemesség átlaga fölé emelkedtek.

Ilyen embernek mutatják be a források Széll Kálmán apját, Széll Józsefet is. A második gyermekként 1801-ben született fiú jogi tanulmányai után, 1826 tavaszán ügyvédi esküt tett, majd elszegődött a Batthyány hercegek németújvári uradalmához ügyvédnek. Az 1825–27-es diétán – az országgyűlésen

meg nem jelent Niczky Kristóf gróf helyett – mint absentium ablegatus vett részt. 1831-ben Batthyány Fülöp herceg, Vas vármegye örökös főispánja táblabíróvá nevezte ki, majd az 1839-es pozsonyi diétán a megye egyik követe volt – minden bizonnyal ekkor barátkozott össze Deák Ferencsel. 1842-ben másodalispánná választották, és ebben az évben vette nőül Bertha Juliát, az előző alispán leányát. 1843. június 8-án a Vas megyei Gasztonyban megszületett első gyermeke, Kálmán, majd két évvel később kisebbik fia, Ignác. Az 1845. augusztus 27-i megyegyűlésen közfelkiáltással választották meg az első alispáni hivatal élére.

Az 1848-as fordulat tehát Széll Józsefet Vas vármegye első választott tisztiségének birtokosaként érte. A felbolyduló közéletben még egyértelműbben elkötelezte magát a hatalomra kerülő liberálisok oldalán. Ennek egyik fontosabb oka lehetett a Deák Ferencet a Széll családhoz fűző atyafiság, ugyanis Széll József egyik öse Hertelendy lány volt, és a dunántúli birtokos nemesi családon keresztül szegről-végről rokonságban állt Deákkal is. Mivel pedig

Széll Kálmán apja, Széll József (1801–1871) (fent) és Deák Ferenc (1803–1876), aki a Széll családdal távoli atyafiságban állva a kor szokásainak megfelelően segítette a rokon elvarátók közéleti karrierjét (jobbra)

Bertha Juliának volt egy kisebb birtoka a Zala megyei Márócon, az évenkénti birtokellenőrző utak során Széllék meglátogathatták kehidai rokonukat is.

A Széll Józsefet és Deák Ferencet a rendi világ szokásai szerint összefűző, nem egyenlő fontosságú személyek közötti atyafiságos barátság nagy hatással volt a Széll család elkövetkező évtizedekben betöltött közéleti pozíciójára. Az 1848 márciusában Pozsonyba érkező Deák befolyását is sejtethjük a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány 1848. április 10-i döntése mögött, amellyel Sopron, Vas, Zala és Veszprém (majd utóbb Somogy) vármegyék, illetve Sopron, Ruszt és Kőszeg szabad királyi városok élére Széll Józsefet és a később vértanúhalált halt, Zala megyei Csány Lászlót nevezték ki királyi biztosoknak.

Május végén Széll kérésére István nádor Vas megyére korlátozta feladatkörét, s amikor 1848. június 23-án a rumi kerületben az első népképviselői országgyűlés tagjává választották, lemondott az alispánságról. 1848 őszén Szemere Bertalan belügyminiszter Vas megye kormánybiztosává nevezte ki. Széll József érdemeket szerzett a megyei népfelkelés megszervezésében, illetve a Vas megyei nemzetőrség felállításában is. 1849. január 18-án aláírt egy hódoló feliratot, azaz elismerte a törvényes formák félretételével trónra került Ferenc József uralmát. Mivel a kitűzött határidőig nem jelent meg Debrecenben, sokakkal együtt őt is lemondottnak tekintette a magyar képviselőház. A fegyveres ellenállásban nem vett részt, és nem volt összefüggésbe hozható a Habsburg-ház trónvesztésének

nyilvánító *Függetlenségi nyilatkozattal* sem, ezért a szabadságharc leverése utáni megtorlások idején mentesítették a felelősség vonás alól.

SZÉLL KÁLMÁN GYERMEK-KORA ÉS TANULMÁNYAI

A Széll szülők nagy gondot fordítottak gyermekeik oktatására, és anyagi áldozatoktól sem riadtak vissza, hogy őket – a kor szemléletének megfelelően elsősorban két fiukat – művelt és jól képzett emberekké neveljék (1852-ben megszületett harmadik gyermekük, Mária). Ennek érdekében Svájcban francia nevelőnőt is szerződtettek melléjük, hogy az akkoriban csak a műveltebb felsőbb körökben beszélt francia nyelvet elsajátítsák. A tízéves Kálmánt

az 1853–54-es tanévben írták be a soproni bencés gimnáziumba, mivel apja ekkor a soproni közigazgatási kerület cs. kir. országos főtörvényszék tanácsosaként dolgozott. Az ekkor többségű Sopron bencés gimnáziumában a tanítási nyelv is német volt. Bár ebben sokan nemzeti sérelmet láttak, a megszerzhető biztos német nyelvtudás inkább előnyökkel járt, hiszen a 19. századi közép-európai legfőbb közvetítő nyelv tökéletes ismerete nélkül komolyabb közéleti pályáról a politikai rendszertől függetlenül sem nagyon álmodhatott volna senki. A következő tanévtől kezdve azonban Széll Kálmán már a családi mintákat követve a szombathelyi premontrei gimnáziumba járt, az akkor első osztályba lépő öccsével, Ignáccal együtt. A Vas megyei középosztály elsősorban ide, a premontrei gimnáziumba járatta fiúgyermekét.

A Széll fiúk minden évben máshol kaptak kosztot és kvártélyt, első évben a gimnázium egyik pap tanáránál, máskor egy megyei tisztviselőnél, de jellemzőbb volt, hogy jövedelmüket kosztos diákok fogadásával kiegészítő özvegyasszonyoknál laktak. Széll Kálmán ott-honosabban érezhette magát a szombathelyi főgimnáziumban és magában a városban is, mint Sopronban. Fontos különbség volt Sopronhoz képest az is, hogy a premontrei gimnázium hazafias szellemisége akár a kötelező német tannyelvet is kikezdte. Feljegyezték, hogy a történelemtanárra Sztraka Gábor ezekben az időkben az első néhány német szó után mindig magyarul tartotta meg előadásait. A szabadságharc leverését követően a tanárok közül többen börtönt viseltek, így sejthető, hogy a rájuk erőltetett germanizáció ellenére magyar nemzeti szellemben nevelték a gondjaikra bízott ifjakat. Ez minden bizonnyal összefért azzal is, hogy az október 1-jén induló tanév legelső ünnepi eseménye mindig az október 4-i ünnepi szentmise volt Ferenc József császár neve napján.

Széll Kálmán a szombathelyi premontreieknél töltött évek alatt mindvégig osztályelső volt, és az 1861. július 31-én letett érettségi vizsgán minden tárgyból praeclarus, matematikából és fizikából egyenesen laudabilis eredményt ért el. Az idős politikus 1911-ben az 50. érettségi találkozásán szép szavakkal emlékezett vissza a gimnáziumi évekre, ahol szónoklata szerint az államférfiúi pályán legfontosabb erényt, a kötelességtudást megtanulhatta: „Az ott szerzi [...] az erőt, ahol

Széll Kálmán, a fiatal pénzügy-miniszter. Giehsz Adolf litográfiája

nevelik, abból a humusz-ból, amellyel körülakarkák, amellyel eszt, lelkét, munkaerejét, munkaképességét fel tudják eleveníteni, erőssé tudják tenni. Ez az intézet, ahol én mindezt

megkaptam, amivel az országot és talán az emberiséget is szolgáltni tudtam. Itt kaptam azokat az erőket, itt rakták belém azokat a tüzeket, amelyek munkámra alkalmassá tettek, nem szisztematikus módszerekkel, nem kimondott szavakkal, hanem azoknak cselekvése által, akik minket neveltek és tanítottak.”

Az 1861-es esztendő nem csupán Széll Kálmán, hanem az ország életében is fontos fordulatot hozott: az itáliai háborús vereségek hatására megroppant önkényuralmi rendszert Ferenc József kevésbé népszerűtlen kormányzati formával kívánta helyettesíteni, ezért ismét összehívta a magyar országgyűlést, illetve a választások lebonyolítása érdekében a megyegyűléseket is. Ahogy az sok helyen történt, Vas megyében is az utolsó „alkotmányos”, tehát 1848-

as tisztviselőket választották meg ismét, így Széll József 1861. július elején újból alispán lett. Igaz, ezúttal csak néhány hónapig tölthette be ezt a tisztséget. Mivel a magyar országgyűlés nem volt hajlandó elfogadni a februári pátenst, és ragaszkodott az 1848-as törvények érvényességéhez, azaz „nem engedett a 48-ból”, Ferenc József feloszlatta a magyar parlamentet, és Schmerling ideiglenes abszolútizmust vezetett be. A liberális ellenzékiekhez hasonlóan 1861. november 4-én Széll József is lemondott az alispánságról, és visszavonult a közügyektől. Ekkor vásárolta meg Cseh Sándortól azt a rátóti birtokot, amely később, Széll Kálmán alatt a kormányelnök lakóhelyeként országos ismertségre tett szert.

Közben Széll Kálmán megkezdte jogi tanulmányait a pesti egyetemen. Az akkori közfelfogás, a családi tradíciók erre a pályára terelték, de a közéleti pályához nélkülözhetetlen elméleti tudást is csak itt lehetett megszerezni ekkoriban. Ahogy az ország, úgy a pesti egyetem is átmeneti állapotban volt ekkor: az 1850-es évek németesítő

hatása véget ért, ismét a magyar lett a tannyelv. Széll Kálmán az államvizsgát 1863-ban kitűnő eredménnyel tette le, majd 1866-ban megszerezte a jogtudori címet is, de a doktorátust később soha nem használta.

A doktori cím megszerzésének idejére ismét nagyot fordult az ország sorsa: az udvar és a magyar vezetők között megindult egyezkedés – részben Deák Húsvéti cikke nyomán – komolyabb formát öltött; 1865 végén ismét összeült az országgyűlés, és már a királlyal való megegyezés részleteit tárgyalta. A képviselők között ismét ott ült Széll József, akit a körmendi választókerület tisztelt meg képviselői mandátummal. A Deákot politikai értelemben is vezérének tekintő atyafi nyilván több alkalommal is tiszteletét tette Deáknál az Angol Királynő Szállodában, és igen valószínű, hogy az egyetemi tanulmányai miatt szintén Pesten élő fiát, Kálmánt is magával vihette. Itt ismételen találkozhatott a fiatalember Deák már Kehidáról ismert nevelt lányával, Vörösmarty Ilonával.

SZÉLL KÁLMÁN HÁZASSÁGA

Aki ismeri Vörösmarty Mihálynak menyasszonyához, a nála több mint húsz évvel fiatalabb Csajághy Laurához 1843-ban írt, *A merengőhöz* című szép versét, az érzékelheti, hogy az ünnepelt költő és a fiatal leány kapcsolata bonyolultabb volt az átlagos szerelemnél. Vörösmarty női társaságban mindig félszegen viselkedett, Laura kezét is csak nagy nehezen merete megkérni. S bár a frigyből több gyermek is született – közülük csak a bírói pályára lépett Béla (1844–1904), Ilona (1846–1910) és Erzsébet (1848–1879) élte meg a felnőttkort –, a nagy költő házasságát mégsem lehet felhőtlenül boldognak és zavartalannak nevezni. Bár látszatra nem volt semmi gond, a költő szokásai minden bizonnyal feszültséget okozhattak. Elterjedt a pletyka, hogy a fiatalasszony másoknál keresett vigasztalást. Sőt, bár az első nyilvánosságban természetesen efféle hírek nem láttak napvilágot, a kortársak arról suttogtak, hogy Deák Ferencnek, a költő nőtlen jó barátjának is viszonya volt Vörösmarty feleségével.

Annyit tudhatunk, hogy a humort kedvelő Deák valóban incselkedő hangú leveleket írt Vörösmartynéhoz, amelyekben gyakran átlépte a barátság határát. Szavai kínosan közvetlennek s a becéző szavak megválogatásában szín-

te már nem is kétértelműnek tűnnek, így alakulhatott ki az a vélemény, hogy Vörösmarty Ilona vér szerinti apja valójában maga Deák volt. Thallóczy Lajos, a kiváló történész és bécsi hivatalnok is feljegyezte naplójába, amikor 1890 áprilisában látta Széll Kálmánét s leányát, hogy „Széllné – kit a közvélemény Deák F. leányának tart – arczra nagyon hasonlít a nagy költőhöz, s ha csakugyan mégis az ő leánya, nem tartozik sikerült munkáihoz”.

Deák mindenesetre az elvártnál sokat többet tett elhunyt barátja gyakorlatilag vagyontalan árváinak megsegítésére. Az abszolutizmus sajtóviszonyai között csak magánlevelekben volt lehetősége a gyűjtés koordinálására, mégis hatalmas összeget, mintegy százezer forintot sikerült összeszednie, s ezzel megteremtette az anyagi hátteret az árvák felnevelésére. Fennmaradt és utóbb nyomtatásban is megjelent Deák gyámleányához intézett intelme, amelyben a kor erkölcsös nőideálját állította példaként Ilona elé.

Akár hitelt adunk a Deák és Vörösmarty Ilona közötti apa–leány kapcsolatról szóló mendemondáknak, akár nem, bizonyos, hogy a politikus komolyan vette gyámtyai teendőit, így nagy figyelmet fordított arra is, kihez adja feleségül nevelt lányát. Ezért az a tény, hogy Széll Kálmán már igen fiatalon, 24. életévét be sem töltve, frissen szerzett jogi doktorátussal, ám egyelőre állás nélkül 1867 tavaszán Vörösmarty Ilona vőlegénye lehetett, igen fontosnak tűnik. Ráadásul Deák egy ízben elmondta gyámleányának, hogy jobban szeretne volna, ha csak nyolc-kilenc év múlva megy férjhez, ami persze az ekkor már 22 éves menyasszony korát figyelembe véve nagyfokú önzésre vallott a gyámapa részéről, aki talán attól félt, hogy elveszíti a sokban gondját is viselő leány közelségét. Kevés fennmaradt fényképéről átlagos, nem kellemetlen külsejű nő tekint ránk, így a rosszmájú kommentárokból mindig bővelkedő Thallóczy-napló 1902-es megjegyzését, mely szerint Széllné „most idősb korában nem rút, régebben nagycsontú volt s ridegebb”, túlzott kritikának mondhatjuk.

1867 tavaszán tehát Ilona a fiatal Széll Kálmán menyasszonya lett, s ehhez Deák engedélye is kellett. A kiegyezési tárgyalások közepette „a haza bölcse” egyrészt azért adhatta beleegyezését, mert a Széll családdal ápolt atyafiságos barátság és a vőlegény apjával évtizedek óta tartó politikai együtt-

működés révén jól ismerhette a kérőt. Erre utalhatott az az Ilonához intézett, humorosnak szánt mondata is, amelyben örömet fejezte ki a házasság felett, mert így, úgymond, végre rokonságba került saját gyámleányával, vagyis a vőlegényt távoli rokonának tartotta. Sokkal komolyabb súllyal eshetett azonban a latba az a tény, hogy a fiatal Széll Kálmánt személyében méltónak találta a nagy tisztességre. Évek óta ismerte, akár első kézből szerezhetett információkat tanulmányairól, a rokonlátogatások során elbeszélgethetett a fiatal egyetemistával, és kiismerhette gondolkodását, meggyőződhetett tehetségéről, szorgalmáról.

A vőlegényt 1867 augusztusában Deák meghívta Pusztaszentlászlóra is, így még az esküvő előtt szinte családi körben érintkezhetett leendő vejével. Szeptemberben Széll Kálmán egykori egyetemi évfolyamtársa, az akkoriban minisztériumi tisztviselő Halász Imre hivatalos ügyben Bécsből az ott folyó gazdasági tárgyalásokról beszámoló ide érkezett, és Deák kérdésére elmondta véleményét Széllről. Az apósje-

lölt nagy örömeire kijelentette, hogy diáktársában „igen komoly, majdnem zárkózott természetű fiatal embert” ismerhetett meg, „ki nem igen érdeklődött kortársai frivol mulatságai iránt, de szorgalmasan látogatta az előadásokat, és sokat tanult nemcsak az egyetemi tantárgyakból, hanem ezeken kívül is”.

Az esküvőre a pesti lipótvárosi templomban, az Ybl Miklós tervei alapján akkoriban épülő bazilikában került sor 1867. szeptember 15-én, néhány hónappal a kupola beomlása előtt. A házasságkötési ceremónián Széll Kristóf, a vőlegény magas országos bírói tisztiséget betöltő nagybátyja mellett Holán Ernő közlekedésügyi államtitkár volt a tanú. Az ifjú pár ezután Rátótra költözött, a birtokot Széll József fia és menyje rendelkezésére bocsátotta. Itt éltek, abban a régi, tízszobás kúriában, amelyet majd csak apja halála után kezdett modernizálni és az akkor még fiatal Hauszmann Alajossal kibővített Széll Kálmán.

Széll Kálmáné Vörösmarty Ilona harmincéves korában. Licskó János 1875-ös fényképe

ROKONSÁG ÉS ATYAFISÁG

Manapság családon legfeljebb három generációt értünk, és legtöbbször az elsőfokú unokatestvérekig tartjuk számon a rokonságot. Az 1848 előtti nemesi világban azonban teljesen más volt a helyzet. Az ősiség törvénye miatt nagyon fontos érdeke volt minden nemesnek, hogy tudjon távoli rokonairól is, hiszen a közös őstől szerzett birtokadomány az ág kihalása után a legközelebbi rokoné lett – elvileg. (A gyakorlatban végeláthatatlan pereskedések következtek, amelyek során a rokonság bizonyítása volt az egyik kulcskérdés.) Ebből következően a nemesség egész szemléletmódja, életvitele más volt.

A rokonokkal való kapcsolattartás, a korszak mostoha közlekedési viszonyaihoz képest gyakori látogatások, vendégeskedések a ma nagyvárosi embere számára már szinte elképzelhetetlenül családias és rokonságcentrikus életmódot eredményeztek. A korban komoly sértésnek számított, ha valaki nem látogatta meg útja során a nem messze fekvő faluban élő rokont, még ha egyszerű rokonsági fokokkal kifejezhetetlen, távoli atyafiságnak számított is csupán a kapcsolat. Egy-egy ilyen látogatás akár több napon át tartó vendégeskedést jelentett, persze a vendéglátók anyagi lehetőségeinek függvényében.

Ezek a találkozások a családi életre vonatkozó hírek cseréjén túl esetleges házasságkötéseket is előkészíthettek, és persze a tágabb értelemben vett közélettel kapcsolatos eszmecserékre is sor került. A férfiak megvitathatták a közelgő megyegyűlésen szereplő politikai kérdéseket, tanácskozhattak arról, miként jutassák valamilyen megyei pozícióba a rokonság arra érdemesnek tartott tagját, és akár országos politikai témák is szóba kerülhettek. Ilyen lehetett tehát az a millió, amely a Vas megyei birtokos nemesség és a Széll család atyafiságának reformkori mindennapjait is meghatározta.

Mivel Széll József egyik öse Hertelendy lány volt, ezen a dunántúli birtokos nemesi családon keresztül szegről-végről rokonságban állt Deákkal is. Mivel Széll Kálmán édesanyjának, Bertha Júliának volt egy kisebb birtoka a Zala megyei Márócon, az évenkénti birtokellenőrző utak során Széllék meglátogathatták kehidai rokonukat is. A Széll családnak Deák felé irányuló érdeklődése beleillik a kor felfogásába: a dunántúli nemesség rokonságtartó hálójában a már addigi szereplésével is országos jelentőségű s 1848 tavaszán miniszterré emelkedett Deák Ferenc olyan rokon volt, akivel egyre inkább érdemes volt jó barátságba, szoros kapcsolatba kerülni. Mindez persze Széll reformpárti, liberális felfogásával is összhangban állhatott.

SZÉLL KÁLMÁN POLITIKAI PÁLYÁJÁNAK KEZDETEI

Széll Kálmán házasságkötésére a kiegyezés évében került sor. Ferenc József 1867. februárban felelős kormányt nevezett ki, a miniszterelnökséget visszautasító Deák helyett Andrássy Gyula gróf vezetésével. Május 29-én a képviselőház Kossuth intelmei ellenére megszavazta a kiegyezési törvényt, június 8-án pedig ünnepélyesen megkoronázták Ferenc Józsefet. A kiegyezést megszavazó s a parlamenti vitában amellett érvelő képviselők közé tartozott Széll József is, akit 1867 áprilisában az Andrássy-kormány kinevezett Vas vármegye első emberévé, főispáni helytartójává. A már idős, egyre gyakrabban betegeskedő politikus feladata volt a kormányzat akaratát képviselni és a választott tisztviselőkkel közösen kormányozni a megyét. Hamarosan ezek közé a tisztviselők közé tartozott fia, Kálmán is.

Az alapos és széles körű ismeretekkel bíró fiatalember a kor eszményeinek megfelelően a haza, a köz szolgálatának akarta szentelni tehetségét, és a családi hagyományokat követve Vas megyében kívánta megkezdeni pályafutását. Apja a főjegyzői állás megpályázását javasolta neki – amelyet a főispáni helytartó fiaként bizonyára el is nyert volna –, ám ő a döntés előtt tanácsot kért feleségétől. Végül Deákhoz fordultak, aki ugyan elismerte, hogy a főjegyzői állás előkelőbb, mégis azt ta-

nácsolta Széllnek, hogy mivel a „szolgabíró közvetlenebb érintkezésben van a néppel, megismerkedik életmódjával, viszonyaival: s az, ki a politikai térre akar lépni, sok hasznát veheti annak. Helyes is, hogy megismerje a népet, szükségleteit, bajait, mint képviselő nagyjából a nép ügyét védelmezi.” Így lett Széll Kálmán első közhivatali állása a szolgabíróság a szentgotthárdi járásban.

Deák tanácsaival az ifjú jogász amúgy is gyakran élhetett, hiszen 1867. december elején felesége kérésére ismét Pestre utaztak. Itt hat hétig laktak Csajághy Lauránál és Vörösmarty Bélánál, s Deák is majd mindennap hosszú órákat töltött e körben. A Vas megyei birtokra visszaköltöző párt 1868 nyarán Deák Rátóton is felkereste, és sógora, Oszterhueber József halála után 1873-ig minden nyári parlamenti szünetet Szélléknél töltött. Deák Ferenc a régi Széll-kúriában külön szobával rendelkezett, de szívesebben időzött a parkban, és vendégeit is ott fogadta leginkább. Különösen a szabadtéri tekepályát és a régi tölgyekből álló facsoportot kedvelte. Jól mutatja Deák érzelmi kötődését Rátóthoz, hogy bár kevés fotót őrzött, ezek között volt olyan is, amely a Széll-kúriát és annak parkját ábrázolta.

Deák első látogatása Széll Kálmán és Vörösmarty Ilona gyermeke megszületésének is szólhatott, hiszen az anyja után Ilonának nevezett kislány 1868 tavaszán látta meg a napvilágot. Bár az első gyermek az esküvő után hamar vi-

lágra jött, további gyerekek nem követték. Úgy tűnik, a fiatalon megkötött frigy nem minden szempontból volt szerelmi házasságnak mondható. Még a Széll iránt elfogult életrajzíróknak is el kellett ismernie, hogy „Széll Kálmán távol állott az ideális férjiszépségtől”, s az őt megörökítő korabeli képek megerősítik ezt a visszafogottnak mondható véleményt. Igaz, előnytelen külsejét elegáns öltözködéssel és ápoltsággal igyekezett ellensúlyozni, mégis inkább értelmi képességei, műveltsége és tájékozottsága tehették vonzóvá. Másrészt viszont ő sem elsősorban a nőt szerethette Vörösmarty Ilonában, hiszen ismeretes volt Széllről, hogy „nagy nőbarát”, vagy, ahogy Thallóczy fogalmazott, „más határban keresi testi vágyainak kielégítését”. Mégis, a jelek szerint szoros emberi kapcsolat, kölcsönös tisztelet és megbecsülés fűzhetette össze a házastársakat, s Széll Kálmán életrajzírójának, Halász Teréziának igaza lehetett, amikor kapcsolatukat így jellemezte: „Ha volt is olyan idő, amikor átmenetileg felhők vonultak át házasságuk egén, a mély szeretet egymás irányában, a kölcsönös belső megbecsülés és a szoros összetartozás meleg érzése mindig változatlanul fennállt a házastársak között.”

Így azután ha esetleg lehetséges is, hogy Széll nem elsősorban Vörösmarty Ilona férje, hanem jóval inkább Deák Ferenc veje szeretett volna lenni, feleségében olyan szellemi partnerre talált,

akivel akár komoly közügyeket is megbeszélhetett. A rendkívül művelt nő kora tudásaival is kapcsolatban állt, zongoratudását igyekezett lányának is átadni, és ami Széll szempontjából a legfontosabb lehetett, gyámapja mellett komoly ismereteket halmozott föl a magyar alkotmánytörténet és a közjog terén. Így nem meglepő, hogy mind Deák, mind utóbb Széll is szívesen kikérte véleményét aktuális politikai kérdésekről. Mivel a szereplőket személyesen is ismerte, véleményére érdemes volt adni, s ezt a máskülönben csipős nyelvű Thallóczy is elismerte, amikor 1902. augusztus közepén Széll miniszterelnök és családja vendégeként töltött egy kis időt Rátóton. Naplófeljegyzéseiből kitűnik, hogy Széllné is aktív részese volt a nagypolitikai témákról folytatott beszélgetésnek, ami kiválotta Thallóczy elismerő szavait: Széll *„felesége valóban igen okos, művelt nő, méltó lánya a Vörösmartynak, a derék, kihálóban lévő, igazi honleány típusa”*.

AZ ELSŐ ORSZÁGOS SZEREP

1868. március 29-én *„hosszas agybántalom következtében”* meghalt Szabady Sándor, Szentgotthárd kormánypárti képviselője. Széll Kálmán apja volt ekkor a megye első embere, apósa a kormánypárt vezére, ráadásul a kérdéses választókerületben élt, és ő volt a lakossággal gyakori kapcsolatban álló szolgabíró. Nem tűnik meglepőnek ezek után, hogy megválasztása nagyobb problémák nélkül ment végbe. Április 23-án – miután a választók küldöttsége felkérte a jelöltség elvállalására – magyar és német nyelven is elmondta programbeszédét. Első komolyabb politikai beszédében kijelentette, hogy megválasztása esetén *„az ország-házban azon párt sorai között foglalna helyet, mely párt a nemzet bizalmát bírja, s amelyik a békés, de határozott haladást tűzte jelszólul zászlójára”*, azaz a kormánytöbbséghez tartozónak mondta magát.

1868 őszén a Széll család Pestre költözött, s csak pihenés céljából tartózkodtak Rátóton. Széll Kálmán számíthatott Deák támogatására, hiszen az öregúr kijelentette gyámleányának: *„Mindent meg fog tenni kedvemért, hogy őt [ti. az ifjú Széllt] e pályán segítse.”* Deák az alaposan felkészült fiatal jogászt eltanácsolta a jogi pályától. *„Jurista annyi van, ahány embert csak látsz az utcán. Menj a jogi pályáról a pénz-*

ügyire, s dolgozzál ott!” – tanácsolta neki. Valóban: a magyar politikai kultúrában, részben a rendi korszak nemesi szemlélete miatt is, dominált a jogászi hozzáállás. Praktikusabb ismeretekkel rendelkező politikusokból nagy hiány volt, így különösen kevesen értettek a gazdasági, pénzügyi szakkérdésekhez. Deák tanácsa tehát a nemzeti érdeknek is megfelelt, hiszen az önálló magyar államélet számára nélkülözhetetlenek voltak a pénzügyi szakemberek, ugyanakkor olyan irányt szabott az értelmes és szorgalmas fiatal Széll Kálmán pályafutásának, ahol kevés versenytárssal kellett megküzdenie, s így gyorsabb előmenetelre számíthatott.

Deák Ferenc 1868 és 1873 között a nyarakat Rátóton töltötte, s mivel a nagy tiszteletnek örvendő politikussal sokan még a nyári pihenőidő alatt is beszélni kívántak, többen érkeztek Rátóra ezekben a hetekben. Széll Kálmán a lehető legelőnyösebb közegben, bárátságos légkörű, könnyed együttlétek házigazdjaként fonhatta szorosabbra kapcsolatát a kormánypárt olyan fontos személyiségeivel, mint például Szlávy József, Kerkápoly Károly, Tisza Lajos vagy Szende Béla. Széll feleségének visszaemlékezései bepillantást engednek ezekbe az órákba is: a politikusok napközben a kertben lengőtekét játszottak, amit Deák *„az akácfaék és orgonák árnyékában ülve a kerti ülésen órákszám”* figyelt, s az idillt legfeljebb a zsémbes öregúr egynémely csipkelődő megjegyzése zavarhatta meg.

Úgy tűnik, hogy Deák tanácsok mellett elsősorban azzal segítette Széllt, hogy a fiatalember ismertté válhatott általa, sőt automatikusan megbecsültté is, hiszen az az ifjú politikus, akihez hozzáadta gyámleányát, csakis becsületes, kiváló tehetségű hazafi lehetett. Széllnek végeredményben nem is volt más dolga, mint hogy szorgos munkával megfeleljen ezeknek a pozitív elvárásoknak. És Széll valóban igyekezett. Az 1869. tavaszi országgyűlési képviselő-választásokon ismét megmérette magát, és a még mindig csak a 26. életévében lévő képviselő március 16-án nagy szavazattöbbséggel védte meg mandátumát. A Deákhoz fűződő kapcsolat mellett részben szorgalmának elismerése lehetett, hogy 1869-ben a delegációs bizottság tagjának is megválasztották, s ott a legfontosabb hadügyi albizottságba került. Két ízben itt is szerepelt előadóként, így ebben a jóval exkluzívabb szférában is megszerzte első politikai tapasztalatait. ♦

Sokan mondják, a közéleti karrierhez nem elegendő a tehetség: szerencsére és főleg kapcsolatokra is szükség van a sikerhez. Talán éppen ezért övezte már az antik Rómától kezdve nagy megbecsülés azokat a homo novusokat, akik önerejükkel, családi, rokoni kapcsolatok segítségével nélkül emelkedtek ki az átlagból, s a családból elsőként töltötték be magas pozíciókat. Széll Kálmán ilyen homo novus volt a 19. században, amikor ez ritkaságnak számított.

Nemesi háttér és kapcsolatrendszer nélkül, önmagában a tehetség és a szorgalom akkoriban nagyon keveseknek tette lehetővé a kiemelkedő közéleti pályafutást. Elsősorban azok számára, akik olyan terület szakértői voltak, ahol a magyar elit átlagos felkészültségű és műveltségű tagjai nem mozogtak otthonosan. A 19. század második felében még ilyennek számított a gazdasági, pénzügyi szakértelem: a jellemzően jogi végzettségű magyarok kevéssé ismerték ki magukat a modern kapitalista viszonyok között, így fehér hollónak számított az, aki közgazdasági jártassággal bírt. A leglátványosabb és már saját korában ünnepeelt politikai karriert a Lamberg grófok móri gazdatisztjének óriási tehetségű, nem is nemesi származású fia, Wekerle Sándor (1848–1921) futotta be, aki a pénzügyminisztérium kistisztviselőjéből lett az ország államháztartását rendezni képes államtitkár, miniszter, majd háromszor is miniszterelnök.

Széll Kálmán is pénzügyi szakértelemével tűnt ki kortársai közül, s szerzett magának már igen fiatalon komoly közéleti pozíciókat, amiben persze az is közrejátszott, hogy Vörösmarty Ilonát, a nagy költő árván maradt leányát vette feleségül, akinek gyámapja a kor legtekintélyesebb politikusa, Deák Ferenc volt. Márpedig Széll karrierje az 1867-ben megkötött házasság után ívelt felfelé, tehát magától értetődőnek tűnik feltételezni: *„a haza bölcsének”* segítsége, támogatása hozzájárulhatott ahhoz, hogy már igen fiatalon megalapozta politikai sikereit.

TÓKÉCZKI LÁSZLÓ

Kompromisszumokat kereső ember

SZÉLL KÁLMÁN ÉS KORÁNAK
MAGYARORSZÁGI TÁRSADALMA

Az 1843-ban született Széll Kálmán az 1860-as években már egy lassan polgárosodó társadalomba nőtt bele, s politikai értelemben egy kompromisszumban győztes nemzeti liberális elit nemzeti államot újjáépítő korszakának sok lehetőséget nyújtó világa lett a jogot végzett, pénzügyi szakemberként induló fiatalember otthona.

Széll Kálmán.
Herz Dávid festménye

A DINASZTLÁHOZ VALÓ VISZONY

Bár a reformkorban egyre nőtt a nem nemesi származású honoráciorok száma, a magyarság és a Habsburg-dinasztia közötti kiegyezés a magyar nemesség elitjének a műve volt, s így a dualizmusban nagyrészt ők töltötték be a polgári magyar állam vezető pozícióit.

A magyar nemesség a történelemben soha nem volt egységes – a Habsburgokról alkotott véleményeket tekintve sem. A Bécstől távol fekvő keleti területek (Erdély, Partium, Északkelet-Magyarország) nemessége és a protestánsok – főleg a reformátusok – általában „ellenzékiek” vagy „rebellisek” voltak, míg a nyugatiak és a katolikusok többsége Habsburg-párti álláspontot képviselt. Persze a nagy létszámú magyar nemesség sokféleképpen volt még tagolt, de a politikát szinte mindegyik nemes „hivatásszerűen” űzte.

A reformkori nagy és hosszú politikai küzdelmek után 1848–49-ben – kis csoportoktól eltekintve – nemzeti egység született, bár a mérsékelték és a radikálisok között ekkor is volt vita például a trónfosztás kérdésében. A dualizmus korában a fent említett megosztottság a parlamenti és politikai élet döntő tényezőjévé vált. Ekkor az ún. közjogi kérdés, vagyis a dinasztia-hoz való viszony állt a középpontban, amelyhez az idők során a valódi osztrák–magyar érdekkellentétek is hozzákapcsolódtak.

Az új magyar államiság – a heves viták ellenére – politikailag elég erős volt, de gazdasági, pénzügyi téren folytonos problémákkal küszködött. Egyrészt egy hagyományos termelésű agrárország nem vagy csak nagyon nehezen tudta a korszerű nemzeti állam költségeit előteremteni. Másrészt míg a nemesi politikai gyakorlat sok évszázados tapasztalatai rendelkezésre álltak, a szakszerű politizálás intézményes és szakemberi feltételei kezdetben nem voltak megfelelőek. A magyar nemesség jómódú része régóta általában „házi zsidókra” bízta gazdasági ügyeinek intézését. Kevés olyan nemes volt, aki birtokán maga folytatott jövedelmező gazdálkodást.

SZEMÉLYES POLITIKAI SÚLYA

Amíg a jogi ügyekhez voltak kiváló embereink, addig a gazdasági, pénzügyi területen csak lassan nevelődött ki a

Széll Kálmán pénzügyminiszter korában. A kép a Vasárnapi Ujság 1900. december 9-i számában jelent meg

szakembergárda. Ebben a szférában indult el Széll Kálmán politikai pályája. Szakpolitikusként indult, s kialakuló „általános” politikai tekintélye ellenére lényegében mindig az is maradt. Az előbb említett állami pénzügyi nehézségek intézése teljesen igénybe vette Széll Kálmánt, s kevés ideje maradt a közvetlen részvételre a bonyolult közjogi harcokban.

Személyes politikai súlya viszont folyamatosan nőtt, mivel a Habsburgok iránti feltétlen lojalitásának ismeretében az idők során közel került Ferenc József belső köreibez. A korszak magyarországi politikai életében a király megkerülhetetlen tényező volt. A helyzetet legjobban talán az ún. királyi előszentesítési jog mutatja, amely szerint a kormány a király előzetes hozzájárulása nélkül nem nyújthatott be törvénytervezetet a magyar országgyűlésnek. Ezért aztán azt is mondhatjuk, hogy a dinasztikus érdek érvényesülése nélkül az egyébként széles körű autonómiával bíró magyar politika nem működhetett. Ezt a rendszert Széll teljes meggyőződéssel támogatta.

A nemzeti liberálisok struktúrakonzervatív felfogása miatt Széll Kálmán nem nagyon foglalkozott a korban súlyosbodó politikai problémákkal. Bár ő lett a Dunántúli Magyar Közművelődési Egyesület (első) elnöke, a nemzetiségi kérdésben nem exponálta magát. Főleg felesége hatására fontos szociális lépéseket is tett, de a kor egyre súlyosabb problémájával, a szocializmussal nem foglalkozott alaposabban. Művelt ember volt, de egyben optimista liberális, ő is bízott a „fejlődésben”. Hazájának (nemzetének) és uralkodójának hűséges szolgája volt, ott, ahová állították. S ebben nem volt egyedül: a szakszerű magyar állami bürokrácia egyre erősödött.

A végtelenen megosztott magyar parlamenti politizálásban Széll Kálmán ritka típust képviselt: a kompromisszumokat kereső embert. „Politikát csinálni és az ország érdekeinek egy bizo-

nyos megfontolt politika alapján való megvédését eszközölni olyan viszonyok között, amelyeket az ember szeretne, sokszor nem lehet [...], sokszor kis kérdésekkel kell vesződnünk [...] én megyek, a magam útján.” A kibékíthetetlen ellentétek között ezért lehetett képes Széll Kálmán alkalmanként megbékítő „formulákat” találni, noha a magyar belpolitika alapkonfliktusain neki sem sikerülhetett túllépni.

A gazdasági kérdések, a vám- és bankkérdés, a kvótaügy s mások persze nem tisztán belpolitikai pártügyek voltak, hanem a két versengő birodalomrész kemény érdekharcai is. Ezek a területeken volt Széll Kálmánnak nagy szerepe. De próbált közvetíteni a közös hadsereg ügyében is – igaz, sikertelenül. A nemzeti államok születése és a (nemzeti) imperializmusok korában a soknemzetiségű Monarchiát jó néhányszor megbénította a közös hadsereg körüli vita. A nagyhatalmi helyzet követelményei (folytonos fegyverkezés és hadseregfejlesztés) ezt tulajdonképpen nem engedhették volna meg. Sajnos a viták miatti mulasztások később súlyos következményekkel jártak a világháborúban. A dualizmus fennálló szerkezetét és intézményeit ugyanis a nagyhatalmi helyzet és ezzel a történelmi magyar állam integritásának veszélyeztetése nélkül nem lehetett megváltoztatni. Itt Tisza Istvánnak volt igaza, aki a Habsburgokat és a dualizmust is instrumentalizálta az időnye-

rés, az újramagyarosítandó haza érdekében. Tisza – ellentétben az élete végén a 67-es ellenzék illúziókat kergető tagjaihoz csatlakozó Széll Kálmánnal – hajlandó volt ennek érdekében a kemény kéz politikáját megvalósítani.

ÚJ ELLENTÉTEK

Az európai nagyhatalmi – főleg gyarmati – konfliktusok kiéleződésének idején a magyar belpolitika régi, belterjes ellentéte (közjogi kérdés) mellett megjelent egy új problémahalmaz: a szociális kérdés és az ún. politikai demokratizálás ügye. Itt az egyértelmű demonstrációs hatás, a Nyugat mechanikus utánzásának célkitűzése jelentett erős frontképző tényezőt – főleg a sajtóban. A magyar szociáldemokráciának a városiasodással és iparosodással együtt járó megerősödése látszólag (valójában csak Budapesten!) nagy erőket mozgósított e téren. A régi függetlenségi ellenzék egy része – zsigeri Tisza-ellenességből is! – kezdett ilyen irányban tájékozódni. Ennek az irányzatnak a tipikus képviselője Károlyi Mihály volt. A Tisza István ellen fellépő polgári ellenzékiek itt sem érzékelték a történelmi haza közvetlen veszélyeztetett helyzetét.

Pedig látniuk kellett volna, hogy a magyar belpolitika akár közjogi, akár szociális irányú átalakítása nem találkozik automatikusan a nyugati nagyhatalmak támogatásával. A nyugati ha-

talmak elsődleges célja az 1890-es évektől kezdődően a megerősödő Németország visszaszorítása volt. Minden más csupán „mellékhadszíntérnek” számított. A magyar nacionalizmusnak (= hazafiságnak) ezért mind a közjogi kérdésben, mind az ún. szociális kérdésben konzerváló, csak lassú szerves „fejlődést” célul kitűző jellege lehetett. Sokan azért nem értették Tisza István „keménykezű”, időnyerésre játszó politikáját, mert túlbecsülték egyrészt a magyar nemzeti erőt, másrészt a szociális különbségek feszítő erejét.

Széll Kálmánt élete végén tehát mind bonyolultabb világ vette körül, s az ő idealista liberalizmusa és struktúrakonzervatív meggyőződése egyre kevésbé talált megértésre. A révbe ért polgár és politikus – mint a magyar(országi) és más országbeli „burzsoázia” is – normális helyzetnek fogta fel a polgári egyenlőtlenségekkel terhes társadalmat, s lassú (szerves) reformokkal javítandónak tartotta.

A magyar és a nyugati világ történelmi eltéréseiből következően természetesen a politikai élet és a műveltség

Homicskó Atanáz karikatúrája a kormánypartot nagyváradi beszédében bíráló Tisza Kálmánról.

A heterogén párt élén álló Széll Kálmán miniszterelnök nyugodt gazdaként szemléli a Don Quijoteként ábrázolt volt kormányfő hiábavaló támadását. Sancho Panzaként Pulszky Ágost figyel.

is jelentős különbségeket produkált. 1867 után a magyar politikai elit a „technokrata modernizációt” követte, hiszen gyarmatok híján nem rendelkezett olyan új forrásokkal, amelyekkel megvalósítható lett volna a szegények életszínvonalának javítása és az így elégedettebbé vált alsóbb rétegek beemelése a politikai jogokkal bíró társadalmi csoportok közé. A magyar világ ugyanis – történelméből kifolyólag – más volt, nem lehetett nyugati világ, s ezért másféle megoldásokat kellett találni. Ezeknek a másféle megoldásoknak szakszerű képviselője volt Széll Kálmán és a kor magyar miniszteriális adminisztrációja.

VITÁK A DUALIZMUSRÓL

A dualizmus koráról mindmáig viták folynak. Sajnos ezek nagyrészt még mindig az elmúlt kommunista rendszer ideológiai-legitimációs téveszméi mentén zajlanak. A dualizmus nem a kítüntetett gonoszság, „elkanyarodás” stb. időszaka – ahogyan a Horthy-korszak sem. Ugyanolyan természetes egység, mint a történelem más korszakai és más országok történelmének időszakai.

A dualizmus kori Magyarország felekezeti és etnikailag is heterogénebb volt a nyugat-európai államoknál, és ez természetesen vezetett eltérő politikai megoldásokhoz. Irredenta országokkal (Románia, Szerbia) és egy modern imperialista néppel (csehek) a szomszédban engedményekkel és reformokkal nem lehetett nyugati mintákat követni. A magyar politika csak azt védte, ami régóta az övé volt, és a maga korában páratlannak számító nemzetiségi törvény megalkotásával nagyvonalú engedményeket is adott a nemzeti kisebbségeknek. A nemzetközi jog mindmáig az egyéni jogokon nyugszik. A korabeli magyar politikával szembeni kritika annál inkább abszurd, mert az utódállamok „demokráciái” sokszor rosszabbak voltak, mint a „magyar feudalizmus”.

Forradalmi helyzetek nélküli nagy társadalmi változások és dinamikus gazdasági növekedés kora volt a dualizmus. Persze nem kevés szociális probléma, szegénység is volt, mint a tőkefelhalmozás idején mindenhol. De ezek megoldását soha, sehol nem lehet politikai (forradalmi) eszközökkel elérni. A korabeli magyar politika jó úton járt akkor, amikor a szellemi, kulturális – humán – tőkébe való beruházást és a korszerű infrastruktúra megteremtését tartotta elsősorban szem előtt. Ezért az akkori magyar társadalmat a szakemberek vitték előre a meddő közjogi politizálás közepette. Ennek a szakpolitikus-típusnak volt meghatározó képviselője Széll Kálmán.

A hagyományos életformák azonban nagyon lassan változtak, így a jelentős zsidó népesség lett a modernizáció másik motorja. A zsidóság nagy része friss bevándorlóként – értelemszerűen – nem a magyar történelmi szokásjoghhoz, hanem az új, ekkor kialakuló kapitalista Magyarországhoz kötődött. A bankvilágban jól ismert és elismert Széll Kálmán, csakúgy mint

Tisza István, „fejlődéspártiként” a zsidóság ügyében – a magyar érdekekre tekintettel – jóindulatú volt. A zsidóságra reálpolitikusként, a hasznosság oldaláról tekintettek. Annál is inkább, mivel a zsidó származású elit zöme azonosult a magyar nemzeti célokkal. Nem véletlen, hogy a baloldali radikális politika őket – a zsidó elitet – mint a „reakció” képviselőit támadta (lásd Jászi Oszkár írásait).

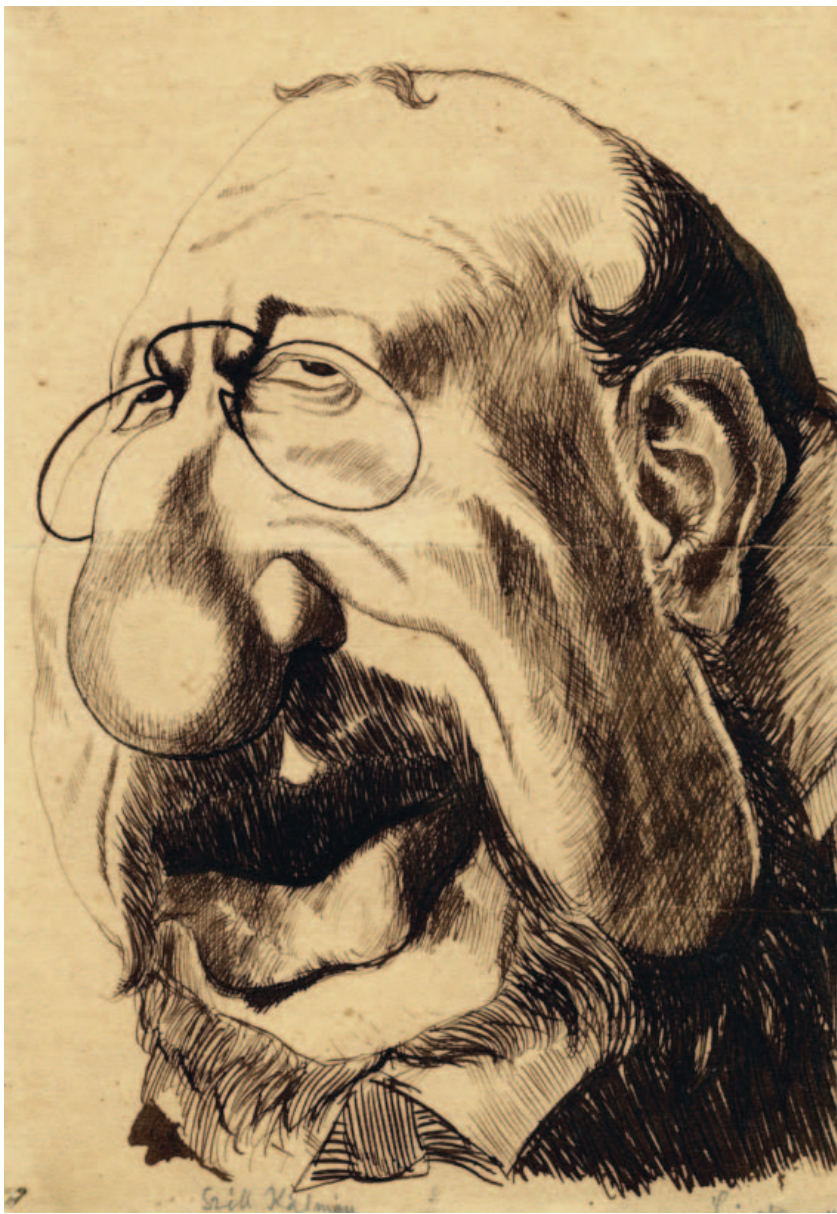
A dualizmus kori magyar történelemről máig gyakran a posztmarxista/materialista szemlélet alapján írnak, pedig ennek 1989–90 után különösen nincs értelme, egyszerűen azért, mert az unilineáris marxista/materialista „fejlődésmélelet” a gyakorlatban megbukott.

KONTRASZTOK

Még egy vitatott kérdés van ebben a korban: a nacionalizmus kérdése, csak hogy ennek kétféle mércéje van a magyar történetírásban, ami jórészt a marxizmus öröksége nálunk. A magyar na-

A függetlenségi Bolond Istók1899. április 2-i rajza az 1848-as idők tisztességét visszahozó Széll Kálmánról. A karikatúrán az ellenzéki lap a miniszterelnököt feltámadó Krisztusként (!) ábrázolta, akivel a koporsót őrző katonák alakjában a kormánypart korábbi, korrupt vezetőit (pl. Bánffy Dezsőt és Tisza Kálmánt) állította szembe a rajzoló.

Széll Kálmán. Linek Béla karikatúrája

cionalizmus bűnös, az utódállamok „elődnacionalizmusa” viszont haladó. S ugyanez nyugati – és amerikai – összefüggésben: a gyarmatosító nacionalizmusok „demokratikusak”, míg az önvédelmi, az ezeréves országot védő nacionalizmus (hazafiság) „reakciós”. Pedig a magyar nacionalizmus sem szociálisan, sem kulturálisan nem volt „rosszabb” a szomszédaiénál vagy a nyugati gyarmatosításnál. Az a tény, hogy történelmi okokból a korszak magyar nacionalizmusát nem plebejus, hanem jelentős részben a nemességhez kötődő csoportok képviselték, önmagában nem jelent értékkülönbséget.

A magyar nacionalizmus modern értelemben vett szociális „érzékletlensége” egy régi történelmi elit természetessé lett modern liberalizmusának következménye, amely egy agrártársadalom alacsony határfokának is a velejárója. Miközben ugyanis a magyar elit

politikai modernizációt hajtott végre (polgári átalakulás), jó része gazdaságilag tönkrement (dzsentriesedés). Az átalakulásoknál szokásos forradalmi terror helyett nálunk pozícióvédő politika bontakozott ki, egy „szűkített” felemelkedés felkínálásával, amely a nemzetiségi kérdés miatt többszörösen veszélyes ellenfelek megjelenését sem tudta/akarta – liberalizmusa miatt – megakadályozni. A dualizmus kori magyar jogállam ugyanis elég nagy teret adott ellenségeinek is (mind szociálisan, mind nemzetiségi szempontból). Nem véletlen, hogy a konzervatív utókor – elég csak Székfű Gyulára hivatkoznunk – felelőssé tette a tiszai liberalizmust a történelmi ország szétveréséért.

A dualizmus kora világnézetileg is megengedő volt, a budapesti nagyvárososság sokféle „destruktív” alakulását is gyávonalúan kezelte. Nemcsak kul-

turálisan, hanem szervezetenként is. Ha a dualizmus liberalizmusa nem lett volna valódi liberalizmus, akkor a századforduló „progresszív” magyar kultúrája nem bontakozhatott volna ki. Ha a politikai hatalom represszív lett volna, akkor sem a *Huszadik Század*, sem a *Nyugat* folyóirat nem működhetett volna. Ha valaki beleolvas a kor „haladó” sajtójába, és a politikai megnyilvánulásokat követi, elcsodálkozik a szólásszabadság mértékén. S aztán azon is, hogy milyen mérhetetlen gyűlölködés irányult a korabeli polgári berendezkedés ellen.

Széll Kálmán helyzetéből egy viszonylag gyorsan növekvő ország képe látszott, egy olyan világré, amelyben ő öntudatosan mondhatta: *„Abban nem látok kisebbit, sem becsmérlőt, sem semmit, ha valaki becsületes és a saját munkájával keres.”* Vagyis a ma „polgárosodásnak” nevezett átalakulás résztvevője volt, ő és a magyar „elit” zöme nem gondolt „visszafordító változásra”. Annál kevésbé, mivel egyre nőttek az európai nagyhatalmak közötti feszültségek. A korabeli magyar ellenzék, akár nemzeti, akár szociális jellegű volt, nem érezte a veszélyt. Az egyik a „történelem” legitimáló erejében bízott, a másik a „haladó” nemzetköziség és Európa igazságérzetében. Az olyan szakpolitikusok, mint Széll Kálmán, elképedve nézték a számukra kaotikus és a rendet semmivé tevő helyzetet, mint például a parlamenti ellenzék obstrukcióját: *„Irtózik az én lelkem, ha arra gondolok, hogy itt az erőszak, a kisebbség uralma akar az utcán és a képviselőházban fellépni és érvényesülni, mert mi lesz akkor a magyar alkotmányból?”*

Az 1867 és 1915 közötti kor Magyarországon egy szerves változásrendszer világa. Nagy megrázkódtatás nélküli kor, amelybe lassan minden beépült, ami Európában akkor fontos volt. Persze Magyarország nem tudott gyarmatokból tőkét kivonni, amelyből az alsó társadalmi rétegek anyagi s politikai integrációjára is forrást lehetett volna biztosítani. A magyar hazafiság (nacionalizmus) – miközben dinamikus növekedett az asszimiláció – folyamatosan küzdött a kisebbségek dezintegráló törekvéseivel. A nagy történelmi belpolitikai „vitát” később, a vesztes világháború után nyugati szereplők döntik el, saját szempontjaikat követve, s ezzel „Széll Kálmán kora” teljesen szervesen zárul. ♦

SZÉLL KÁLMÁN
pénzügyminiszter:
1875. március 2. - 1878. október 11.
Kabinetportré
Koller Károly utódainak
műterméből

Koller tanár
— utódai —

cs. és kir. udv. t. ny. k. p. e. s. z. k.
BUDAPESTEN.

SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM

A PÉNZÜGYMINISZTER

SZÉLL KÁLMÁN KONSZOLIDÁCIÓS PROGRAMJA

A következőkben alapvetően két történelmi szituációt elemzünk Széll Kálmánra fókuszálva: azt, amelyikben Magyarország pénzügyminisztere lett, és azt, amelyikben megszűnt annak lenni. A kezdő- és a végpont között – mintegy logikai kapocsként – Széll Kálmán pénzügyminiszteri működésének fontosabb eredményeit vázoljuk fel. Ennek megfelelően először a Szabadelvű Párt megalakulásának körülményeit, Széll Kálmánnak a fúzió létrehozásában játszott szerepét, utóbb pedig a kormány szempontjából válságos 1878-as év, azon belül is kiemelten Bosznia-Hercegovina megszállásának nehézségeit ismertetjük.

A Deák-pártban az 1870-es évek elejétől egyre fontosabb emberré váló Széll Kálmánt Szilárd József miniszterelnök 1873–1874 fordulóján felkérte pénzügyminiszternek, ő azonban visszautasította az invitálást. Ezzel jó taktikai érzékről tett tanúbizonyságot, a magyar államháztartás ugyanis az 1870-es évek első felében, különösen az 1873-as gazdasági válság után nagyon nehéz helyzetbe került. Az állami kiadások 1868 és 1873 között mintegy 70%-kal, 147,5 millió forintról 251,2 millióra növekedtek. A kiadások megugrásával a bevételek nem tudtak lépést tartani, 1868–1873 között csak 18%-kal, 154,1 millióról 181,7 millióra emelkedtek. A hiányt, valamint a kiemelten fontos állami beruházásokkal (például vasútépítésekkel, építkezésekkel) kapcsolatos kiadásokat ezért az állam kölcsönökből fedezte: 1867–1872 között mintegy 193 millió forintnyi hitel felvételére került sor.

A PÉNZÜGYI ÖSSZEOMLÁS RÉME

A több szempontból válságos 1873-as évnnyarán Magyarországot csak egy hajszál választotta el a csődtől, Kerkapoly Károly pénzügyminiszter ugyanis július végén még nem tudta, hogy augusztusban miből fogja kifizetni az állami tisztviselőket. Az utolsó napokban összekoldult rövid lejáratú hitelekből tengődött az állam, míg az év végén sikerült egy újabb 153 millió forintos kölcsönhöz jutni, igaz, súlyos feltételek mellett. Az állami beruházásokat szinte teljesen leállították, és ettől kezdve az államháztartás konszolidációja vált az egyik leg-sürgetőbb feladattá.

A józanul gondolkodók – akik közé Széll Kálmánt is sorolhatjuk – azonban tudták, hogy a szigorú takarékoság mellett elengedhetetlen az adóterhek jelentős emelése. A népszerűtlen intézkedésekkel járó káros következményeket azonban csak egy erős és egységes

kormánypárt által támogatott pénzügyminiszter kerülhetett el. A kormányzó Deák-párt bomlási folyamata viszont épp ezekben az években gyorsult fel. Egyre inkább önállósodott a Sennyey Pál körül szerveződő konzervatív csoport, továbbá a volt miniszterelnök, Lónyay Menyhért személyes hívei (a „vacsora-párt”) is külön frakciót alkottak. Az 1875-ös pártegyesülés előtt Széll nem látott megfelelő hátteret pénzügyi elképzelései megvalósításához. Persze nem ő volt az egyetlen, aki így gondolkodott: 1873 decemberében, amikor Kerkapoly Károly lemondott, Szilárd miniszterelnök senkit sem talált a pénzügyminiszteri posztra, így egészen 1874 márciusáig ő volt kénytelen vezetni a tárcát.

A Deák-párt és a Balközép Párt valamilyen formában történő egyesülésének gondolatát nem csupán a pénzügyi problémák hívták elő, hiszen már viszonylag korán, 1868–1869 fordulóján elindultak a kezdeti tapogatózások.

Széll Kálmán elődei

LÓNYAY MENYHÉRT

pénzügyminiszter:

1867. február 20. – 1870. május 21.

KERKAPOLY KÁROLY

pénzügyminiszter:

1870. május 21. – 1873. december 19.

A pénzügyi összeomlás réme mindazonáltal erőteljes lökést adott az amúgy nehézkesen haladó folyamatnak. Ghyczy Kálmán, a Balközép elnöke és „*egyetlen valódi pénzügyi kapacitása*” előbb kilépett pártjából, majd 1873 decemberében létrehozta a mintegy 30 főt számláló Középpártot. Az 1874 márciusában megalakuló Bittó-kormányban pedig – a király és más vezető politikusok hosszas rábeszélésére – elvállalta a pénzügyi tárcát. Hosszú távon ő is csak adóemeléssel, szigorú megszorításokkal és az adóbehajtás hatékonyságának fokozásával tudta elképzelni az állami pénzügyek rendezését. Az 1875. évi költségvetés kapcsán beterveztett javaslataival ki is vívta magának a népszerűtlenséget. Az ösztűz nem maradt el, a Deák-párt és a Balközép soraiból is támadták az adóemelési koncepciót, Tisza Kálmán még a részletes tárgyalás alapjául sem volt hajlandó elfogadni a költségvetési tervezetet. Ghyczy főtanácsnoksága

mindazonáltal úttörő jellegű volt, mert a fúzió után Széll Kálmán többé-kevésbé az ő javaslataira támaszkodva kezdett hozzá a pénzügyi konszolidáció megvalósításához.

A PÁRTFÚZIÓ

A várva várt pártfúzióra végül 1875. március 1-jén került sor, amelyet február folyamán hosszas tárgyalássorozat előzött meg. Az események Tisza Kálmán február 3-i képviselőházi beszéde után gyorsultak fel, aki kijelentette, hogy a súlyos pénzügyi helyzet miatt a közjogi kérdéseket háttérbe kell szorítani. Tiszát február 15-én fogadta az uralkodó, akit meglepéssel töltött el Tiszának a közjogi kérdések tekintetében megváltozott álláspontja, legalábbis úgy gondolta, hogy meg lehet vele egyezni.

Ezen a ponton már Széll Kálmán is aktív részese volt az eseményeknek, egy-

részt a Deákkal folytatott kommunikációban, másrészt a fúziót közvetlenül megelőző február 19-i és 25-i, szűk körű egyeztetésekben játszott fontos szerepet. Deák Ferenc megromlott egészségi állapota miatt 1874-től személyesen már nem vett részt a pártéletben. Ettől függetlenül még mindig jelentős tekintélye volt a kormánypártban, a fontosabb ügyekről tájékozódott, illetve tájékoztatták, kikérték a véleményét.

Bár Tisza Kálmán a február 15-i audienciáján „*a közjogi nehézségeket illetőleg megnyugtatta Ófelségét*”, Ferenc József kívánságára a Balközép és a Deák-párt néhány vezetője között további egyeztetésre került sor, hogy kiderüljön: a belpolitika egyéb kérdéseiben sincs-e közöttük jelentős nézeteltérés. Ezen a február 19-én tartott megbeszélésen a Deák-pártot Szilágyi József, Csengery Antal, Gorove István és Széll Kálmán képviselte, míg a balközép részéről Tisza Kálmán, Simonyi Lajos, Péchy Tamás és Várady

SZILÁGYI JÓZSEF

pénzügyminiszter:

1873. december 19. – 1874. március 21.

GHYCZY KÁLMÁN

pénzügyminiszter:

1874. március 21. – 1875. március 2.

Gábor volt jelen. Móricz Pál visszaemlékezése szerint ők, azaz a balközépi képviselők tanácsolták Tiszának, hogy mindenképpen vonja be a megbeszélésbe Széll Kálmánt. Csengery Antal is kiemelte, hogy Széll Tisza különös kívánságára hívták meg. Mindez arra enged következtetni, hogy Tisza az új kormányban Széllt szánta pénzügyminiszternek, ezért az államháztartás rendezésének mikéntjét illetően szükségét érezte a vele való egyeztetésnek. Az értekezleten ugyanis hamar kiderült, hogy a két párt közötti egyetlen komoly vita a közeljövő pénzügyi politikájának kérdésében van.

A Deák-pártiak a kiadások szigorú csökkentése mellett az azonnali és jelentős adóemelést is elengedhetetlennek tartották, akár még a Ghyczy által javasoltnál is nagyobb mértékben. Széll Kálmán számszerű adatokkal alátámasztva, részletesen bemutatta, hogy adóemelés nélkül 1876 elejére Magyarországnak igen súlyos helyzettel kellene szembenéznie. A megszorításokat Tiszák is szükségesnek vélték, és bizonyos, nem túl jelentős adók bevezetését is támogatták. A nagyobb horderejű, 4%-os általános jövedelmi pótdadót viszont határozottan elleneztek, hiszen Ghyczy ezen javaslatát korábban hevesen támadták az országgyűlésben, így „a politikai morál kényszere alatt állván, lehetetlennek tartották ez évben – erre különös súlyt helyeztek – az adóemelés bármely módjába beleegyezniök”. Az értekezleten nem is sikerült eldönteni a kérdést, csak abban egyeztek meg, hogy ezt a feladatot majd az új kormánynak kell elvégeznie.

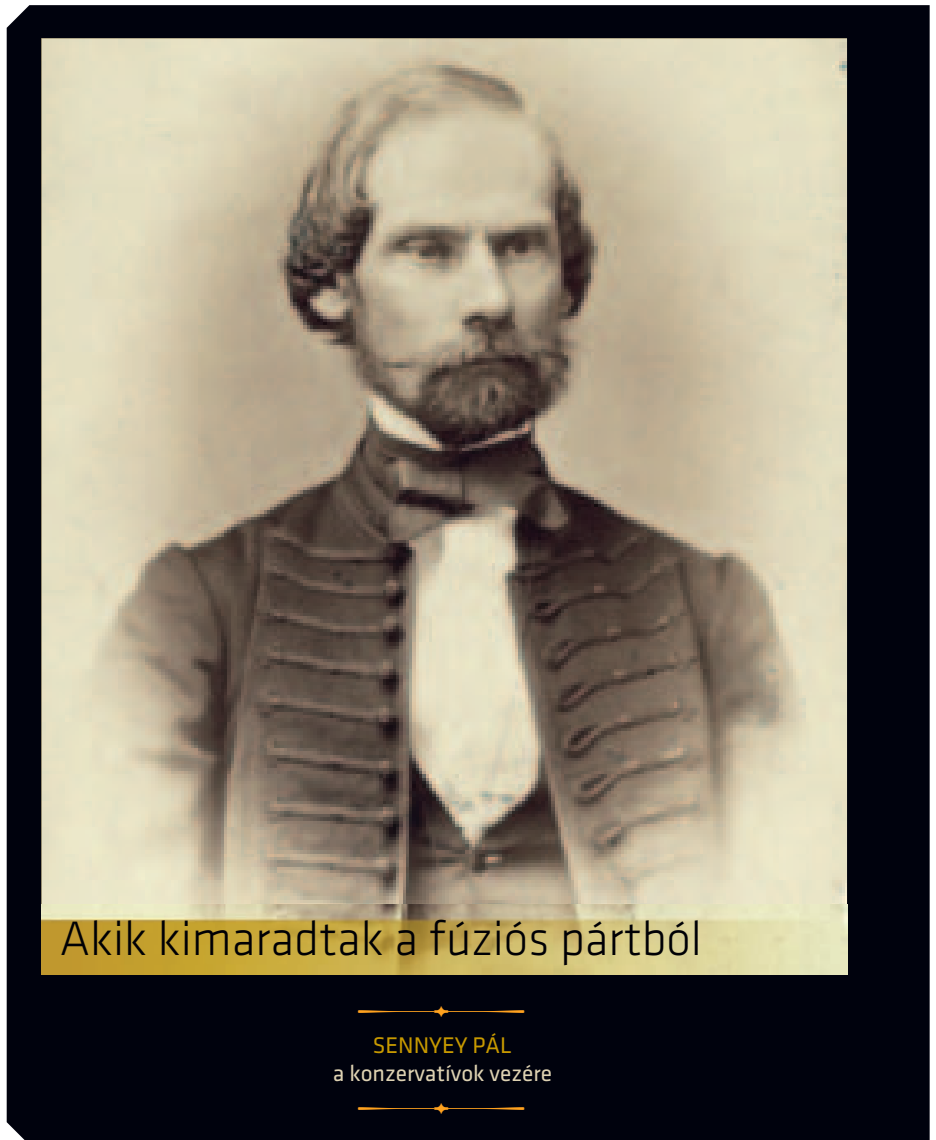
A leendő kabinet összeállítása február 21-én, Ferenc József Budapestre érkezése után kezdődött. A miniszterelnök kiválasztása elhúzódott, a szóba jöhető személyek ugyanis vagy nem vállalták a feladatot, illetve vagy a királynak, vagy Andrássy Gyula közös külügyminiszternek voltak fenntartásai velük szemben. Végül átmenetileg, a nyári választásokig Wenckheim Béla bárót bízta meg az uralkodó kormányalakítással. Széll Kálmánra pénzügyminiszterként számítottak.

Tisza Kálmán kezdeményezésére Wenckheim egy újabb értekezletet hívott össze, ezúttal konkrétan a pénzügyi kérdésekben elfoglalt különböző álláspontok megvitatására. Ez a tanácskozás február 25-én este zajlott Wenckheim lakásán. A Deák-pártból Széll Kálmán, Csengery Antal, Gorove István, Kerka-poly Károly, Horváth Lajos, Pulszky Ferenc és Wahrmann Mór, míg a Balközép részéről Tisza Kálmán, Tisza László, Si-

monyi Lajos, Várady Gábor, Péchy Tamás, Nikolics Sándor és Móricz Pál volt jelen.

Azt ugyan többen hangoztatták, hogy az állami pénzügyek rendezési módozataiban képviselt eltérő álláspontoknak nem szabad meggátolniuk a fúziót, a részletkérdésekben a február 19-i értekezlet óta nem történt közeledés a felek között. Széll ismét azon aggodalmának adott hangot, hogy az állami jövedelmek jelentős és haladéktalan növelése nélkül 1876 elején beáll a fizetéképtelenség. Tisza viszont úgy gondolta, hogy előbb a végletekig el kell menni a takarékoskodásban, aztán a lakosság adózóképességét kell javítani (vagy legalábbis elindítani a folyamatot), valamint a jegybank, a vámok és a fogyasztási adók kapcsán mielőbb meg kell kezdeni a tárgyalásokat az osztrákokkal. Ha még ezek után is szükséges, csak akkor lehet az adókat tovább emelni.

A balközépi képviselők ezúttal is a korábban már említett „politikai morálra” hivatkoztak, mely szerint 1875-ben nem tehetik meg, hogy támogatják az adóemelést, de jelezték, hogy utána viszont már hajlandóak lennének rá. Széll erre azt felelte, hogy az állami jövedelmek fokozása nélkül számításai szerint 1876-ra mindössze 17 millió forintot lehet átvinni 1875-ről, holott 53 millióra lenne szükség. Ez akkora különbség, hogy azonnali adóemeléssel sem lehet kiegyenlíteni, hitelre lesz szükség. Viszont már csak azért is szükséges a bevételek növelése, „mert oly nemzet, mely még készséget sem tanúsít önjaján, bár erőfeszítéssel is, segíteni magán, a hitel használásához sikerrel nem folyamodhatik, vagy igen drágán kénytelen azt megfizetni”. Csengery kijelentette, hogy nem tudna támogatni olyan kormányt, amely nem a Ghyczy és Széll által is szorgalmazott pénzügyi politikát folytatná.

Akik kimaradtak a fúziós pártból

SENNYEI PÁL
a konzervatívok vezére

A legtöbben lógó orral, kiábrándultan távoztak az értekezletről, csak Csengery, Wenckheim és Széll maradt ott Tisza Kálmánnal. Ebben a szűk körben végül sikerült kompromisszumra jutni, Tisza megígérte, hogy a törvényhozás következő ülészakájának elején, azaz az 1875. nyári választások után, ha a szükség úgy hozza, már támogatni fogja az intenzív adóemelést. Ezt az ajánlatot a többiek elfogadták, továbbá abban is megállapodtak, hogy néhány új adónemet minél hamarabb keresztülvisznek az országgyűlésben, a nyári választásokat mielőbb megtartják, az új törvényhozást pedig már szeptemberre összehívadják a királlyal.

Mindezek után viszonylag gyorsan eldőlt az is, hogy a fúzió utáni új párt Sennyey Pál konzervatív csoportja és Lónyay Menyhért vacsorapártja nélkül fog megalakulni. Tisza ugyan kezdeményezett tárgyalásokat Sennyeyvel és Lónyayval is, a további fejlemények isme-

retében azonban úgy tűnik, hogy Tisza részéről mindez inkább taktikai húzás volt. Bár Sennyey bevonását az új kormányba Wenckheim is szerette volna, a szélesebb koalíció gondolatát egyrészt Ferenc József és Andrássy sem támogatta, másrészt kérdéses, hogy maga Sennyey mennyire akart a létrejövő új párton belül maradni. A vacsorapárttal már más volt a helyzet, ők igenis szerettek volna az események aktív alakítóivá válni és egy esetleges koalícióban minél jelentősebb szerepet játszani.

Lónyay is reménykedni kezdett a hatalomba való visszatérésben, ami Széll Kálmán pénzügyminisztersége szempontjából sem volt mellékes. Lónyay hívei azt ajánlották Tiszának, hogy a Deák-párt magja helyett inkább velük egyesüljön, cserébe pedig mindössze annyit kértek, hogy Lónyay kapjon tárcát az új kormányban. Lónyay előéletét tekintve nagy valószínűséggel a pénzügyminisz-

teri posztra gondoltak, legalábbis Rákosi Jenő – a csoport oszlopos tagja – sorai erre engednek következtetni: „*Meg voltam győződve arról, hogy Tisza nem megy anélkül a kabinetbe, hogy a pénzügyi siker garanciáit (legalábbis Lónyay képében) magával bele ne vigye. Erősen hiszem, hogy nem tudnak a pénzügyi tárcával bánni. Sok tudományuk lehet, Széllnek csak is ismerete van sok, de a gyakorlat, a hozzávaló genie az egyedül Lónyayban van meg.*” Várakozásaik azonban nem teljesültek. Egyrészt Tisza nem fogadta el az – amúgy jelentősen megkésett – ajánlatot, mert attól tartott, hogy ezzel „*esetleg magunk ellenzékbe szorítanánk a kormánypárt legjobb tagjait*”, másrészt Lónyay a király szemében is ellenszenves volt. Így hát a megbeszélésekbe sem vonták be, ellentétben Széll-lel, akihez már a február 19-i értekezlet előtt is ragaszkodtak.

Széll Kálmán volt tehát a pénzügyminiszteri poszt egyértelmű várományosa. Február utolsó napjaiban a Wenckheim-kormány többi tagját is kiválasztották. Tisza Kálmán – bár ennek ideiglenességével mindenki tisztában volt – belügyminiszter lett, így rá hárult a nyári választások lebonyolításának feladata. Az előre megbeszélte forgatókönyv szerint március 1-jén a Hungária Szálló dísztermében gyűlt össze a Deák- és a Balközép Párt, hogy megalakítsák a Szabadelvű Pártot, majd bemutatkozott az új kormány, végül mindannyian átvonultak a Dorottya utcába, a volt Deák-párt klubjába.

A SIKERES PÉNZÜGYMINISZTER

Az 1875 nyarán rendezett választásokat a Szabadelvű Párt hatalmas fölényrel nyerte meg, az ősszel megnyíló országgyűlésben 80%-os többséggel rendelkezett. Az állami pénzügyek rendezéséhez szükséges politikai háttér immár adott volt. Ferenc József októberben Tisza Kálmánt nevezte ki miniszterelnökké. Ám láthattuk, hogy az adóemelések kérdésében februárban milyen nehezen született meg a kompromisszum Tisza és Széll között. Ősszel, rövidesen Tisza miniszterelnöki kinevezése után újabb véleménykülönbség alakult ki közöttük. A magyar kormány ugyanis novemberben tárgyalásokat kezdeményezett az osztrák kormánnyal a – legtöbbször csak gazdasági kiegyezésnek nevezett – vám- és kereskedelmi szövetség módosításáról.

Három ponton szerettek volna Magyarország számára előnyösebb feltételeket kialkudni: kedvezőbb vámtételek,

LÓNYAY MENYHÉRT
a „vacsorapárt” feje

a fogyasztási adók elosztásának újraszabályozása, valamint önálló magyar vagy legalábbis a teljes paritás alapján álló jegybank (esetleg kartellbank). Tisza tehát korábbi ellenzéki programjának legalább néhány elemét megpróbálta kiharcolni – és így maga mellett tartani régi híveit –, továbbá az új gazdasági kiegyezéstől a magyar állami bevételek jelentős növekedését is várta. A nehéz tárgyalások hosszan elhúzódtak – csak 1878 februárjára sikerült megkötni az új kereskedelmi és vámszövetséget – és a kormány energiáinak jelentős részét lekötötték. Széllre mint pénzügyminiszterre az alkudozások során természetesen kiemelt feladat hárult.

Széll nem helyezte Tisza tárgyalási stratégiáját, a miniszterelnök ugyanis a jegybankkal kapcsolatos követeléseit állította a középpontba, Széll viszont inkább a fogyasztási adókra helyezte volna a hangsúlyt, mert az adott körülmények között önálló magyar jegybank felállítását nem tartotta célszerűnek (és lehetségesnek sem), politikai belátásból azonban nem bírálta nyilvánosan a miniszterelnök törekvéseit. A tárgyalások végül nem a várt mértékben hoztak sikert. A vámok kérdésében kompromisszum született az osztrákokkal (a pénzügyi, az ipari és a mezőgazdasági behozatali vámtételeket is megemelték), a fogyasztási adók elosztása tekintetében viszont nem sikerült a Magyarország számára hátrányos szisztémán változtatni, csak annyit értek el, hogy a kieső bevételért a magyar állam részleges kárpótlást kapjon Ausztriától.

A bankügyben 1877 februárjában született meg az egyezés, az országgyűlés viszont – szenvedélyes vitáktól kísérvé – csak 1878 júniusában szavazta meg az Osztrák–Magyar Bank felállításáról és szabadalmáról szóló törvényt. A magyar kormány az önálló jegybank – amúgy is kissé utópisztikus – létesítése helyett 1876-tól kartellbankban, végül teljes paritáson alapuló új „jegybanktársulatban” gondolkodott, de még ennek kiharcolása sem ment simán, elsősorban az Osztrák Nemzeti Bank (ONB) szívos tiltakozása miatt. Az ONB dualista alapon történő átszervezését a Tisza-kormány csak 1877. február 7-i lemondásával tudta kicsikarni. Az uralkodó személyesen lépett közbe az osztrák kormánynál és a jegybank vezetésénél a kompromisszum érdekében, majd február 26-án újra kinevezte a Tisza-kabinetet.

A jegybankot Osztrák–Magyar Banknak (OMB) nevezték át, és kötelezték,

ANDRÁSSY GYULA

hogy Budapesten a béccsel egyenrangú igazgatóságot létesítsen, növelje magyarországi fiókjainak számát, valamint a magyar pénzügyi igényeinek kielégítésére minimum 50 millió forintnyi tőkét bocsásson a budapesti főintézet rendelkezésére. A bank élén felváltva egy magyar és egy osztrák kormányzó állt, Bécsben és Budapesten egy-egy alkormányzó székelt, akiket az uralkodó nevezett ki. A főtanács további 12 tagjából nyolcat szabadon, kettőt-kettőt viszont a bécsi és a budapesti igazgatóság jelöltje közül választott a közgyűlés.

Az új vám- és kereskedelmi szövetség, valamint az OMB felállítása Magyarország szempontjából a legoptimistább számvetés szerint sem volt több részsikernél, viszont ezeknek az eredményeknek az elérése is jelentős energiát igényelt a kormánytól. Széll Kálmán a tárgyalások során és az országgyűlésben is hathatósan működött a kompromisszumok érdekében. Miután a fejleményekkel elégedetlen Simonyi Lajos földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1876 májusában lemondott, a tárgyalásoknak az ő tárcájára vonatkozó részeit is Széll Kálmán koordinálta. Simonyi helyére 1878-ig nem is került senki, a tárcát ideiglenesen Trefort Ágoston vállás- és közoktatásügyi miniszter vezette. Széll 1877 februárjában már Tiszával vállvetve küzdött a jegybank dualizálásáért, és tulajdonképpen együtt „zsarolták ki” az uralkodótól (illetve általa az ONB-től) az engedményeket.

A kortársak is kiemelték Széll 1878. február 4-i, terjedelmes képviselőházi beszédének fontosságát, amelyben a sokat támadott vámszövetség és tágabb értelemben az új gazdasági kiegyezés

védelmében szállt síkra. Számításokkal igazolta az osztrák–magyar egységes vámterület, valamint az új védővámok hasznosságát, hogy az így „természetessé” váló, Lajtán túli piac mekkora előnyt jelent a magyar agrárexportnak. Arra is kíméletlenül felhívta a figyelmet, hogy az Ausztriával való gazdasági közösség már csak azért is előnyös, „[m]ert mi vagyunk az ismeretlenebb, az újabb állam, mert mi vagyunk a gyengébb társ ebben a szövetségben. (Élénk mozgolódás a baloldalon.) Ez így van, és ezt nem fogják Önök semmiféle protestatiókkal, semmiféle exclamatiókkal mássá tenni.” A Szabadelvű Párt egyik 1878. januári értekezletén is kifejtette, hogy nézete szerint az adott politikai, gazdasági és pénzügyi helyzetben jobb egyezséget nem lehet elérni, a tárgyalásokat pedig mielőbb le kell zárni.

A MAGYAR ÁLLAMHÁZTARTÁS KONSZOLIDÁLÁSA

Széll programja négy alapvető elemet tartalmazott: szigorú takarékoság; az adóbevételek növelése; a pénzügyi adminisztráció és az adóbeszedés hatékonyságának javítása; a korábban felvetett, kedvezőtlen államkölcsonök konverziója.

Széll a minisztériumok kiadásait a lehető legkisebbre, mintegy 8,6 millió forinttal csökkentette, lehetőség szerint leállította az állami beruházásokat, még a királyi törvényszékek számának szűkítését is kiharcolta. Mindez természetesen nem azt jelentette, hogy a kiemelten fontos, több éve zajló infrastrukturális beruházásokat is félbehagyták, hiszen – csak néhány példát említve – 1876 áprilisában a Margit hidat, 1877 októberében a déli vasúti összekötő hidat adták át a forgalomnak. Fiume városának (elsősorban a kikötőnek) 1872–1873-ban megindított, stratégiai kiemelten fontos és igen költséges fejlesztése is folytatódott. Az 1876-os költségvetés vitájában mindezzel kapcsolatban Széll úgy fogalmazott, hogy „[a] kiadások megszorításának megvan a maga határa. Ezen határt megvonják az ország védképessége, közigazgatási, törvényhozási és kulturális institúcióinak fenntartása és a jövő fejlődésének tekintetei. Azontúl a megtakarítás rombolássá változik át, és [...] az adóképességnek megtámadását jelenti.”

Széll Kálmán az adórendszer reformjába is hamar belefogott. Az 1875 febru-

árjában Tiszával kötött megállapodás értelmében az általános jövedelmi pótdadót csak 1876. január 1-jétől vezették be. Ebből Széll az 1876-os költségvetésben mintegy nyolcmillió forint bevételre számított. A többi, 1875-ben bevezetett (illetve módosított) adó hatálya viszont 1875. január 1. volt, tehát már tárgyévre vonatkoztak. Sor került a kereseti adó újraszabályozására. További új, egyenes adónemként ekkor vezették be az ún. „fényűzési” adót, a bányaadót, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adóját, a tőkekamat- és járadék-, a szállítási, valamint a vadászati és fegyveradót. Megindították az új földadókataszter-felmérés munkálatait is.

Jóval nehezebbnek ígérkezett a közvetett adók reformja, mert azokat a magyar kormány nem szabályozhatta kizárólag a saját szájíze szerint. Közismert módon az Ausztria és Magyarország közötti vám- és kereskedelmi szövetség értelmében a Monarchia egésze egy vámterületet képezett. A vámbevételeket teljes mértékben a közös költségek fedezésére fordították. A vámunió viszont a fontosabb közvetett adók egységes szabályozását is maga után vont, hiszen belső vámhatár hiányában nemkívánatos következményekkel járt volna, ha a termékek árába épülő fogyasztási, valamint jövedéki adók értékei a két országban eltérnek egymástól. A vám- és kereskedelmi szövetségről szóló törvény ezért felsorolta azokat a közvetett adónemeket (só- és dohányjövődék, valamint a cukorra, sörre és égetett szeszre kivetett adók), amelyek „mindkét államterületen e szerződés ideje alatt egyenlő törvények és igazgatási rendszabályok szerint foglalkoztatni”, továbbá úgy rendelkezett, hogy az így megalkotott adótörvények „ismét csak közös egyetértéssel, törvényes úton változtathatók meg”.

A vámok és a fenti közvetett adók mértékének újraszabályozását tehát csak az osztrák kormánnyal együttműködve lehetett megoldani. A cukor- és a szeszadóról szóló törvényeket végül 1878 februárjában, az új vám- és kereskedelmi szövetséggel kapcsolatos törvénycsomag részeként szavazta meg az országgyűlés. A borra és húsról kivetett fogyasztási adó módosításáról viszont már 1875-ben döntöttek. Az 1876. évi IV. törvénycikk a dohánytermékek után fizetendő illeték mértékét növelte meg. Széll tehát a közvetett adókból is szeretett volna minél nagyobb állami jövedelemre szert tenni, az adórendszer szerkezeti átalakítása során a bevételek súly-

WENCKHEIM BÉLA

pontját azonban végül csak az 1880-as évek második felére sikerült áthelyezni a közvetett adókra.

Széll a pénzügyi adminisztráció és az adóztatás hatékonyabbá és pontosabbá tételét, az adóhátralékok behajtásának szigorítását is programja markáns részévé tette, hiszen a törvények által előírt adókat be is kellett szedni. Ezen a téren bőven volt hová fejlődni, a magyar társadalom adózási morálja ugyanis nagyon alacsony szinten állt. „Az akkori generáció perhorreszkált minden adót, [...] s személyes bántalomnak vette a fizetési kötelezettséget. Virtust csinált belőle, ha kijátszhatja az adószedőt.” Az 1870-es években az egyenes adók mintegy felét csak erőltetett behajtás és végrehajtás útján lehetett beszedni. A közadók kezeléséről szóló, 1876. évi XV. törvénycikk igyekezett a fenti problémát orvosolni.

A fenti intézkedésekkel sem sikerült Széllnek teljesen megszüntetnie, csak jelentős mértékben csökkentenie a hiányt. Egyrészt emiatt, másrészt a korábbi adósságok kiváltása céljából ő is kölcsön felvételére kényszerült. Már 1875 szeptemberében bejelentette, hogy mielőbb konverzálni szeretné az őséges időkben kedvezőtlen feltételekkel felvett 153 milliós hitelt, lehetőleg járadékkölcsönné alakítva azt. Az 1875. december 6-i minisztertanácsban Széll bemutatta a tárgyalásai eredményeként már megkötött hitelszerződést és az azzal kapcsolatban beterjeszteni kívánt törvényjavaslatát egy 80 milliós járadékkölcsön felvételéről, amelyet a kormánytagok jóváhagytak, az országgyűlés pedig rövidesen megszavazta a javaslatot. A magyar állam 80 millió aranyfo-

rint névértékű, 6%-os kamatozású járadékkötvényt bocsátott ki, két részletben, amelyeket a nemzetközi tőkepiacra kívánt elhelyezni.

Összességében megállapítható, hogy Magyarország pénzügyei Széll Kálmán miniszteri időszaka alatt kedvező fordulatot vettek. Az államháztartási hiány 1874-ben mintegy 61,5 millió forintba rúgott. A deficit Széllnek sem sikerült megszüntetnie: 1875-ben 7,9; 1876-ban 31,3; 1877-ben pedig 26,5 millió mínusz mutatkozott. A rendkívüli közösügyi kiadásokat (31,9 millió) nem számolva az 1878-as év 27 milliós hiánnyal zárult. A deficit tehát 1876–1878 között végig jelentős maradt, Széll miniszterségének pozitív hatásai (adóreform, takarékoság, korábbi hitelek konverziója) azonban ettől függetlenül is érvényesültek, ő maga is úgy gondolta, hogy politikájának sikerei igazán az 1880-as évekre értek volna be. Ezt azonban már nem várta meg, ugyanis sokak meglepetésére 1878 nyáruatóján Széll saját maga vetett véget miniszterségének. A közvélemény szemében váratlannak tűnő lemondás indítékai természetesen már hosszabb ideje megvoltak.

A BOSZNIAI VÁLSÁG

Mindazonáltal a kormány helyzete – Széll sikeres pénzügyminiszteri működésétől függetlenül – az év során egyre nehezebbé vált, és a folyamat még jóval Bosznia és Hercegovina megszállásának elindítása előtt kezdődött; az okkupáció hónapjai tulajdonképpen már a végkifejtet jelentették.

Az új vám- és kereskedelmi szövetség, illetve az új jegybankszabadság politikai és gazdasági tekintetben is lényegesen alulmúlta az előzetes elvárásokat. A kudarc hatására sok csalódott képviselő kilépett a Szabadelvű Pártból, a korábbi 80%-os többség kezdett lemorzsolódni. Már 1876 májusában a gazdasági kiegyezési tárgyalások első sikertelenségei miatt kilépett egy jelentősebb csoport (kb. 70-75 fő) Simonyi Lajos exminiszter vezetésével, akik Független Szabadelvű Párt néven alakítottak frakciót a képviselőházban. Őket 1878 februárjában, az új vám- és kereskedelmi szövetséggel kapcsolatos törvényjavaslatok parlamenti tárgyalása után követte egy újabb, mintegy 20 fős disszidenscsoport, tagjai között Szilágyi Dezsővel, Kerkapoly Károllyal, Horánszky Nándorral és Pulszky Ágosttal. Ezek

a laza pártalakulatok 1878. április 12-én egyesültek a Jobboldali Ellenzékkel, s az így megalakuló, mintegy 115 főt a sorai között tudó új pártot Egyesült Ellenzéknek nevezték el. Persze ez az elvileg a kiegyezés alapján álló csoport közel sem volt homogén, a függetlenségek csak „habarékpártnak” nevezték.

Az egyéni pártváltások, ki- és visszalépések is gyakoriak voltak, emiatt nehéz 1878 tavaszán a pontos pártarányokat meghatározni. Annyi viszont bizonyos, hogy a kormánypárt most már jobb- és baloldaltól is jelentős létszámú ellenzékkel nézett szembe, képviselőinek száma mintegy 235-240 főre apadt. Ráadásul a megmaradt szabadelvű honatyák támogatása sem volt magától értetődő, sem az új gazdasági kiegyezési törvényjavaslatok, sem a külpolitikai kérdések tekintetében. Ilyen körülmények között a keleti válság kiéleződése komoly veszélyt jelentett a kormány számára, ugyanis a legnehezebb hóna-

pok (1878 első fele) egybeestek a gazdasági kiegyezési törvényjavaslatok képviselőházi vitájával.

A Monarchia 1875 előtt konzervatív töltetű status quo balkáni politikát folytatott, nem utolsósorban azért, mert ennek volt első támogatottsága: mind a magyar, mind az osztrák kormány ellenezte volna a nagyobb aktivitást. Az 1875-ben kezdődő keleti válság következtében azonban a magyar közvélemény a továbbiakban már nem helyezte a Monarchia tartózkodó külpolitikáját, erőteljesebb érdekérvényesítést, Oroszországgal szembeni – akár fegyveres – fellépést szeretett volna, és nyíltan törökbarát volt, Törökország területi integritását meg kívánta őrizni. A Monarchia diplomáciájának irányítói viszont 1875 elején éppen a magyar közvéleménnyel ellentétes irányba mozdultak el.

Már a budapesti pártfúzió előtt, az 1875. január 29-i, Ferenc József, Andrássy és a legfelső katonai vezetők rész-

vételével tartott titkos tanácskozáson eldőlt, hogy a Monarchia megpróbál Törökország rovására balkáni területekre szert tenni. Andrássy külügyminiszterként éppen azért szorgalmazta a mielőbbi pártfúziót, hogy adott esetben a Monarchia energikusan léphessen fel a Balkánon, ehhez ugyanis szüksége volt egy stabil magyar kormányra. A Tiszakormány számára fel volt adva a lecke: a nyilvánosság előtt ugyanis fel kellett sorakoznia a Bécsben egyeztetett külpolitikai irányvonal mögé, és idehaza meg kellett védenie azt az ellenzék támadásaitól, még akkor is, ha azzal maga sem értett feltétlenül egyet. Például Bosznia-Hercegovina megszerzését a közvélemény mellett Tisza sem akarta, idehaza mégis támogatóan nyilatkozott, és régi harcostársait is azzal nyugtáta, hogy az okkupáció egyáltalán nem lesz káros Magyarországra nézve. A gyakori interpellációkra reagálva Tisza „élesen beszélt, ha ez szükséges volt, kon-

Szell Kálmán utódai

TISZA KÁLMÁN

pénzügyminiszter:

1878. október 11.–1878. december 5.

1887. február 11.–1889. április 9.

SZAPÁRY GYULA

pénzügyminiszter:

1878. december 5.–1887. február 11.

ciliánsan, ha ez lehetőnek látszott, de mindig eltalálta azt a hangot, amellyel meg tudta akadályozni, hogy a népmozgalom megzavarja Andrassy terveit”.

Az oszmán seregek felett aratott átütő orosz győzelem után, 1877. december 16-án nagyszabású tömegmozdulásra került sor Budapesten. Miután mindinkább egyértelművé vált a kívülállók számára is, hogy a Monarchia Bosznia, Hercegovina és esetleg további török területek elfoglalására készül, a függetlenségi ellenzék által szervezett népgyűlés fegyveres beavatkozást sürgetett Oroszország ellen az Oszmán Birodalom integritásának megóvása érdekében. Este a katonaság bevetésével kellett helyreállítani a rendet az utcákon. Ezek után a kormány a fővárosban és vidéken is korlátozta a gyülekezési szabadságot.

A Monarchia 1878 februárjában állt legközelebb a háborúhoz. A február 24-i közös minisztertanácson Andrassy Gyula

és Tisza Kálmán a magyar közvéleményt képviselve az oroszokkal szembeni fegyveres fellépést szorgalmazta. A minisztertanács többi résztvevője azonban a háború ellen szavazott. Andrassy érveit magáévá téve február 7-én még Ferenc József is az oroszok elleni gyors és teljes erőbedobással történő támadást indítványozta – még hozzá a két parlament kikerülésével –, február 24-re azonban ő is megváltoztatta korábbi álláspontját. Ebben bizonyára a rideg számok józanító hatása is fontos szerepet játszott.

Arthur von Bylandt-Rheidt közös hadügyminiszter szerint a haderő teljes mozgósításához és a felduzzasztott sereg háromhavi fenntartásához 310 millió forintra lett volna szükség. Leopold von Hofmann közös pénzügyminiszter közölte, hogy ezt az összeget csak fedezetlen kölcsönök felvételével lehetne előteremteni, és mindenképpen szükséges a két parlament jóváhagyása. Véleménye szerint a Monarchia csak úgy

vállalhatott volna háborút, ha azt a szövetségesként számításba jövő Anglia finanszírozza. Az angoloktól azonban nem érkezett Bécsbe kielégítő válasz, így a február 24-i közös minisztertanácson – a birodalom rossz anyagi helyzetére hivatkozva – már az uralkodó is ellemezte a háborút. Döntés született arról, hogy a Monarchiának egy európai konferencián kell érvényesítenie balkáni érdekeit, valamint felhatalmazást szereznie Bosznia és Hercegovina megszállására. A résztvevők elhatározták, hogy az akció költségeire márciusban 60 millió forint hitel felvételéhez fognak engedélyt kérni a delegációktól.

AZ OKKUPÁCIÓ

Március elején Hofmann mellett Széll Kálmánt és osztrák kollégáját, Sisinio de Pretis-Cagnodo báró pénzügyminisztert is bevonták a tanácskozásba, ugyanis fe-

WEKERLE SÁNDOR
pénzügyminiszter:

1889. április 9.–1895. január 15.
1906. április 8.–1910. január 17.
1917. szeptember 16.–1918. február 11.

LUKÁCS LÁSZLÓ
pénzügyminiszter:

1895. január 15.–1905. június 18.

dezetet kellett találni a 60 milliós, „előre nem látott rendkívüli hadi költség” címén igényelt kölcsönre. Mindannyian aggályaiknak adtak hangot, és végül salamoni döntést hoztak: a delegációk előtt kerülni kell a hitel fedezetének kérdését, arról majd később határoznak. A magyar delegáció ellenzéki tagjai biztosítékot szerettek volna Andrásstól, hogy a kért összeget nem Bosznia és Hercegovina megszerzésére fogják fordítani. A külügyminiszter viszont minden ilyen indítványt határozottan visszautasított, amiből mindenki levonhatta a következtetést. Andrassy – saját fontosságának tudatában – felvetette a bizalmi kérdést, mire a magyar delegáció tüntető egyhangúsággal megszavazta a kért összeget. A magyar országgyűlés május 20-ra elfogadta a hitelre vonatkozó törvényjavaslatot. A 60 millió Magyarországra eső része a kvóta (31,4%) értelmében 18 840 000 forintot tett ki, amelyet Széll 6%-os kamatozású aranyjárdék-kötvények értékesítése, valamint egyéb hitelműveletek útján vélt finanszírozhatónak. Miután június 8-án az osztrák parlament is megszavazta a hitelt, Ferenc József már másnap elrendelte az okkupáció végrehajtására kijelölt seregtestek mozgósítását, hadi létszámra emelését, az osztrák–magyar–török határt azonban csak július 29-én lépték át a csapatok.

A berlini kongresszus (1878. június 13.–július 13.) kezdetének napján a kormány arra kérte a királyt, hogy idő előtt és lehetőleg személyesen rekkesse be az országgyűlést, aminek Ferenc József június 30-án eleget tett. Így a Bosznia-Hercegovina, valamint a novibazári szandzsák megszállására vonatkozó mandátumot csak az október végén összeülő új országgyűlés tudta tárgyalni. Hasonló volt a helyzet Ausztriában is, ahol a külpolitikai fejlemények már a nyár elején kormányválságot okoztak: Adolf von Auersperg kabinetje július 1-jén lemondott, a Reichsrat szünetelt, és csak október 19-re hívták össze.

Tisza a választásokat is igyekezett mielőbb lebonyolítani, mégsem sikerült azokat az okkupációs hadműveletek megindítása (július 29.) előtt megtartani. Így az augusztus 5. és 14. között megrendezett választásokra már a boszniai veszteségekről szóló hírek is rányomták bélyegüket, különösen a maglaji és a tuzlai kudarc váltott ki heves reakciókat országszerte. A Szabadelvű Párt mandátumainak száma az 1875-ös választásokon szerzett 332-höz képest 93-mal, 239-re csökkent. A kormánypárti

többség tehát 58%-ra apadt, pedig Tisza igazán nem sajnálta a pénzt a jelöltek támogatására. Először maga Tisza is alulmaradt Debrecenben, és végül Sepsiszentgyörgyön szerzett mandátumot, Széll Kálmánt viszont ismét megválasztották Szentgotthárdon.

MIÉRT MONDOTT LE?

Mindenki sejthette, hogy a Bosznia és Hercegovina megszállásához szükséges rendkívüli kiadások veszélyeztetik Széll addigi eredményeit, tüntetőlegesen lemondása mégis általános megdöbbenést keltett, pedig már szeptember elejére megérlelődött benne a lemondási szándék. Úgy tűnik, távozása háttérben két ok állt: a hadügyi vezetés – szerinte – túlzó anyagi követelése, valamint feltételezett további hódító törekvései, amelyeknek mindenképpen gátat szerezni kellett volna szabni. De a kettő közül vajon melyik volt a nyomósabb indok?

Széll Kálmán a századfordulón, miniszterelnöki éveiben másként emlékezett vissza a történetekre, mint ahogy azok Széll 1878. nyári–ősi leveleiből, illetve a közös és magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvekből kirajzolódni látszanak. Halász Imrének a *Nyugat* 1915/17-es számában írt cikkéből, Szilágyi Dezső beszédeinek 1906-ban megjelent első kötetéből, Klein Ödön 1922-ben megjelent munkájából és Wertheimer Ede Andrassy-monográfiájából is – minimális eltérésekkel – ugyanaz az eseménysor elevenedik fel. Eszerint Széll Kálmán az okkupációt nem ellenezte, a költségek miatt sem háborgott, viszont amikor tudomására jutott, hogy a telhetetlen katonai vezetők egészen Szalonikiig akarják folytatni a hódítást, tiltakozásul lemondott, és ezzel megmentette a Monarchiát a biztos összeomlástól. Az információk forrásaként a szerzők/szerkesztők minden esetben magát Széll Kálmánt jelölték meg. Természetesen a kortársak között is voltak olyanok, akik óvatosabban fogalmaztak, mint például 1915 novemberében Lukács László, aki inkább az okkupáció magas költségeire helyezte a hangsúlyt.

Elsődleges források sajnos csak nagyon korlátozottan állnak rendelkezésünkre a lemondás valós történetének feltárásához, viszont ezekből is egyértelműen kiderül, hogy a Széll által a századforduló éveiben elmondottak több ponton nem állják meg a helyüket.

A pénzügyminiszter lemondásáról Tisza Kálmán az 1878. szeptember 29-i

minisztertanácson értesítette a magyar kormány többi tagját. A miniszterelnök tájékoztatása szerint Széll már szeptember 7-én levelet küldött neki Ostendébe (Tisza ott töltötte nyári szabadságát a családjával), amelyben jelezte azt a szándékát, hogy „miután ő a Bosznia occupatiojából felmerülő költségek miatt az államháztartás költségeinek fedezését maga részéről lehetetlennek tartja, beadja lemondását”. Ezt a levelet Tisza csak hazaérkezése után kapta meg. Bécsben azonban szeptember 15-én személyesen is találkoztak, ahol a pénzügyminiszter szóban tájékoztatta szándékáról. Tisza természetesen próbálta maradásra bírni Széllt. Felhívta a figyelmét, hogy lemondásával az egész kormányt magával rántja. Azt javasolta, beszéljenek Ferenc Józseffel a költségek csökkentése érdekében, illetve a 60 millió feletti összeget közös kölcsön felvételével próbálják meg fedezni. Mindez mutatja, hogy a kialakult helyzetet illetően Széll és Tisza nézetei inkább gyakorlati, mintsem elvi szinten ütköztek. Széllt azonban nem lehetett szándékától eltéríteni, ezért Tisza a teljes kormány lemondását javasolta a minisztertanácsnak, amivel a többiek egyetértettek.

S. Halász Teréz hosszasan idézi Széll szeptember 20-i, Tiszához írott levelét, amelyben hivatalosan is megerősíti szándékát. „A szerencsétlen boszniai okkupáció, mely ellen mindig oly erősen ki keltem, tönkreteszi az országot. [...] kijelentettem számtalanszor, hogy 30 milliónál túl én előteremteni nem vagyok képes bírom a magam módja szerint, nem akarom előteremteni a további szükségletet, sőt a novemberit sem, mert én csak desperátus pénzügyi rendszabályok lehetőségét látom már; ezekhez pedig én nem nyúlok. Augusztus 19-én el nem mehettem, mert a ház égett. Most van a perc. És én végleg határoztam.”

Tisza minisztertanácsi beszámolója-ból és Széll leveléből tehát kitűnik, hogy későbbi állításával szemben a pénzügyminiszter korábban is kikelt a megszálláshoz szükséges összegek miatt. Nem a hadműveletek végének közeledtével, hanem már augusztus 19-én megfordult fejében a lemondás, és szeptember 7-re végleg el is határozta magát.

Egy másik, Széll által Ghyczy Kálmán-nak küldött, 1878. október 27-i (tehát egy hónappal a lemondás után kelt) levél is a fenti következtetéseket erősíti meg, bár ebben a levélben már felfedezhetünk Széll részéről némi mentegetőzést, hogy szándékával félrevezették őt.

BOSZNIA ÁRA

A közös minisztertanácsi jegyzőkönyvekből inkább az derül ki, hogy mind Andrássy, mind a katonai vezetők valóban abban a meggyőződésben voltak, hogy 79 000 katonával el lehet foglalni Bosznia-Hercegovinát. Augusztus elején azonban a kezdeti kudarcok hatására rádőbbsentek, hogy az akcióhoz nem a kellő nagyságú haderővel kezdtek hozzá. Augusztus 13-án újabb kettő, augusztus 19-én pedig még további négy hadosztály bevetését határozták el. Ezekkel az intézkedésekkel a Bosznia-Hercegovina megszállására mozgósított sereg létszáma meghaladta a 270 000 főt. Mindezt már nem lehetett a 60 milliós hitelből finanszírozni. Bylandt-Rheidt közös hadügyminiszter erről tájékoztatta is augusztus 19-én az egybegyűlteket. Számításai szerint összesen 81-82 millió forintra lett volna szükség. Az osztrák miniszterek, bár nem örültek a fejleményeknek, támogatták ezt, mert meg akarták előzni a hadsereg fiaskóját. Andrássy és a magyar kormány tagjai viszont nem értettek egyet a fokozott erőfeszítés szükségességével, és az összeg is aggasztotta őket – különösen Széllt, aki azt kérte, maradjanak a már addig is mozgósított csapatoknál. Ferenc József azonban határozottan állást foglalt a hadsereg igényeinek kielégítése mellett, és a kormányokra rótt a kívánt összegek előteremtését.

A fejlemények nagyon nyugtalanították Széllt. Wenckheim Béla király személye körüli miniszter szeptember 2-án Széllnek küldött levele legalábbis enged következtetni: „*Tudom jól, mennyi gondot és álmatlan éjszakát okoz neked a 7 millió többletnek előteremtése – sed quid deinde [Mi jöhet még?]*” A kívánt összeget Széll végül a közös kormány rendelkezésére bocsátotta, viszont – mint Tisza beszámolt róla – szeptember 7-re már elhatározta, hogy lemond.

A szeptember 17-i bécsi közös miniszteri konferencián – amelyen a megszállt sereg kiadásainak novemberi, decemberi, valamint 1879. első félévi fedezetéről tárgyaltak – hasonló jelenet játszódott le. Bylandt-Rheidt előterjesztette a hadsereg igényeit: november–decemberre további 30 millió forintot követelt. Az újabb költségekhez már az osztrák miniszterek sem tudtak hozzájárulni. Széll Kálmán közölte: teljesen mindegy, hogy a végső summa néhány millióval több vagy kevesebb lesz-e, mert a magyar kormány amúgy sincs abban a helyzetben, hogy a továbbiakban ilyen nagyságú összege-

ket előteremtjen. Ő mindig is figyelmeztetett arra, hogy a Monarchia nem vállalhat magára tartós megerőltetéssel járó akciót, a jelenlegi helyzetet pedig kilátástalannak érzi. Széll a vita során később is kijelentette, hogy a magyar államháztartás kimerült.

Hiábavaló volt azonban minden érvelés, az uralkodó határozott állásfoglalása már az elején eldöntötte a vitát. Mint mondta, „*az összeg nagyságáról lehet ugyan vitatkozni, de arról, hogy azt elő kell-e teremteni, nem*”. A feszültség az egyébként igen „tapintatosan” megszerkesztett jegyzőkönyvből is kiolvasható, ugyanis Széll tovább ellenkezett az uralkodó határozott álláspontjával. Végül Ferenc József kijelentette, hogy a pénzügyminiszter felelőssége annak kitalálása, hogy a magyar kormány milyen módon tudja a pénz előteremteni, de azt a közös hadügyminiszter rendelkezésére kell bocsátani. Az uralkodónak abban természetesen igaza volt, hogy végzetes következményekkel járt volna, ha a Monarchia nem tudta volna kellő határozottsággal végrehajtani a Berlinben vállalt feladatot.

Ami a katonai vezetők túlzott expanzív törekvéseit illeti, valóban mutatkozik szándék Bosznia-Hercegovinán és a novibazári szandzsákon túli balkáni területek megszerzésére. A keleti válság során különösen Albrecht főherceg (a hadsereg főfelügyelője) és Friedrich von Beck (Ferenc József katonai kabinetirodájának vezetője) járt élen e tekintetben. Az ilyen ambíciókat azonban a közös minisztertanácsokon a diplomáciai szempontok és a pénzügyi feltételek hiányának hangoztatásával mindig sikerült kordában tartani. A kínkeserves boszniai pacifikálás tapasztalatai 1878. augusztus végére a korábban még nagy terveket szövő katonákat is kijózanították, nemcsak a nagyszabású déli hadjáratról, hanem a novibazári szandzsák Boszniához hasonló módon történő megszállásáról is letettek. Szeptember 7-én az uralkodó, Andrássy és a katonai vezetők részvételével tartott titkos megbeszélésen a szandzsákkal kapcsolatban úgy határoztak, hogy a Monarchia Berlinben kapott jogait ugyan fenn kell tartani, de az akciót egyelőre elhalasztják.

Bár a Monarchia csapatai augusztus 19-én elfoglalták Szarajevót, ezzel még korántsem uralták Boszniát, az ellenállók továbbra is jelentős erőt képviseltek, szeptember elején mintegy 65 000 főre tehető a számuk. Legyőzésüket a különösen kedvezőtlen terepviszonyok és az utánpótlás akadozása is nehezítette, a

Monarchia részéről tehát indokolt volt a harcoló alakulatok számának jelentős növelése. A megerősített sereggel október végére sikerült az utolsó ellenállási góccokat is felszámolni, novembertől pedig megkezdődött a csapatok számának csökkentése.

Izgalmas és nem egyértelműen válaszolható kérdés, hogy a további balkáni hódításokról Széll által 20-30 évvel később előadottakban vajon mennyire hihetett ő maga. Nem Széll Kálmán volt ugyanis az egyetlen, aki 1878 őszén aggodott a katonai párt feltételezett tervei és lobbijereje miatt. A magyar kormány pénzügyminisztere azonban a jól informált emberek közé tartozott, maga is jelen volt több fontos megbeszélésen, ahol a berlini megállapodások pontos betartásának szükségességéről született megállapodás. Érdekes, hogy Széllben éppen azokban a hetekben (augusztus végén, szeptember elején) érlelődött meg a lemondás szándéka, amikor a hadsereg vezetői sorra letettek kockázatos terveikről. Úgy tűnik, hogy a pénzügyminiszter a kétségtelenül kritikus helyzetet még a valóságosnál is borúsabban látta. Érthető módon emberileg is megviselhetette, hogy látta veszélybe kerülni az államháztartás konszolidációjáért folytatott hároméves kemény munkájának eredményeit.

Első pillantásra úgy tűnt, hogy Széll távozása további nehézségeket zúdít Tisza és a kormány nyakába, valójában azonban éppen az ellenkezője történt. A pénzügyminiszter kiválása alapos indokot nyújtott az egész kabinet leköszönésére, amelyet a király el is fogadott. Az októberben megnyíló országgyűlésre az ellenzék a nyári „alkotmánytiprások” miatt ösztűzzel készült, hivatalban lévő kormány hiányában azonban nem volt kire löni. Széll az októberben megnyíló országgyűlésen nem jelent meg, csak több mint egy év elteltével, az 1880-as költségvetés vitájában szólalt fel újra, és közben az üléseken sem vett részt.

A viharfelhők elvonulása után, december 5-én Ferenc József ismét a Tiszakormányt nevezte ki. Széll helyét a pénzügyminisztérium élén Szapáry Gyula gróf vette át. Bosznia és Hercegovina megszállása a Monarchia mindkét országában belpolitikai válságot eredményezett és a vártnál sokkal nagyobb katonai és anyagi erőfeszítést igényelt. Végül azonban sem Ausztria, sem Magyarország nem rokkant bele, a sikeres akcióval viszont a Monarchia bizonyította életképességét, és megőrizte nagyhatalmi státuszát. ♦

CSAPÓ CSABA

A MINISZTERELNÖK

SZÉLL-CSEND KÉT VÁLSÁG KÖZÖTT

Kevés olyan miniszterelnököt ismerünk a 19–20. századi magyar történelemből, akinek tevékenységében nem találunk szélsőségeket, visszhangos megnyilatkozásokat, később magyarázatra szoruló buktatókat. Személyét elkerülték a későbbi „rajongók”, a maguknak politikai hagyományt kereső államférfiak, s a csendes munka nem kellett fel a későbbi történészek figyelmét sem. Tanulmányunkban ezért áttekintjük azokat az alkotásokat, amelyek nem maradandó épületekben, korszakokon átívelő cselekedetekben öltenek testet, mégis két korszak ütközőpontján segítenek eligazodni. Felfogásunk szerint ugyanis Széll Kálmán tevékenysége nem illeszthető be sem a hagyományokhoz még többnyire ragaszkodó 19., sem az állandóan új utakat kereső 20. századi politikai miliőbe, összekötő kapocsként szolgál a két világ között.

Széll Kálmán gyermek- és ifjúkora a neoabszolutizmus éveit telt, majd abban az évben szerezte diplomáját, amikor a régi családi barát, Deák Ferenc nevezetes *Húsvéti cikkében* évtizedekig meghatározó, új irányt mutatott a politikának. Az alispáni, majd főispáni tisztséget betöltő, később képviselővé választott édesapjától a megyei és az országos politizálás művészetét, a neoabszolutizmus éveiből a Habsburgokkal szembeni ellenállás nemzeti érzületét, az egyetemről pedig a törvényességhez való ragaszkodás gondolatát hozhatta magával. Mindezek mellett kétségtelen, hogy életére a legmeghatározóbb befolyással Deák Ferenc személye volt.

A POLITIKUSSÁ ÉRÉS FOLYAMATA

Érdekes módon miniszteri pozíciójáról történő 1878-as lemondása hozta meg számára az ellenzék maradéktalan elismerését. Olyan politikusi mentalitást láttak meg a 35 éves fiatalember cselekedetében, amely a régi deáki gárda kihalásával eltűnőfélben volt. Nem ragaszkodott mindenáron miniszteri pozíciójához – amikor nem értett egyet egy politikai döntéssel, vette a kalapját. Tisztessége tehát még a régi normák szerint is kétségbevonhatatlan.

Az ezt követő mintegy egy évtizedes, döntően politikamentes időszak megmutatta, hogy nem szorul rá mások támogatására, a gazdasági szintén is képes megállni a saját lábán. Egyrészt rátóti birtokán tenyészállatok nevelésébe kezdett, és hamar kiderült, hogy ez nem pusztán egy unatkozó, a politikából kipottyant birtokos „világvégi” kedvtelése. Komoly befektetéssel, modern gépek beszerzésével és kitarító munkával az ország egyik legkiválóbb marhatenyészetét hozta létre. Ellenfelei várakozásával ellentétben nem a régi földesúri attitűd, hanem egy modern, profitorientált vállalkozó képe jelenik meg az utókor előtt.

Széll Kálmánnal szemben gyakran hangoztatott „vád”, hogy az agráriusok egyik vezető személyisége, aki ellenszegült a Tisza-féle merkantil irányzatnak. Láthattuk, hogy az „agrárius” az ő esetében nem az „elmaradott” szó szinonimája. Ha emellett még megemlítjük csaknem két évtizedes, két banknál is végzett igazgatói tevékenységét, láthatjuk, hogy ekkor már egyáltalán nem Deák politikai kreatúrájáról be-

szélünk. Bármilyen sajátos is az összehasonlítás, a pénzügyeket legalább olyan szakértelemmel működtette, mint ahogy birtokára Svájcban kiválasztotta a tenyészállatokat. A bankok irányvonalát, igazgatói kinevezését is szakemberként, de politikusi mivoltából nem kibújva irányította.

Szél Kálmán korántsem véglegesen vonult vissza birtokára. Bosznia megszállásával szembeni gazdasági érveit ugyan nem fogadták el, de ettől még politikai ellenségeket nem szerzett, a személyes jó viszonyt mindenkivel megtartotta. Gazdasági tevékenysége mellett továbbra is képviselő maradt, rendíthetetlen '67-esként pedig biztos lehetett benne, hogy tapasztalatára hamarosan újra számítnak.

Az 1880-as évek végén tért vissza, de ekkor még csak mint gazdasági ügyekben rendszeresen felkért tanácsadó, az 1890-es évektől viszont már politikusként is megjelent. Gazdasági és politikai értelemben is független volt, legalábbis abban a tekintetben, hogy döntéseiben a vagyon és a karrier lehetősége egyáltalán nem befolyásolta. Még csak azt sem mondhatnánk, hogy várt a nagy lehetőségre, minden jel szerint neki megfelelt a Nemzeti Kaszinó által biztosított látnas hatalom, az uralkodói kihallgatások lehetősége, s a többszöri csábítás ellenére sem kíváncsított vissza a politika frontvonalába. Az időlegesen háttérbe vonult politikusok szokásainak megfelelően – talán a kapcsolatok ápolása érdekében is – csatlakozott társadalmi szervezetek, mindenekelőtt az OMGE munkájához.

AZ ELŐDÖK

Az önként vállalt távolságtartásban talán megerősíthették a politikai elitet érintő új kihívások is. Tisza Kálmán bukása után számtalan megoldandó kérdés maradt utódaira. A dualizmus kori magyar politikai rendszer rendkívül személyközpontú volt, az uralkodó mellett a mindenkori miniszterelnökre nehezedett az irány meghatározásának felelőssége. Míg Tisza – a személye köré felépített párton keresztül – komolyabb ellenzéki nyomás nélkül tevékenykedhetett, az őt követő Szapárynak a továbbra is Tiszának engedelmeskedő párttal is meg kellett küzdenie, hatalmát soha nem sikerült igazán megerősítenie, óvatoskodó reformjai ezért nem is vezethettek sikerre. We-

kerlétől a liberális tábor a megakadt reformok folytatását várta.

Az új miniszterelnök Széllt rendkívül tisztelte, mesterének tekintette, gyakorta kikérte szakmai tanácsát. Az egyház-politikai harcban azonban Wekerle felélte szakemberként felhalmozott politikai tartalékait. Az 1890-es évek első felében talán először fordult elő, hogy a két markáns politikai oldal nem a kiegyezés megítélése szerint állt szemben egymással. A közvélemény többsége szemében a liberális egyház-politikai javaslatokat ellenzők a konzervatív, tehát a nemzeti eszmékkel szemben álló, míg az állam és az egyház szétválasztását támogatók a nemzeti oldalon találták magukat. Wekerle a bukást ugyan nem tudta elkerülni, de presztízsében megerősödve került ki a küzdelemből, amit majd egy évtizeddel később kamatoztathatott.

Széll Kálmánt ekkor már egyértelműen a Szabadelvű Párt vezérkarában találjuk, kiállt a reformok mellett, de tudta, hogy nincs értelme az uralkodóval való összeütközésnek, megnyilatkozásai ezért sokáig óvatosak voltak. Az események arra utalnak, hogy Széll politikai karrierje ekkor kapott olyan lendületet, amely néhány évvel később a miniszterelnöki székig repítette. Meghatározó befolyása volt az általa is csak átmenetinek szánt Bánffy-kormány létrejöttében, kormánypárton belüli elfogadtatásában. Ekkor újra háttérbe húzódott, de összességében az 1890-es évek második felében már megkerülhetetlen tényezőnek számított. Minden fontosabb tárgyalásnál ott találjuk, az uralkodó kikéri a tanácsát, egyértelmű informális hatalom, mind politikai, mind gazdasági értelemben.

Bánffy éveken keresztül mindenki számára meglepő ügyességgel vitte a kormány ügyeit. Kihasználta a millenniumi ünnepségekben rejlő lehetőségeket, viszonylagos sikereket ért el az Ausztriával folytatott gazdasági tárgyalásokon, rendszeresen előhúzta a nemzeti kártyát, és ezzel sokáig sikerült a kormánypártot vagy legalábbis annak a két Tisza által uralt derékhadát a maga oldalára állítania. Sikerében minden bizonnyal szerepet játszott az is, hogy a birodalom másik felében ez az időszak politikailag rendkívül zaklatott, a kormányok sorozatban váltották egymást. Ez lekötötte az uralkodó figyelmét, aki Magyarországon mindenképpen nyugalmat akart. Erőszakos főispáni mentalitása azonban idővel a visz-

szájára fordította az eseményeket, és megnyitotta az utat Széll előtt.

A KOMPROMISSZUMOK JEGYÉBEN

Ferenc József neveltetése, gondolkodásmódja és általában személyiségvonalásai alapján egy abszolutista uralkodó tipikus jellegzetességeit mutatja. Az 1850–1860-as években a magyar politikai elittel folytatott küzdelem során azonban megtanult együtt élni az övétől eltérő véleményekkel, a birodalom nagyhatalmi helyzetének visszaállítása vagy legalábbis változatlan fenntartása érdekében hajlandó volt felülvizsgálni korábbi beidegződéseit. Beavatkozása a magyar politikai életbe a koronázását követően is kétségtelen és napi szintű, tekintélye és döntései megkérdőjelezhetetlenek. Az 1867-es titkos megállapodásnak köszönhetően mindenről tudott, a politikai elittel állandó kapcsolatot tartott, az információk alapján képes volt a politikai életet befolyásoló döntések meghozatalára.

Közismert, hogy Ferenc József nem volt a merész újítások embere, de a századforduló birodalmi szintű és mindkét országban külön-külön is jelentkező politikai megrázkódtatásai egyértelműen kompromisszumos személyiségjegyeit erősítették. Minden bizonnyal szerepet játszott ebben az is, hogy – Széll Kálmán személyében – egy kiegyenlítő típusú egyéniség Magyarországon elősegíthette a régóta halogatott haderőfejlesztés elfogadtatását, ezzel pedig a birodalom remélt felzárkózását az európai hatalmi-politikai elithez.

Az uralkodó személyes döntése mellett legalább ekkora jelentősége volt Széll magyar politikai eliten belül elfoglalt pozíciójának. Ha visszatekinünk életének korábbi évtizedeire, néhány nagyon fontos momentumot kell megismételni, amelyek mindegyike bizonyos mértékig hozzájárult ahhoz, hogy ebben a pillanatban ő kerüljön előtérbe. Az első mindenképpen a családi indíttatás, édesapja politikusi mivolta, ami neki is minta volt, továbbá a politikai felemelkedéshez társadalmi elvárásnak tekinthető jogi végzettség. Időben a második, de hatását tekintve természetesen elsődleges Deák személye. A Széll halálát követő visszaemlékezésektől egészen a legújabb szakirodalmi áttekintésekig minden szerző kiemelt szerepet tulajdonít a közöttük lévő, szinte atya-fiúi kapcsolatnak a gazdasági kérdések iránti érdeklődés

Széll Kálmán 1902-ben a Szent István-rend nagykeresztjét kapta a királytól. A miniszterelnök a magas kitüntetés alkalmából rendezett vacsorán beszél a Park Klubban

ismét átvenni, de így a legfontosabb végrehajtó szervezetek, mindenképp a közigazgatás felett személyes utasítási jogot szerzett.

AZ OBSTRUKCIÓ LESZERELÉSE

Az ellenzékkel megkötött alku egyik első törvényalkotási eredménye a választási bíráskodásról szóló törvény elfogadása volt. Széll ezzel Bánffy egyik terhes örökségét igyekezett felszámolni: az 1896-os választások során tapasztalt hatósági önkény megismétlődésétől tartva a választási bíráskodást bizonyos esetekben a függetlenek tartott kúriára bízta. Szintén a paktum alapján került sor az ellenzék obstrukciós eljárását némileg korlátozó új házszabályok elfogadására. Ezzel kapcsolatban fogalmazta meg a Széll-kormánytal szembeni első kritikáit Tisza István, aki hatékonyabb szabályozást tartott volna szükségesnek.

Az obstrukció és letörésének kísérletei a századforduló politikai életének meghatározó mozzanatai. Az ellenzék ugyanis arra törekedett, hogy hosszú felszólalásokkal, technikai lépésekkel megakadályozza az országgyűlés elé terjesztett kormánypárti javaslatok elfogadását. Első alkalommal még az 1870-es évek első felében éltek vele, akkor sikerült évekkel elhalasztaniuk az általuk sérelmesnek tartott új választójogi törvény elfogadását. Az 1880-as évektől – minden alkalommal a nemzeti érdekre hivatkozva – alkalmazta egyre hangsúlyosabban a függetlenségi ellenzék szélsőséges szárnya. Ez okozta Tisza Kálmán, majd Bánffy bukását. Az obstrukció rövid távú, taktikai leszerelése egyértelműen Széll érdeme. A kezelés azonban tüneti jellegű volt, amit az mutat legjobban, hogy az ő lemondásának is ez lett a közvetlen kiváltó oka, az obstrukció végső letörése pedig az ennek érdekében a házszabálysértéstől sem visszariadó Tisza István „érdeme”.

Széll tehát feszültségekkel teli időszakban, megosztott kormánypárttal és az obstrukcióval szembeni kiszolgáltatottsága miatt az ellenzék támoga-

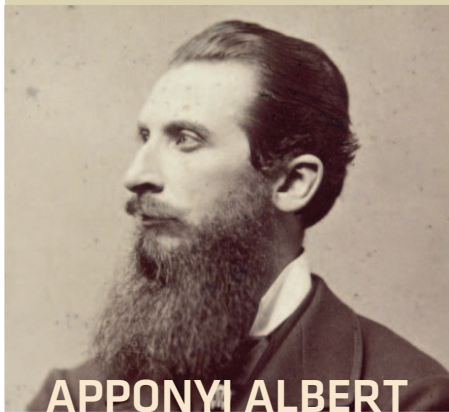
felkeltésétől a politikai elitbe történő zökkenőmentes beilleszkedésig.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni leköszönését a minisztérium vezetéséről, majd időleges visszavonulását a politikától, amivel mindkét szembenálló oldal tiszteletét kívívta. Végül, de nem utolsósorban meg kell említeni Ferenc József személyes megbecsülését, amely legalább annyira szólhatott Széll többször megtapasztalt politikai tisztességének, gazdasági és jogi szaktudásának, mint az eltérő véleményeket összehétközítő emberi kvalitásainak. A korszakról készített kétkötetes összefoglalásában Gratz Gusztáv oldalakon keresztül hasonlítja össze a gyűlölt Bánffy és a mindenki által szeretve tisztelt Széll egyéniségét, természetesen utóbbi oldalára billentve a mérleg nyelvét, s úgy véli, ez predesztinálta őt a siker elérésére.

Miután minden létező politikai erő támogatását bírta, Széll hozzáláthatott hosszú távú tervéhez, a kiegyezés rendszerének új alapokra helyezéséhez. Az addigi kísérleteket, Tisza Kálmán személyközpontú rendszerét,

Szapáry és Wekerle nagy politikai-gazdasági-társadalmi átalakítási kísérletét, Bánffy agresszivitását félretéve a „törvény, jog és igazság” hármas jelszavával kezdte meg tevékenységét.

Az uralkodó tudtával és beleegyezésével alkut kötött az ellenzékkel, meggyeztek a sürgős törvények elfogadásáról. Az Apponyi Albert vezette '67-es ellenzékét beléptette a kormánypártba, amelybe visszatértek a korábbi ún. disszidensek is, így hosszú idő után helyreállt a Szabadelvű Párt egysége, amely ismét hatalmas többségre tett szert a képviselőházban. Csak később derült ki, hogy a régi szabadelvűek és a nemzeti pártiak közötti korábbi feszültségek nem oldódtak meg az egysüléssel, a problémák látenszen tovább éltek. Logikus döntés volt, hogy lépései kevésbé érintették a kormány összetételét, a szakminiszterek többsége a helyén maradt. Talán a legfontosabb változás, hogy a képviselőház elnöki székébe átülő Perczel Dezső belügyminiszter helyét is Széll foglalta el. Érdekes, hogy korábbi pénzügyminiszterként nem ezt a pozíciót igyekezett

APPONYI ALBERT

Bár nem volt tagja a kormánynak, annak működésére mégis meghatározó befolyást gyakorolt Apponyi Albert, aki sajátos színfoltja volt a dualista politikai rendszernek. Arisztokrata származása, konzervatív neveltetése, majd meggyőződéses '67-essége ellenére egész politikai működése a kormánypárt és a '48-as ellenzék közötti lavírozással telt. Édesapja, Apponyi György politikai örökségével is egyetértve úgy gondolta, hogy Magyarországnak a Habsburg Birodalmon belül van a helye, mert önállóan nem maradhatna fenn a viharos történelmű Közép-Európában. Ugyanakkor elzárkózott az udvarral történő túl szoros együttműködéstől s a konzervatív eszmerendszer kritikátlan átvételétől. Ám a függetlenségi eszme is távol állt tőle, ráadásul riasztotta annak plebejus ízü képvisellete, ezért egy sajátos, „harmadik utas” megoldást választott. A Habsburg-hűséget a királyhűséggel helyettesítette, mert a Habsburg-uralkodóval szemben nem, de egy magyar királlyal szemben elvárás lehet a nemzeti követelések teljesítése. Ezek az igények nála nem az ország függetlenségének követelésében, hanem a tömegek érzelmeit jobban befolyásoló külsőségek kívánalmaiban nyilvánultak meg. Ezzel a magyar politikai mezőben talán a centrumban találta magát, de a hadsereggel kapcsolatos nemzeti követelések felé fordulása mindig visszariasztotta az uralkodót miniszterelnöki kinevezésétől. Széll számára azonban ideális partnernek tűnt. Köztiszteltben álló személyiség, jelentős számú képviselővel rendelkező párt meghatározó alakja, aki a béke érdekében hajlandó időlegesen lemondani nemzeti követeléseinek hangoztatásától.

tására számítva kormányzott. Ezt a korábbi Bánffy-érával szembeni különös helyzetet a kormánypártban sokan nehezen viselték. Ahogy Kristóffy József, a Fejérváry-kormány néhány évvel későbbi belügyminisztere megfogalmazta, „a parlamentet tulajdonképpen nem is a háta mögött ülő többségre, hanem egész leplezetlenül az ellenzékre támaszkodva vezette”, amit „a nagy Tisza-csoport csendes duzzogással” fogadott. Ugyanerről találoan jegyezte meg egy röpirat szerzője: „Széll mindent megadott az ellenzéknek, amit csak az ellenzék szemé-szája kívánt [...] Tálcán vitte neki a gyűlölt Bánffy levágott fejét, Apponyit és társait bevitte a kormánypártba, soraikból államtitkárt, minisztert nevezett ki, – tiszta választásokat csinált, ami annyit tesz, hogy mandátumokat ajándékozott el; minden törvényjavaslat benyújtása előtt nem csupán a Korona beleegyezését kérte ki, hanem Ő Felsége leghűségesebb ellenzékének szankcióját is megszerezte.”

Az első években működött Széll taktikája, amit az elfogadott törvények száma és minősége is bizonyít. Ezek kerütek a korábban nagy vitákat kiváltó témákat, de fontos gazdasági, politikai és társadalmi kérdések megoldására törekedtek. Legfontosabb politikai sikere az Ausztriával megkötött gazdasági kiegyezés volt. Megállapodtak a közös vámterület fenntartásáról, a közös költségek fedezésének arányát meghatározó magyar kvótát pedig 31,2-ről 34,2%-ra emelték. 1899-ben törvényt fogadtak el a közös nemzeti bank szabadalmának 10 évre történő meghosszabbításáról. Széll ezeken a gazdasági tárgyalásokon ismét sikeres kompromisszumokat kötött. Felhasználta Bánffy korábbi egyeztetéseinek eredményeit, ugyanakkor figyelemmel volt az osztrák belpolitikai események miatt sarokba szorított kormányok érdekeire, az uralkodó elvárásaira. A gazdasági közösség fenntartása Magyarországnak is érdeke volt, ezért még a politikailag nehezen felvállalható kvótameelésbe is beleegyezett.

A Széll-kormány egyik legjelentősebb lépése kétségtelenül a képviselői összeférhetetlenség újraszabályozása. A képviselői elv lényege, hogy a képviselő lehetőleg minden befolyásoló tényezőtől függetlenül működjön. Már az 1848-as választójogi törvény szerint is csak anyagilag független, önálló véleményalkotásra képes férfiak szavazhattak, illetve voltak választhatók. Eszmei alapja az a történelmi hagyomány,

hogy a „magyar” törvényhozó és a Habsburg („idegen”) végrehajtó hatalom elválasztása évszázadokon át megkérdőjelezhetetlen fontosságú volt. A 19. században pedig már a magyar politikában is megjelent a három legfontosabb hatalmi ág, a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom elválasztásának liberális kívánalma. Az 1875-ben elfogadott törvény elsősorban a hivatali összeférhetetlenségről, azaz a többféle lojalitás összeegyeztethetlenségéről szólt, hiszen az esetleges retorziók miatt a kormány által kinevezett személy az országgyűlésben még ellenzékiként sem fogalmazhatna meg a kormánytól eltérő véleményt. Míg ennek a szabályozásnak a kormánypárt-ellenzék tengely volt a meghatározója, az 1901. évi törvény a pártoktól szinte független gazdasági érdek-összeférhetetlenségről szólt.

Érdekes és tanulságos, hogy a korszakkal foglalkozó szakirodalom bármilyen politikai eseménynél, törvény elfogadásánál stb. hajlamos a miniszterelnökök felelősségét, befolyását, véleményét vizsgálni, Széll Kálmán neve azonban még a kormányzása alatt is ritkán került elő. A történészek ekkor elsősorban az agrárius-merkantil ellentétet, a meghatározó politikai áramlatok, pártok, ellenzéki politikusok, a kormánypártból esetleg Apponyi vagy – a későbbi események ismeretében – Tisza István véleményének ismertetését, befolyásának növekedését tartják fontosnak kiemelni. Az összeférhetetlenségi törvénnyel kapcsolatban azonban Széll Kálmán személye megkerülhetetlen. A javaslatot ugyan nem a kormány, hanem egy képviselőházi bizottság terjesztette az országgyűlés elé, de – miként Szabó Dániel meggyőzően bizonyítja – a párton belüli viták és megosztottság ellenére Széll az agrárius érdekek védelmében komoly győzelmet aratott a Tisza által vezetett merkantil csoport felett. A csaknem négy éve folyó törvény-előkészítő munka ellenére tehát ebben az esetben sem a hosszabb távú valódi megoldás, hanem a személyi ellentétek voltak a meghatározók.

Tisza a hatékonyabb fellépés érdekében még a törvényjavaslat vitája előtt lemondott a bankoknál, ipari és kereskedelmi vállalatoknál betöltött tisztségeiről, de így sem tudta megakadályozni a törvény elfogadását. Ennek lényege, hogy a képviselő nem tölthet be tisztséget, vagy nem lehet olyan gazdasági társaság alkalmazásában, amely a kormánnyal szerződéses vi-

szonyban áll. (A törvény elfogadását követő választások egybehangzó korabeli értékelések szerint a dualista korszak talán legtisztább választásai.) A Szabadelvű Párt jelentős győzelmet aratott, ami megerősítette a párt vezetőit az irányvonal helyességéről. A párt merkantil szárnyából az összeférhetlenségi törvény miatt többen nem indultak, az agrárius irányvonal megerősödött, és feltűnést keltett, hogy a képviselőházba hosszabb idő után újra bekerült néhány nemzetiségi képviselő.

A BUKÁS

Széll Kálmán 1899–1903 közötti miniszterelnöki tevékenységét tehát minden szempontból sikeresnek tekinthetjük, egyetlen olyan kérdés volt csak a politikájában, amelyek esetében a vélemények összebékítésére egyszerűen nem látszott remény, ez pedig a bukását okozta. A hadsereggel kapcsolatos nemzeti követelések az 1880-as évek közepétől az első világháborúig tematizálták a magyar politikát. Ennek alapja az, hogy a kiegyezés és a hadszervezet szabályozó 1868-as törvény két ellentétes eszme szülöttei.

Az egyik a birodalom paritásos alapon történő újjászervezését jelképezi, míg az utóbbi a birodalmi abszolutista gondolkodás több évszázados hagyományait, és – feltétlenül hozzá kell tennünk – célszerűségi szempontokat követve szinte minden fontos döntés lehetőségét az uralkodó kezébe összpontosítja. Az újoncmegajánlás és a költségek megszavazásának jogát azonban – szintén a hagyományokra hivatkozva – a király döntési szabadságát korlátozva újra a magyar országgyűlés hatáskörébe utalták. Ennek a két jognak köszönhetően a magyar képviselőknek ugyan nem volt beleszólási lehetőségük a hadsereg napi ügyeibe, de annak működőképességét és így a külpolitikai vonalvezetést, a célok meghatározását is végső ütköztávként vagy éppen zsarolási lehetőségként a kezükben tartották.

A közös hadsereg ügye tehát ekkor egyértelműen hatalompolitikai kérdés, míg az 1868. évi XLI. törvénnyel újonnan létrehozott honvédség, Deákék elképzelésének megfelelően, bevallottan érzelmi töltetű. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy a magyar közéletben a „honvédség” a szabadságharc dicsőséges csatái óta a függetlenség, dicsőség és hősiesség szavak szinonimája. Ferenc

József pedig éppen 1848–49 példája alapján nem járult, nem járulhatott hozzá független magyar hadsereg felállításához. Hibrid megoldásként ezért az alacsony létszámú, tüzérséggel nem rendelkező, még a belső rend fenntartására is elégtelen, de magyar nemzeti jelleget hordozó honvédséget a közös hadsereg kiegészítő részének tekintették. Az uralkodó évtizedeken keresztül minden lehetőséget kihasználta, hogy a magyar politikusok és a társadalom számára is nyilvánvalóvá tegye, a hadsereg kérdésében semmilyen további engedményre nem hajlandó.

Ennek ismeretében talán joggal gondolhatjuk úgy, hogy a közös hadsereg magyarországi sorozású ezredeivel kapcsolatos, nemzeti jellegű ellenzéki követelések eleve kudarcra voltak ítélve, alárendelődtek a propagandisztikus céloknak. A korábbi kormányok különösebb erőfeszítés nélkül pattintották vissza minden alkalommal ezeket a felszólalásokat, de amikor nekik kellett a Bécsből sürgetett fontos reformokat a képviselőház elé terjeszteniük, megváltozott a helyzet. Az ellenzék vérszemet kapott, végre lehetőséget látott a kabinet támadására, és minden felhalmozott feszültséget rázúdította. Némileg váratlanul ez történt a Széll-kormány esetében is. Az újonclétszám felemelésének kérdésében egyre nagyobb nyomás alá helyezték Bécsben, amely elől 1903-ban már nem térhetett ki.

Az első viták a párton belül folytak, ugyanis az ekkor házelnöki tisztséget betöltő Apponyi a hadsereg nemzeti jellegével kapcsolatos feltételek teljesüléséhez kötötte a javaslat elfogadását. Gratz Gusztáv véleménye szerint Apponyi lépése indította arra a Függetlenségi Pártot, hogy őt is túllicitálva kezdeményezzen a hadseregben nemzeti reformokat, amelyek megvalósítása lehetetlen volt. A kibékíthetetlen véleménykülönbségek hatására az ellenzék törvényszerűen jutott el az obstrukció alkalmazásáig, amelynek leszerelésére már Széllnek sem volt esélye. Tisza némi önelégültséggel jegyezhetette meg, hogy végül neki lett igaza, az obstrukció megszüntetéséhez nem kompromisszumokra, hanem határozott, akár erőszakos lépésekre is szükség lehet. Ennek a kísérletnek az elvégzésére hamarosan megkapta a lehetőséget, de ebben Széll Kálmán már nem vett részt. Lemondását követően visszavonult a politikától, és nem élte meg az általa végtelékig védelmezett kiegyezési rendszer felszámolását. ♦

ALTERNATÍVÁK

TISZA ISTVÁN

Tisza István személye a századforduló magyar politikai életében még korántsem keltett olyan ambivalens érzéseket, mint első miniszterelnökségét követően. Az 1880-as évek közepén kapcsolódott be a politikába, és rövid idő alatt kialakultak felfogásának azok az alapelemei, amelyeken később sem változtatott. Mindenekelőtt elkötelezett '67-es volt, mert meggyőződése szerint Magyarország egyedül nem szállhatott szembe a környező szláv tengerrel s a nemzetközi kihívásokkal. Ellene volt a választójog kiterjesztésének, mert tartott a dualizmust megbontó '48-as irányvonal vagy a nemzetiségek hatalomra kerülésétől. Nézeteiben konzervatív (társadalomképe) és liberális elemek (például az alkotmányosságba vetett hite) keverednek, amelyeket azonban következetesen, kiszámíthatóan képviselt. Széll miniszterelnöksége alatt viszonylag keveset szerepelt a parlamentben, de ekkor már mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy a párton belüli térfoglalását hamarosan kormányfői tisztségre kívánja váltani. Háttérbe húzódása nem menekülés, hanem kivárási, jól érezhetően nem sokat remélt a kibéküléstől, már ekkor is a határozott döntések híve volt.

BALOGH MARGIT

A KALOT története

A 19. század végére az addig csupán rendészeti-karhatalmi kérdésként kezelt szociális problémák roppant mód kiéleződtek és politikai üggyé váltak. A katolikusok jámbor hitbuzgalmi önszerveződéseit a mindennapok problémáira is választ kereső, új érdekérvényesítő erők feszítették. Ebből a forrongásból született 20. századi történelmünk egyik legsikeresebb civil szerveződése, a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete, közismert rövidített nevén a KALOT, amely a magyar keresztény politika korszerű alternatíváját ígerte.

A KALOT szellemiségéhez vezető út ideológiai építőköveit elsőként francia és német katolikus írók és gondolkodók rakosgatták egymásra. Írásaikban megfogalmazták a társadalom periferiájára szorult szegény rétegek sorsa iránti keresztényi felelősséget, s megkísérelték kibékíteni az egyházat a polgári demokratikus fejlődés új követelményeivel.

A RERUM NOVARUM ÉS HAZAI KÖVETŐI

A katolikus egyház hivatalos szociális tanítását a jezsuita neveletésben és diplomataképzésben részesült XIII. Leó pápa alapozta meg. 1877-ben, pápává választása előtt egy évvel, Perugia püspökeként *Kultúra és egyház* című körlevelében fejtette ki, hogy a modern vi-

lágot újból kereszténnyé, a keresztény életet pedig modernné kell formálni. Pápaként a *Rerum novarum* enciklikával történelmi jelentőségű dokumentumot adott ki 1891-ben: részint összefoglalta a marxista szocializmus és a liberális kapitalizmus elleni érveket, részint elindította a katolikus egyház megújulását, ezen belül az egyházi szociálpolitika modernizálását. A pápa – holott azt az egyházon belül is nem kevesen ellenezték – elismerte a munkásoknak azt a jogát, hogy érdekeik védelmére az államtól független, de a fegyveres osztályharcot elutasító szervezeteket alakítsanak. Amikor rámutatott az egyház eminens feladatára, a szegények és kiszolgáltatottak védelmére, azzal nemcsak tükröt tartott a klérus elé, de legitimálta a keresztény szellemiségű szakszervezeteket, egyesületeket és pártokat.

A pápai inspiráció hatására lendületet kapott – először Németországban, majd Belgiumban, Hollandiában, Ausztriában, Svájcban, Olaszországban, Franciaországban – a keresztény szakszervezeti mozgalom. Megjelentek a karitatív tevékenység túlmutató első ka-

tolikus szervezetek is. Magyarországon a politikai katolicizmus első önálló politikai szervezete, a Katolikus Néppárt 1895-ben alakult. Giesswein Sándor prelátus (1856–1923) az elsők közt ötvözte az egyház érdekeit a demokratikus és szociális tanításokkal, őt tekintjük a modern kereszténydemokrácia első jelentős közvetítőjének.

A reformkatolicizmus másik jeles képviselője Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök, aki a *Rerum novarum* enciklikát lefordította és életét a szociális igazságosságnak szentelte. A jezsuita Bangha Béla (1880–1940), a szociális átalakulás neves munkása a közgondolkodás alakításának eszközeként létrehozta a Katolikus Sajtóvállalatot. A női szociális szerveződések sorában 1896-ban létrejött az Országos Katolikus Nővédő Egyesület Farkas Edit irányítása alatt, 1908-ban pedig megalakult a Szociális Missziótársulat, amelyből 1921-ben Slachta Margit vezetésével kivált a női munkavállalás gondjait feltáró Szociális Testvérek Társasága. A Jézus Szíve Nép-leányai (1921) művelődéspolitikai és szociális munkásságot folytattak. Egri Norma néven 1926-ban országos segélyszervezet indult a ferences Oslay Oswald közreműködésével.

Magyarországon 1918 után az addig csak marginális keresztényszocializmus átmenetileg a szociáldemokráciával szemben is versenyképes erővé izmosodott, taglétszáma 1920-ra meg-

közelítette a kétszázezretet. A rendszer stabilizálódásával azonban gyorsan visszasüllyedt korábbi periférikus helyzetébe. Az a kötelék, amely az egyházat a fennálló rendszerhez kötötte, megbénította a keresztény érdekvédelmet. Viszont az 1930-as évek második felében – a világgazdasági válságra adott katolikus válaszok hatására – megjelentek az ún. hivatásrendi szociális szervezetek, amelyek XI. Pius pápa 1931. május 15-én, a *Rerum novarum* 40. évfordulójára kibocsátott *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikájából építkeztek. (Ez volt az első évfordulós körlevél, amelyet azóta több is követett: 1961-ben XXIII. János pápa kiadta a *Mater et Magistra*, 1981-ben II. János Pál pápa a *Laborem exercens*, ugyanő 1991-ben a *Centesimus annus* kezdetű enciklikákat.)

A társadalmi és gazdasági változásokra, a fasiszta és bolsevik diktatúrák terjeszkedésére az egyetemesség – már nem csupán egyedi és esetenkénti szociális reformokkal, hanem a gazdasági struktúra gyökeres átalakításának koncepciójával válaszolt, és új társadalmi rendet kínált. XII. Pius pápa elvetette mind a kapitalista-liberális, mind a szocialista-szociáldemokrata kiutat, s helyettük a katolicizmus erkölcsi iránymutatásaiból is levezethető korporatív (hivatásrendi) gazdasági és társadalmi formációt ajánlott.

A hazai főpapság bizalmatlanul fogadta a *Quadragesimo annót*, és óvott

a radikális megoldásoktól, de túl kellett lépni a kompromittálódott keresztény párton, a megcsontosodott kongregációkon és hitbuzgalmi szervezeteken. Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor szociális reformmunkásságának gyümölcse most kezdett beérni: nyitott, a társadalom szociális megújítására kész fiatal papok és világi értelmiségiek indították el a szociális átalakulást. Egyszerre akartak gátat emelni a baloldali, ateista törekvéseknek és a jobboldali, náci és nyilas „újpogányságnak”, amihez szervezeti keretként különböző mozgalmakat indítottak útra. Gyakorlati mintául a belga JOC, JAC és a felvidéki Szlovén Katolikus Ifjúsági Egyesület (SZKIE) szolgált.

AZ INDULÁS

A KALOT születése Szeged városához és a jezsuita rendhez kötődik. A klérusban a jezsuiták voltak a legfelkészültebbek a hivatásrendi társadalmi mozgalmak vezetésére. Szegeden, a Jézustársasági Bölcséleti és Hit-tudományi Főiskolán az 1930-as évek elején virágzó jezsuita szociológiai iskola működött, a legtöbb novícius itt kapott alapképzést, majd az innsbrucki egyetemen folytatta tanulmányait. A Szegedre költő-

Minden vidéki KALOT helyi szervezet saját székházzal rendelkezett, ahol hetente gyűlést tartottak megadott program szerint

zött csanádi püspökség is a jezsuita atyákra bízta 1931-től az újjászerveződő szeminárium vezetését, ráadásul Glattfelder Gyula csanádi püspök volt a közéleti és szociális kérdések felelőse a püspöki karban. 1921-ben az alföldi kisvárosba költözött a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem is, ahol a korkérdésekre fogékony értelmiségi réteg dolgozott és tanult. A tanyavilággal övezett Szeged mintegy modellezte a társadalmi feszültségeket, és hamarosan a falukutatás kiindulópontjává, a népi írók irányzatának bölcsőjévé vált. Ez a szellemi gyújtópont kellő táptalajt nyújtott egy katolikus szociális mozgalom elindításához is.

Amikor Kerkai Jenő, az innsbrucki tanulmányait éppen csak befejező, küldetéstudattal áthatott 31 éves jezsuita 1935 októberében felkereste a csanádi püspököt a munkás- és parasztfiatalág megszervezésének tervével, Glattfelder nem zárkózott el, hanem szerény öszszeggel, havi 50 pengővel támogatta a munkát. A szervezésben Kerkainak kezdetől egy másik rendtárs, Nagy Töhötöm és két világi ember, a jogi végzettségű, 27 éves Farkas György és a színésznövendékségtől a vattacukor-árúsításon át a parkett-táncosig bezárólag számos szakmát kipróbáló „világcsavargó”, a 25 éves Ugrin József volt a segítője. A két jezsuitát sokan „ikertestvérekként” emlegették: Kerkai volt az agy, Nagy páter a motor. Két különböző személyiség, mégis életre szólón összeforrottan. Nagy páter így jellemezte önmagukat: „*Olyanok vagyunk, mint egy utca páros és páratlan oldala: az egyik egyessel kezdődik, a másik kettessel, de egyik sincs meg a másik nélkül.*”

Kerkaiék 1935 decemberében tartották az első három és fél napos vezetőképző tanfolyamot. 1936 januárjában jelent meg a mozgalom első lapja, a *Dolgozó Ifjúság*. 1936. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján megrendezték az első legénynapot Kiszomborban. Ezek voltak a korszak legsikeresebbé váló hivatásrendi szociális mozgalma, az 1935–1946 között működő KALOT első lépései. A Magyarországi Katolikus Legényegyletek Országos Szövetsége 1936. november 10-én formalizálta is a magyar agrárfiatalág szervezését: erre a feladatra felállította a Katolikus Agrárfiatalág Legényegyletek Országos Titkárságát (később Testületét). 1937 januárjában a KALOT már újabb lapot indított *Forrástár* címmel, majd megkezdte munkáját a KALOT Műsorközpont, amely a falusi műkedvelő színpa-

dokat katolikus szempontból kifogástalan előadási anyagokkal, könyvekkel, játékokkal látta el. Láthatóan egy ropant erőteljes és agilis mozgalom született a magyar vidéken.

A mozgalom 1938-ban lépett túl a csanádi egyházmegye határain, és vált országossá, miután Keresztes-Fischer belügyminiszter október 11-én látta-mozgatta alapszabályát. 1939 végére 97 690 rendes és 150 ezer pártoló tagja volt. A KALOT alapprogramját 1937-ben Farkas György országos ügyvezető titkár négy rövid jelszóban foglalta össze a *Vezérkönyv agrárfiatalági vezetők számára* című kötetben. Sikerült egy elvont értékrendszert a korszaknak megfelelően rövid és közérthető jelszavakban összefoglalnia: 1. Krisztusibb embert! 2. Műveltebb falut! 3. Életerős népet! 4. Önérzetes magyart! A jelszavakba sűrített program egyszerre keresett választ a falu létkérdéseire (szövetkezeti földbérlet, képzés) és a kor erőteljes, kereszténytelen ideológiáira (nemzetiszocializmus, kommunizmus), s egyértelműen a keresztény szellemiség, a nemzeti meggyőződés és a szociális igazságosságra törekvés (perszonalizmus, szolidaritás, szubszidiaritás) általánosan követett értékrendszere köszönt vissza benne.

Az első jelszó a keresztény értékeket képviseli: krisztocentrikus világképnek és valláserkölcsei normáknak kell áthatniuk a magán- és a közéletet. Mindez természetes és magától értetődő volt a magyar faluban, amelyben a vallásosság adta az élet társadalmi kereteit a születéstől a halálig. Kevésbé hatott viszont természetesnek, hogy egy katolikus szervezet az evangélium alapjáról fejtsen ki társadalombírálatot. A *Műveltebb falut!* követelése a paraszti kultúra értékeinek nagyobb megbecsülését, a műveltség alapkinccseinek a falu számára is elérhetővé tételét jelentette. Az *Önérzetes magyart!* jelmondat a parasztság keresztény és nemzeti öntudatának felébresztését célozta. A szociális követeléseket az *Életerős népet!* jelmondat foglalta össze.

A FÖLDREFORM SZÖVETKEZETI ÚTJA

Nagy páter emlékirataiban azt mondja, hogy a KALOT eredeti célja egy „általános parasztmozgalom” elindítása volt, amelyet nagy szociális reformok gondolatával akartak életre kelteni, „amely majd elvezet a legfőbb, legtitkosabb cél-

hoz, megtartani őket az egyház számára”. A nagy szociális reformgondolat a parasztság esetében nem lehetett más, mint válasz a földéhségre.

A kérdésre a KALOT a szövetkezeti földbérlet konkrét kísérletével válaszolt. 1941-ben Gömör vármegyében nyílt meg a KALOT János Telepesképző Népiskolája, ahol gazdaságpolitikai programjának gyakorlati megvalósítását – azaz a földbérlet szövetkezetek működtetését – próbálta előkészíteni. A tanfolyamosok itt sajátíthatták el a földbérlet szövetkezetek és telepek vezetésének ismereteit azzal a céllal, hogy a várt földreform után a nagybirtokok területein létesülő új telepesfalvak, illetve földbérlet szövetkezetek megszervezői és irányítói legyenek.

Alapos válogatás eredményeként 27 legény került be a népiskola első, tíz hónapos tanfolyamára. A válogatásnál több szempont érvényesült: nagycsaládos származás, szociális ráutaltság, korábban elvégzett népfőiskolai tanfolyam, letöltött katonai szolgálat, nőtlenség, egészségügyi alkalmasság.

A népfőiskola az Országos Nép- és Családvédelmi Alaptól 250 hold szántóföldet és 10 hold kertgazdaságot kapott. A Földművelésügyi Minisztérium elismerte a tanfolyamot, elvégzői ezüstjelvényes, illetve ezüstkalászos kertgazdákká váltak. A tanárok a Rimaszombat Állami Gazdasági Iskola pedagógusaiból kerültek ki. A munkabeosztást hetenként cserélték, a gazdaság vezetője is mindig más lett. Így a munkát is és a vezetést is elsajátíthatták a hallgatók. A tíz hónapot annak tudatában tanulták végig a legények, hogy földbérlet szövetkezetet alakítva egy új falut fognak felépíteni maguknak. 1942. szeptember 15-én az első tanfolyam 27 hallgatójából 20 fő az Egeg-Szentlászló község határában (Bars vármegye) létrehozott KALOT-faluban telepedett le.

A telepesek e célra 418 kat. holdat kaptak tíz évre a Katolikus Vallásalaptól. Bérleti díjként az első két év bérmentessége után kataszteri holdanként 12 q gabona fizetéssel tartoztak. Tőkehiány miatt közös műveléssel indultak, de felszereltségük meghaladta az átlagot. A közös jószágállományba került hat ló szerszámmal és kocsival, 4 pár ökör szekérrel és 40 tinó. A holt felszerelést képezte 7 db vaseke, 2 db vetőgép, 2 nehézfogas, 2 könnyű magtakaró, 3 leveles magtakaró és 2 lóka. Ezenfelül minden család kapott egy-egy törzskönyvezett, ellés előtt álló

üszőt és anyakocát, továbbá 10 kendermagos tyúkot egy kakassal. A telepés házak s azok népi motívumokkal díszített bútorai az ONCSA 48 ezer pengős támogatásával készültek el.

A KALOT a jánosói népfőiskolával és az egegi telepítéssel akarta bizonyítani, hogy a földreform szövetkezeti útja járható. 1942 őszén Jánosiban beindult a második telepesképző tanfolyam. A második turnus telepítését azonban a háború és az SAS-behívók lehetetlenné tették.

A KALOT tudatosan készítette elő a földreformot azon az úton, amelyet még megtűrt az állami és az egyházi vezetés. Ám a dolog mégiscsak ambivalens volt: a mozgalom katolikusnak, egyházilag legitimálnak vallotta magát, elvárta és részben el is nyerte a nagybirtokos főpapság támogatását, miközben az egyházi földbirtok távlati felszámolását, de legalábbis korlátozását fontolgatta. Tehát a KALOT, miközben egyháza számára igyekezett megnyerni a paraszti tömegeket, épp a katolikus hierarchiával kerülhetett szembe, amely nagybirtokosként e törekvésekben ellenérdekelte volt.

Nem kevesen vélték úgy, hogy „ezek” a jezsuita álmodozók veszélyes illúziókat kergetnek. Glattfelder Gyula csanádi püspök meg is intette a vezetőket radikalizmusuk miatt, ám lényegében egyetértett velük, amit közölt is az Actio Catholica központjával: ha komoly tömegmozgalmat akar az egyház, akkor „szalonhanggal” nem megy semmire. A püspök szerint a kérdés azon áll vagy bukik, hogy az egyház elszánta-e magát „komoly és esetleg fájdalmas reformokra”, s akkor biztatni kell a mozgalmat, vagy nem, s akkor csendben kell maradni és ártatlan hitbuzgalmi meg kulturális próbálkozásokkal megelégedni. A főpapok többsége inkább hajlott a KALOT és a hozzá hasonló szervezetek mérséklésére, mint buzdítására, ám a KALOT-ot egyelőre mégsem kényszerítették hitbuzgalmi-karitatív-kulturális keretek közé.

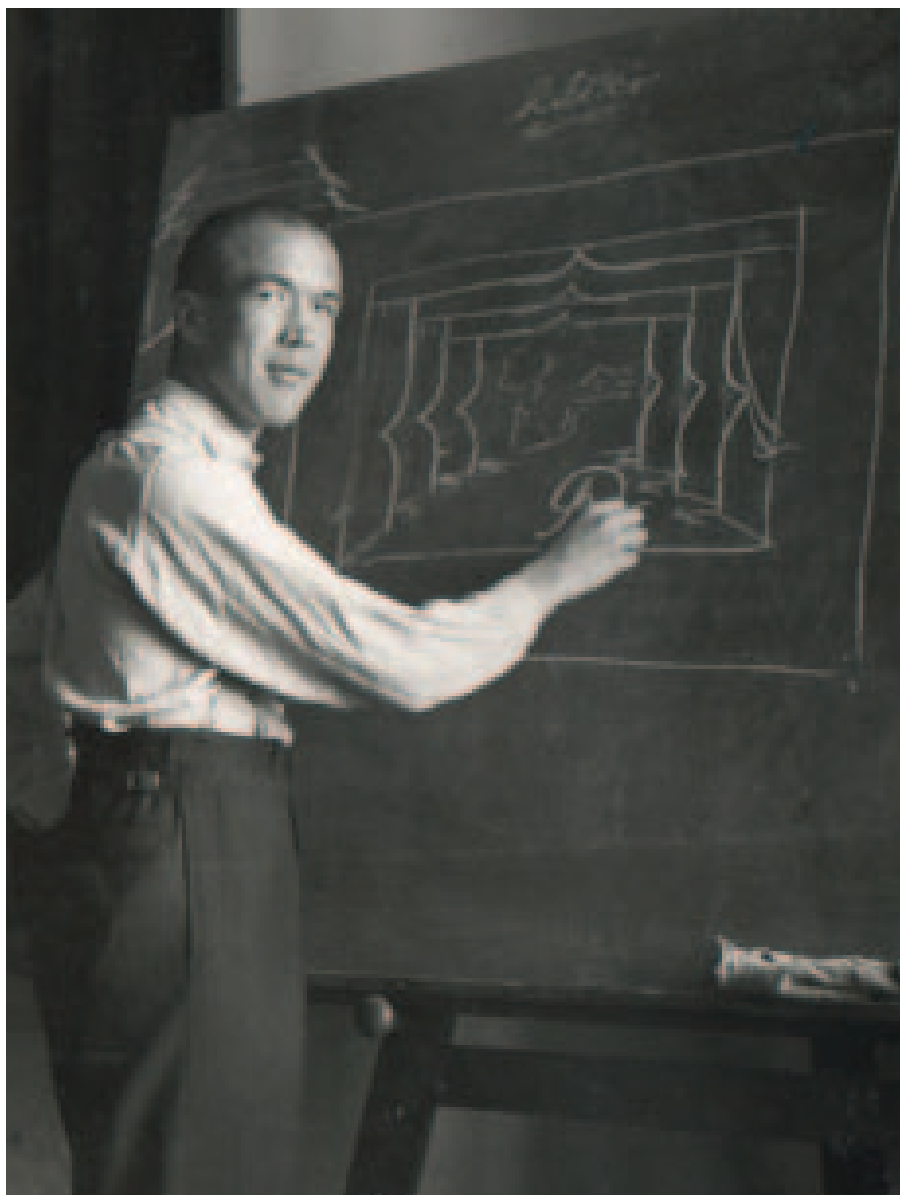
NÉPFŐISKOLÁK, NÉPMŰVELÉS

1940. október 1-jén nyílt meg a KALOT első állandó jellegű bentlakásos népfőiskolája a fővárostól 15 km-re fekvő Érd községben. A jezsuita rendtől igen kedvezményes áron megvásárolt hajdani Szapáry-kastély ettől kezdve az iskolán kívüli katolikus felnőttoktatásnak adott otthont.

Kurzus az érdi népfőiskolán. A KALOT első tíz évében mintegy 32 ezer fiatal vidéki vett részt a szervezet tanfolyamain (fent)

Színpadtechnikai oktatás is folyt a KALOT népfőiskoláin (lent)

P. Kerkai a KALOT és az Egyházközségi Munkásszakosztályok (EMSZO) gyűlésén

Kerkaiék Dániát tekintették példának, ahol Grundtvig evangélikus püspök pedagógiai elképzelései szerint a század első harmadában már mintegy

60 népfőiskola működött. Magyarországon az 1918–19-es forradalmakat követő népfőiskola-alapítási láz, majd annak pangása után az 1930-as években figyelhetünk meg újabb kezdeményezéseket. Lendületet a sárospataki református teológia faluszemináriumának sikere adott, ahol a hangsúly nem a mezőgazdasági szakképzésen, hanem a nemzeti és paraszti öntudat fejlesztésén volt. A sárospataki kísérlet hatására igen sok népfőiskolai tanfolyam indult szerte az országban. Kiemelkedő szerepet játszottak a református ifjúsági szervezetek, kiváltképp a Soli Deo Gloria és a Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Nemzeti Szövetsége, a KIE.

A Móricz Zsigmond szerkesztésében megjelenő *Kelet Népe* 1940-ben vitát indított a népfőiskolák szerepéről, s annak nyomán a lap köré csoportosuló népi baloldal megalakította a Magyar Írók Első Népfőiskolai Közösségét. A pezsgő légkör ösztönzőleg hatott és a reformátusokhoz képest néhány év késéssel, az agrárfifjúsági mozgalom szervezésében megnyílt az első katolikus alapítású népfőiskola.

1940 őszéig 12 ezer vidéki fiatal vett részt a néhány napos agitátorképző

tanfolyamokon. A növekvő igényt a központ mind kevésbé bírta energiával és pénzzel, ugyanakkor meg kellett oldania a tanfolyamokon addig részt vett legények továbbképzését is. Mégpedig olyan szellemben, amely versenyképes a koreszméknak nevezett marxizmussal és nemzetiszocializmussal, illetve gátat emel a városi (liberális) kultúra vallásilag bomlasztó hatásai ellen és erősíti a hitéletet.

Az érdi népfőiskolán háromféle tanfolyamot tartottak: kulturálist, hivatásrendi vezetőképzőt és bizományos-ügynökképzőt. A népi kultúra megőrzése szempontjából leghasznosabbnak a magyar műveltség néven indított kulturális stúdiumok voltak. A hallgatók két és fél hónap alatt elsajátíthatták a népi színjátszás és színdarabrendezés fortélyait, nótákat és táncokat tanultak, s mindemellett irodalmi, földrajzi, egészségtani, történelmi, gazdasági, számviteli és illemtani ismereteket is kaptak.

A néphagyomány felújításának és megtartásának programja több fiatal értelmiségit is a népfőiskolára vonzott. A népfőiskola első hivatásos munkatársai közé tartozott Molnár István tánckutató. *Élő népballadák* című gyűjteménye a népi színjátszáshoz adott anyagot, csakúgy, mint Muharay Elemér *Magyar játékszín* és *Hagyományunk, műveltségünk, életünk* című munkái. 1942–1943 között Muharay állt az *Ifjúságunk* című KALOT-lap szerkesztőbizottságának

élén, amely induló költők és írók első szárnypróbálgatásait is közölte. A később Kossuth-díjas költő, Jankovich Ferenc magyar irodalmat, magyar történelmet és éneket tanított az érdi népfőiskolán. Az 1942-ben megjelent *Iránytű a népi irodalomban* című népszerűsítő irodalomtörténetét kimondottan a népfőiskolai tapasztalatok hatására írta: addig ugyanis nem létezett a parasztság számára érthető, mégis színvonalas irodalomtörténeti összefoglalás.

Illésy Péter festőművész és Kádár Zoltán művészettörténész az új, magyar egyházművészeti stílus keresése és népszerűsítése közben a Bartha Miklós Társaságtól jutott el a népfőiskolára. Közreműködésükkel jött létre a Szépmíves műhely, ahol a tehetségebb népfőiskolások szakavatott mesterek mellett faragták fába istenféleműket, Szűz Mária-tiszteletüket és saját, röghöz kötött életüket. Az oktatógárdában találjuk Somogyi Imre író is, a Kert-Magyarország leleplesebb hívét és hirdetőjét.

A kulturális tanfolyamok eredménye kézzelfogható módon csapódott le az egyleti életben. Egyházi ünnepek, seregszemlék és egyéb demonstrációk alkalmával a legények – gyakran a KALÁSZ lánykörökkel karöltve – népi műsorokkal lepték meg a hallgatóságot. Ismert és ismeretlen szerzők népi játékaiknak, elfelejtett mesejátékoknak és tüzes magyar táncoknak több száz

falukossága tapsolt. A csíksomlyói pünkösdi KALOT-seregszemplén 1941. május 18-án 10 ezer székely ember nézte végig a Somlyó hegy oldaláról Muharay Elemér *Egyszer egy királyfi* című énekes népi játékát és Bálint Vilmos csíkszenttamási plébános *Gazdag és szegény Lázár* című misztériumjátékát.

A hivatásrendi vezetőképző tanfolyamokat az egyletszervezés, gyűléslevezetés, ünnepszervezés és közszereplés „tudományának” elsajátítására rendezték. A harmadik fajta tanfolyam speciális gazdasági képzést adott. A beiratkozott hallgatók bizományosi és biztosítási ügyöknépzési igazolással távozhattak, ezzel szerezve lehetőséget, hogy a föld szétaprózódása esetén is a faluban maradván találjanak megélhetési forrást. A toborzó röplapokon ugyanakkor a zsidókérdés pragmatikus olvasata is megjelent: *„Képzítjük a zsidó biztosítási ügynökségek helyén a magyar népbiztosítási hadállást”,* mert *„feladatunk lesz felváltani az agrárkereskedelemben szereplő zsidókat a törvény előírása szerint”.*

Az elkövetkező négy évben további 19 hasonló intézmény nyílt a következő helyszíneken: Szeged, Zirc, Palicsfürdő, Jánosi, Csíksomlyó (1941), Balatonberény, Püspöknádasd, Hajdúdorog, Eger, Kisunyom, Egyházásfalú, Ungvár, Szatmárnémeti és Vágsellye (1942), Szilágysomlyó, Vértesacsca, Kecskemét, Endrőd és Kassa (1943). Az anyagi támogatók közül kiemelkedik a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, illetve a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztálya. A képzés csaknem minden népfőiskolán hasonló volt. Kötelező érvényű tanterv nem készült, hiszen az megölte volna a helyi igényekhez igazodó kezdeményezőkézséget. Az elméleti tananyagot beszélgetés és vita formájában dolgozták fel.

A tanfolyamokon igyekeztek igazi élethelyzeteket szimulálni. A legények saját képviselő-testületet választottak, házi bankot, szövetkezetet alapítottak, ahol közülük kikerült „igazgatók” és „pénztárosok” intézték a „falú” ügyesbajos dolgait. Tűzoltás, légvédelem, könyvelés, iratminták ismerete, végrendeletek, váltók, kérvények, beadványok, jegyzőkönyvek, adóívek, személyazonosságot igazoló iratok, kereskedelmi iratminták (csekk, szállítólevél, pénzesutalvány stb.) kitöltése mind szerepelt az általános tananyagban. A kertészeti ismeretek oktatására

mindegyik népfőiskola néhány holdas mintagazdaságot üzemeltetett.

A KALOT nevelő-oktató munkájával az átlagos műveltség hiányainak pótlása és a gyakorlati ismeretek továbbadása mellett egy demokratikus politikai rendszer jövődó polgárait is képezte. Vezetői irányt mutattak, nemzetépítő folyamatot indukáltak, társadalmi párbeszédre tanítottak, meghaladtak egy korszerűtlen mentalitást, és mindezzel feszegették a politikai-közjogi rendszer kereteit. Az évek során mintegy harmincezer fiatal fordult meg a népfőiskolákon.

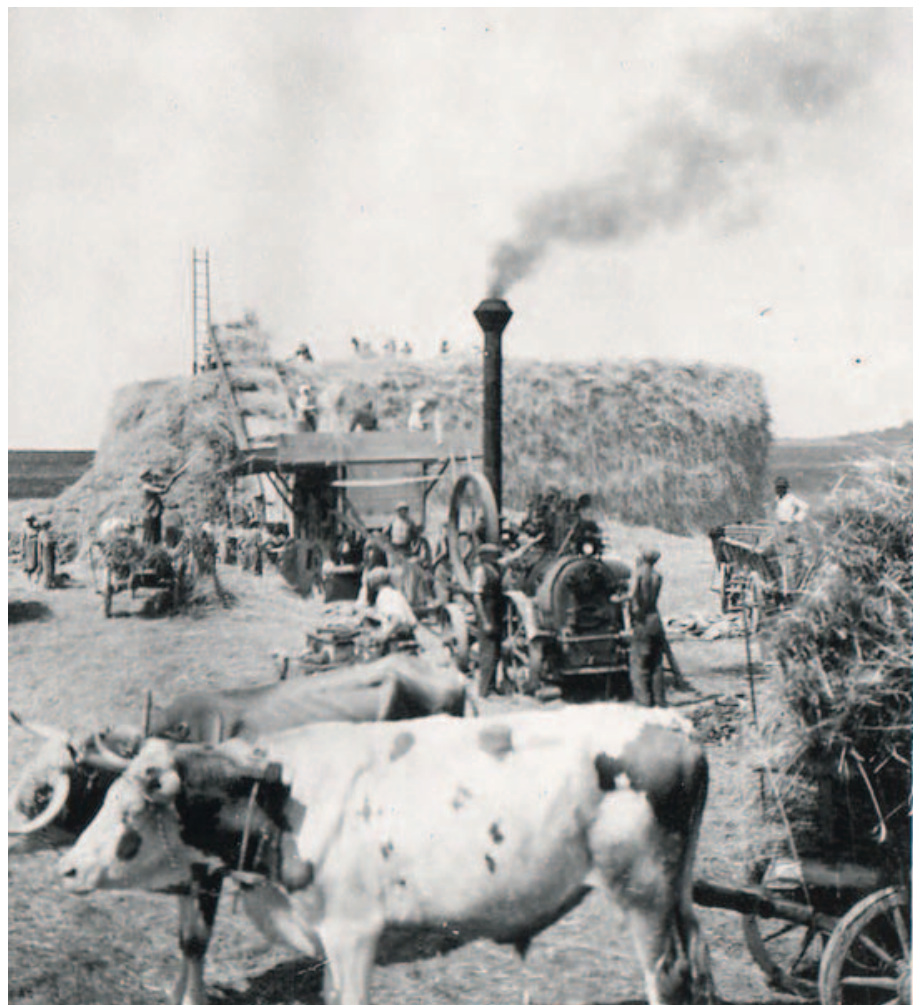
A KERESZTÉNYSZOCIÁLIS MOZGALMAK

A KALOT-tal egy töről fakadt s mintegy kiegészítette azt a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete. Formálisan önálló és az egyháztól független mozgalom volt, nem is vallotta magát katolikusnak, hanem felekezeti (interkonfesszionális) keresztény mozgalomnak, amely nem a vallásérkölcse

helyezte a hangsúlyt, hanem az egyetemes nemzeti jellegre. A jezsuita atyák még kimondottan agrárszervezetnek indították a hivatásszervezetet: míg a KALOT a fiatal legényeket szervezi, a hivatásszervezet a felnőtt parasztságot. Ezt a keretet azonban a szervezkedés hamarosan kinőtte, és célja az egész dolgozó társadalom, tehát az ipari és mezőgazdasági munkások, valamint az értelmiség gazdasági-szociális érdekvédelme lett hivatásrendi alapon.

A hivatásszervezet országos szervezését hatóságilag 1939. március 30-án engedélyezte a belügyminiszter. A csúcson, 1941-ben mintegy 300 szervezetben 25 ezer tagot tömörített. Céljai megvalósítása érdekében három, hivatások szerinti tagozatot állítottak fel: iparit, agrárt és értelmiségit. A tagozatok „népi kamarákra” osztódtak, függetlenül attól, hogy a tagok épp munkáltatók vagy munkavállalók. A hivatásszervezet programja a szociális igazságosság tág általánosságá-

A KALOT tanfolyamain végzetek szövetkezetek alapítva kamatoztathatták ismereteiket

Teleki Pál tart előadást egy KALOT-népfőiskolán. A fiatalokat arra buzdította, hogy alakítsanak ki kisebb szövetkezeteket saját termékeik árusítására.

gában mozgott, önmagában nem kínált valódi szociális és gazdasági érdekvédelmet. Viszont 1939 derekán a hivatásszervezet figyelemre méltó aktivitást mutatott: ipari tagozata 1939. június 1-jétől november 3-ig – saját kimutatása szerint – 82 érdekvédelmi, illetve kollektív bérkövetelési ügyben járt el. A bérkorrekció 80 783 (!) munkást érintett, és mintegy 6 312 705 pengő bértöbbletet eredményezett. Más források is megerősítik, hogy számos gyárban vagy vállalatnál, ahol a szociáldemokrata pozíciók gyengébbek voltak, a hivatásszervezet vagy az EMSZO által indukált sztrájkhullám vonult le.

Az EMSZO (Egyházközségi Munkás Szakosztályok) is hivatásrendi jellegű katolikus szociális mozgalom volt, mégis mind jogállását, mind szerepét és működését tekintve különbözött mind a KALOT-tól, mind a hivatásszer-

vezettől. Az EMSZO a katolikus egyházközségek és az Actio Catholica keretén belül működött, így világi papok irányították és nem jezsuiták vagy civil aktivisták. Eredeti szándéka nem a gyakorlati szociális tevékenység volt, hanem a *Quadragesimo anno* enciklika ismertetése, a pápai tanítások terjesztése, a hivatásrendiségben nevelt egyházközségi tagok felkészítése a keresztény szakszervezeti vagy hivatásrendi tagságra. A mindennapokban azonban az EMSZO túllépett a tanításon és közéleti aktivitást is kifejtett.

A KALOT és az EMSZO által 1938-ban kiadott közös röpirat csak általában beszélt földreformról, de azt leszögezte, hogy „*e tekintetben az egyházi birtokot sem kívánjuk megkülönböztetett elbánásban részesíteni*”. Egy évvel később, immár a hivatásszervezettel is együtt jegyzett *Magyar Cél* című brosrúrában viszont már a nagybirtok méltányos, de hosszú lejáratú kártalanítása mellett fölosztásra ajánlott minden bank, kereskedelmi és ipari vállalat tulajdonában lévő földbirtokot, minden 200 kat. holdnál (!) nagyobb birtokot, amelynek birtokosa vagy felme-

női a magyar állampolgárságot 1898 után szerezték meg (a zsidóság jogi emancipációja 1895-re teljesedett be, a gazdasági és hitelszövetkezetekről szóló XXIII. törvénycíkket 1898-ban fogadták el), a világháborús spekulációval szerzett 200 kat. holdon felüli birtokokat, ha nem gazdálkodással foglalkozó birtokosok tulajdonában vannak, végül minden földbirtoknak 1000 kat. holdat meghaladó részét az erdőbirtokok kivételével. A közcélokat szolgáló és közhasznú intézmények fenntartásával terhelt földvagyonokra – és az egyházi birtokok zömmel ilyenek voltak – külön elbírálást javasolt, egyelőre konkrétumok nélkül.

Legsürgősebbnek a módszeres telepítést tekintette, hogy a legszegényebbek házhelyet, olcsó kölcsönt és akkora földtulajdont kapjanak, amekkorának hozadékából emberi módon élhetnek. A program a földbérlet-szövetkezetek alapítását is szorgalmazta. A bevezető azonban leszögezte, hogy a radikális reform szükségessége és a reális lehetőség között mély szakadék tátong, ezért rövid időn belül csak a jogi vonatkozásokat tartja elintézhetőnek.

Összességében ez a csomag mélyebbre nyúlt, mint az 1940. április 20-án elfogadott földbirtok-politikai törvény.

A *Magyar Cél* a telepítésen túlmenően további fontos tételeket, köztük konkrét népjóléti intézkedéseket fektetett le, lényegében ez tekinthető a keresztényszociális mozgalmak első nemzetpolitikai programjának. Végsőként független, erős és „szociális népállamot” kívánt, amelyhez – összhangban a *Quadragesimo anno* szellemiségével – a korporációkon át vezet az út. Következésképp egyaránt elvetette az állam erejét megbontó szocialista irányzatokat és a totális fasiszta diktatúrát.

A *Magyar Cél* megvizsgálta az ún. zsidókérdést is. A program alkotója megkísérelte összeegyeztetni a keresztény alapelveket az „új világ alakulásával”: hangsúlyozta azt az alapvető keresztény tanítást, amely szerint Isten előtt és a maga belső és született emberi méltóságában minden ember egyenlő, ugyanakkor kétféle zsidókérdésről beszélt, a politikairól és a gazdaságiról. Az előbbi alapja a magyarországi zsidóság többségének és a keresztények világnézete közötti – akkor áthidalhatatlannak vélt, de a II. vatikáni zsinaton feloldott – ellentét.

Megoldásként az első és második zsidótörvényhez hasonló eljárást javasolt: az állam ne bízza többé zsidó világnézetű tanítókra, tanárookra az ifjúság nevelését: az újságírásban, a jogszolgáltatásban, a közigazgatásban, a törvényalkotásban, a közrendészetben és az állami apparátusokban 5 százalékos arányra szorítsa vissza a zsidóságot. Ez az arányszám alacsonyabb, tehát szigorúbb a törvényekben megállapított kvótáknál. A program a gazdasági zsidókérdés megoldását a hivatásrendi szerveződéstől várta, de a tisztázatlan fogalmakkal és intézményekkel tág teret hagyott az antiparlamentáris értelmezésnek.

KORMÁNYZATI HÁTSZÉL – ELŐNYÖK ÉS VESZÉLYEK

A KALOT egyházi elfogadásában és megerősödésében komoly súllyal esett a latba, hogy mind Imrédy Béla, mind gróf Teleki Pál miniszterelnökök hatékonyan támogatta a mozgalmat, abban mindketten az agrártársadalom nyilas és szélsőbaloldali fertőzésének fő gátját látták.

1938 szeptemberében Imrédy Kaposváron meghirdette az „új csodás for-

Minden nagyobb régió KALOT-ifjúsága évente egy alkalommal összegyűlt egy nagyobb seregszemlére is, Csíksomlyó, 1942

—→
Molnár István
népdalokat tanít

radalmat”. Hallgatóságát KALOT-aktivisták szervezték. A miniszterelnök szociálpolitikai tervei széles támogatottsággal bírtak,

üdvözölték a KALOT, az EMSZO és a hivatásszervezet berkeiben is. Imrédy azonban a reformokat nem a konzervatív ellenforradalmi politika talaján, hanem az adott rendszer egész struktúrájának átformálásával, végeredményben egy náci típusú diktatúra megteremtésével akarta megvalósítani, ami persze csak idővel vált világgossá. Lépéseket tett egy olyan mozgalom megszervezésére, amely képes lehet arra, hogy konkuráljon a nyilasokkal, és elvonja tömegbázisukat. A sajtó a Magyar Frontnak nevezett mozgalomhoz csatlakozók között említette az EMSZO-t és a KALOT-ot is. A szándék mind nyilvánvalóbbá vált: Imrédy pártpolitikai célokra akarta kihasználni a katolikus szociális mozgalmakat, láthatóan szívesebben támaszkodott rájuk, mint a választott parlamenti képviselőkre.

Meddig azonosulhatnak a katolikus mozgalmak Imrédy programjával? A válasz nem született meg azonnal, fél év telt el az egyértelmű „nem”-ig. Az év második fele még a kormányzat és a hivatásrendi mozgalmak kézfogásának jegyében telt el. A belügyminiszter 1938. október 11-én láttaozta a KALOT alapszabályait, miközben más

egyesületek működését korlátozta, sőt egyeseket be is tiltott. Az aktussal a KALOT országos hatókörű mozgalommá vált. 1939-ben a KALOT-központ Budapestre költözött. A feltétlen kormánypártiságot azonban nem vállalták a hivatásrendi szervezetek. Az 1939. évi parlamenti választásokon biztos befutónak számító két listás helyet elhárították. Lassan elfordultak Imrédytól, és a Magyar Élet Mozgalom 1939. január 6-i zászlóbontásánál már sem a KALOT, sem az EMSZO nem volt jelen; ahogy egy korabeli jelentés leszögezte: *„Nyilas csodaszarvas és különféle egyéb mozgalmak kifogott szeleit fújni és fúvatni nem elsősorban papok dolga.”*

A *„nemzeti és szociális megújulás”* jelszavával lépett a miniszterelnöki hivatalba másodszer Teleki Pál, aki szintén a nagyobb mértékű állami beavatkozás és a szakszervezeteket felemésztő korporációs rendszer híve volt. A keresztényszociális hivatásrendi szervezeteket Teleki is támogatta, de felülről irányított népmozgalom helyett nemzetnevelési terveiiben számolt velük. A kormányzati elképzeléseket a szociálpolitikai hivatalnak álcázott propagandaszerv, az ún. Társadalompolitikai Osztály dolgozta ki Kovrig Béla egyetemi magántanár vezetésével.

A kiindulópont annak elfogadása volt, hogy az egyházhoz simuló katolikus szociális mozgalmak nem folytat-

hatnak nyílt politikai és társadalmi tevékenységet. Ezért a tagság politikai és érdekvédelmi képviselőtét más, de mindenképpen közös cégér alá terelnék. Az egységes, interkonfessionális alapon álló tömegszervezet feladata lenne, hogy a társadalom keresztény szellemű szervezését, osztályharcos formák helyébe hivatásszervezetek kialakítását, szélsőséges irányzatok törekvései helyett a magyarság hagyományos életformáinak megőrzését sürgesse. Gyakorlati feladata pedig abból állna, hogy megküzdjön a szociáldemokráciával, és magához vonzza azokat a keresztény munkástömegeket, amelyek a szociáldemokrata szervezetek remélt bomlása esetén átcsapódnanának a nyilas mozgalomhoz.

Az újabb szervezeti keretek kialakítása előtt a KALOT és az EMSZO a kormány megbízásából szervezett ideológiai munkát fejtett ki, először a háborús propagandaszolgálat terén. Kovrig dolgozta ki a területi revízió érdekében viselendő háború „nemzeti” beállításának módszereit, a bel- és külföld felé irányuló propaganda részleteit és ennek intézményi kereteit: az „egyéni megbízottak” és „hangulatkeltők” hálózatának kiépítését. Míg az egyéni megbízottaktól hangulatjelentéseket vártak, addig a hangulatkeltők főbb feladata a nemzet lelki mozgósítása, a hadviselés társadalom-lélektani feltételeinek megteremtése, a végső győze-

lembe vetett hit szüntelen ébrentartása, a kedvezőtlen szociális viszonyok okozta csüggedés ellensúlyozása és a felelős politikai, illetve katonai személyek „reklámozása” volt. (A név szerint is megbízandó személyek között találjuk P. Varga László, Vida István és Freesz József hivatásszervezeti és EMSZO-vezetőket, Ambrus Józsefet, a KALOT szlovák nemzetiségi titkárát vagy Pehm József zalaegerszegi prelátest, akit később Mindszenty József esztergomi érsekként ismert meg az ország.) A Társadalompolitikai, majd 1940-től Nemzetpolitikai Szolgálatnak nevezett bizalmas információs és propagandatevékenység azt a célt is szolgálta, hogy a beszervezett egyesületeken keresztül belülről teremtsék meg a feltételeket a kormány „nemzetnevelő propagandájának” befogadására.

A Nemzetpolitikai Szolgálatnak három központ csúciszerve lett, amelyek egymással párhuzamosan és egymástól függetlenül látták el a bizalmas

feladatokat. Az egyik a Magyar Szolgálat nevet kapta. Ebbe tartozott a KALOT, az EMSZO, a református Keresztény Ifjúsági Egyesületek Nemzeti Szövetsége (KIE), a Fial Magyarorság és a gróf Zichy Rafaelné vezetése alatt álló Magyar Katolikus Nőegyesületek Szövetsége. A Nemzetpolitikai Szolgálat adta a gerincét annak a „szellemi honvédelemnek”, amelyet Teleki az egész országot átszövő, titkos ellenállási mozgalomnak szánt. A bizalmas feladat ellentételezéseként a KALOT önellátóvá vált: népvezetői tanfolyamok, népfőiskolák, székelyföldi, délvidéki és muramelléki programok szervezésére is telt bevételeiből. A hivatásszervezet agrártagozata külön is kapott havi 10 ezer pengőt.

1940 végén kezdték meg a Magyar Szociális Népmozgalom szervezését. Ehhez ugyancsak a KALOT, az EMSZO, a hivatásszervezet, illetve a felvidéki Prohászka-körök csatlakoztak. Teleki miniszterelnök tisztában volt azzal,

hogy a szociálpolitika az adott viszonyok között a honvédelmi politika része, de a háborús körülmények közepette nem állt módjában erőteljesebben adagolni a szociális orvosságcseppeket. A Magyar Szociális Népmozgalom révén viszont „kieresztette a gőzt”, és kordában tarthatta a szociális problémákat. A hivatásrendi mozgalmak vezetői támogatták a miniszterelnök náci- és nyilasellenes elképzeléseit is.

Hiába tették le voksukat a kormány háborús politikája mellett, a keresztényszociális hivatásrendi mozgalmak nem szerepeltek sem Bárdossy László, sem Kállay Miklós miniszterelnökök terveiben. Immár direkt kormányzati támogatás nélkül, de az adott történelmi helyzetben a katolikus hivatásrendi mozgalmak megvédték az ifjúsá-

A KALOT-nak néprajzi csoportja is működött. Molnár István vezetésével a magyar néptáncot tanulmányozták

got attól, hogy a szélsőjobb hálójába kerüljön, kivált a falvakban sikerült gátat emelni a nyilasokkal szemben. A KALOT vezetői felismerték, hogy a nemzetiszocializmus nem pusztán azért veszélyes, mert egy idegen szellemet akar átültetni, hanem mert épp a hitlerizmust akarja meghonosítani.

A világháború kitörésével előtérbe került az ifjúság katonai előképzése. Az állam totális igényt tartott az ifjúság nevelésére és szervezésére, így a KALOT 1941. október 18-án egyezsége kényszerült a Leventeegyesületek Országos Központjával. Nemigen lehet másként értelmezni, mint előremenekülésként: a jezsuita atyák ezzel hátrították el a KALOT betiltását, illetve ellehetetlenítést, de lépésükért már akkoriban is, 1945 után meg különösen sok kritika érte őket.

A katolikus püspöki kar 1941. október 8-án körlevelet bocsátott ki a katolikus ifjúsági szervezetekről, elsősorban a KALOT-ról és a KALÁSZ-ról. A főpapok a honvédelmi érdekek, a leventeszervezetek fontosságának el-

ismerése mellett rámutattak a külön katolikus, valláserkölcsi szervezetek szerepére és szükségességére, de általában véve a keresztény társadalmi és szociális szerveződések elvi fontosságára is a kötelező, állami és nemzeti mozgalmak ellenében.

PÁRTSZERVEZÉSI TÖREKVÉSEK

A népfrontos erők érzékelhető összefogása a hivatásrendi mozgalmak vezetőit újabb együttműködésre serkentette. Erre megy vissza egy új kereszténydemokrata politikai párt megalapozásának kísérlete 1943. augusztus végén. A politikai katolicizmus kereszténydemokratának nevezhető irányzata a püspöki karban addig alig talált támogatásra, az 1940-es években elsősorban báró Apor Vilmos győri megyés püspök rokonszenvére számíthatott. Ez az irányzat szembefordult a német fasizmussal és hazai szövetségeseivel; demokráciát, általános, titkos választójogot, demokratikus parlamentarizmust követelt. Győrrött, a püspöki palotában 1943. augusztus 26-án zajlott le az a titkos tanácskozás, amelyen Apor püspök elnökletével 23 egyházi személyiség vett részt. A megbeszélés

– hasonlóan a népi írók, demokraták szárszói találkozájához – a jövő nagy kérdésére kereste a választ: miként készüljenek fel a háború utáni időkre?

A jelenlévők egyetértettek abban, hogy a háborús vereség a küszöbön áll, és az ország újabb sorsforduló elé került. Megállapították, hogy az egyház vezetése alatt álló társadalmi tömegmozgalmak, elsősorban a KALOT és az EMSZO, hatalmas potenciális erőt képviselnek. Ahhoz azonban, hogy a krisztusi erkölcsi elvek és a pápák szociális tanai érvényre jussanak, olyan koncentrált politikai akció kell, amelyre a hagyományos keresztény párt nem alkalmas. Ezért többen egy új tömegpárt megalakítását javasolták, de a többség még ekkor sem volt hajlandó ejteni a politikai katolicizmus hagyományos pártját. Helyette elhatározták, hogy támogatják a katolikus hivatásrendi szervezetek és mozgalmak egyesítését Katolikus Szociális Népmozgalom néven. Egyúttal kérték, hogy a püspöki kar intézzon körlevelet a papsághoz, „*melyben általános direktívákat adna, hogy a mostani válságos időkben milyen magatartást tanúsítson s a különböző politikai felfogásokkal szemben milyen álláspontra helyezkedjen*”. E kérést Apor püspök különösebb eredmény nélkül

A püspöki kar tagjai szívesen látogatták a KALOT rendezvényeit. Képpünkön Czapik Gyula veszprémi püspök fogadja a szervezet küldöttségét.

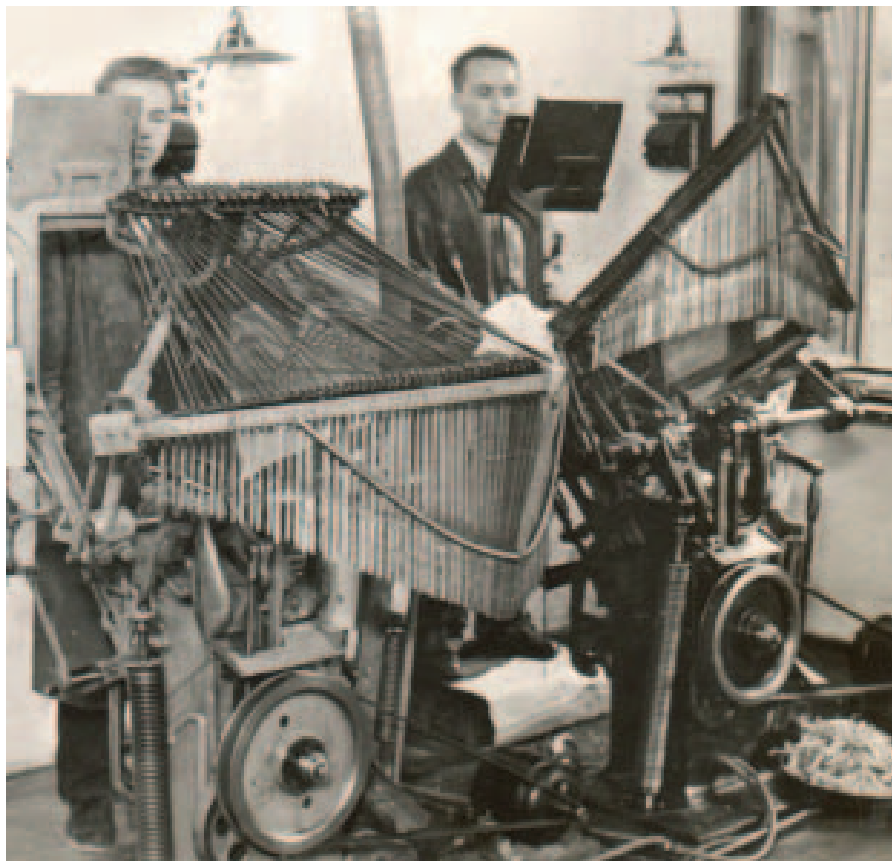
tolmácsolta a püspökök 1943. október 6-i konferenciáján.

A KALOT vezetői 1944 elején újabb javaslatot tettek egy ütőképes katolikus politikai párt szervezésére. A tavaszi püspökkari konferenciától azt kérték, hogy engedélyezze és támogassa a Nemzeti Parasztpárt (Veres Péter, Erdei Ferenc és Kovács Imre) ellensúlyozását célzó, kimondottan katolikus jellegű parasztpárt szervezését. Nagy Töhötöm és Kerkai Jenő páterek beadványát a konferencia megtárgyalta, a javaslattal elvileg egyetértett, mert abban meglátta mind az antifasiszta, de a vidéki társadalmat erjesztő parasztmozgalmak, mind az antiklerikális Szociáldemokrata Párt elleni fellépés eszközét. 1944. március 19-én, a német megszállás napján írták alá a keresztény szak-szervezeti központ és a hivatásszervezet közötti együttműködésről szóló okmányt, amelyhez csatlakozott az EMSZO és a protestáns Evangélikumi Munkásszövetség is. E szervezetek ekkor már az életben maradásért harcoltak, mert a Sztójay-kormány napirendre tűzte az egységes állami munkás-érdekképviselő létrehozását, ami egy platformra sodort keresztényt és szociáldemokratát, hivatásrendi mozgalmat és munkás-szakszervezetet.

Ahogy a Katolikus Szociális Népmozgalomból sem lett mozgalom, úgy ezek a kísérletek is elkéstek, a hadiesemények megakadályozták a kibontakozást. Pedig a tömegbázis személyi feltételei adottak voltak: az eltelt tíz év alatt a KALOT-ban, EMSZO-ban, hivatásszervezetben, KIOE-ban és a női keresztényszociális mozgalmakban mintegy egymillió tag fordult meg. Szervezeti keretek híján azonban a katolicizmusnak nem volt hatékony politikai képviselője. Politikai párt alapítására csak 1944. október közepén, illegális körülmények között került sor, amikor már a püspöki kar is hozzájárult egy új, kereszténydemokrata párt szervezéséhez. A pártépítésnek azonban nem kedveztek a körülmények. Az addigi „kétfrontos harc” az antifasiszta baloldallal és a szélsőjobb oldali nyilasokkal megakadályozta, hogy tömegméretű katolikus antifasizmus és ellenállás bontakozhasson ki.

ÚJRAKEZDÉSI KÍSÉRLETEK

Szállasi hatalomátvételét (1944. október 16.) követően a KALOT központját is feldúlták, több tagját a Nemzeti Számonkérő Szék hurcolta el. Nagy Töhö-

töm 1944 decemberében másodmagával Miskolcra átjutott a fronton. Előbb Roman J. Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka főhadiszállására, majd Debrecenbe, az Ideiglenes Nemzetgyűlés székhelyére ment, hogy biztosítsa a mozgalom működési feltételeit. Ennek az akciónak is köszönhető, hogy a KALOT, bár népfőiskolái, értékei megsemmisültek, a nehézségek ellenére „feltámadt” és hozzáfogott az építkezéshez.

1945 tavaszára azonban kimerültek az anyagi tartalékok, P. Nagy ezért Rómába indult, azzal a tervvel, hogy onnan Amerikába utazik és pénzt szerez a mozgalom fenntartására. Ehhez kellett azok az írásbeli támogatások, amelyeket Mindszenty József veszpéri püspök és Angelo Rotta apostoli nuncius adott. Mindszenty bensőséges levélben köszöntötte a KALOT-mozgalmat. Az amerikai politikai követséghez írt első levelei egyikét is a KALOT bemutatásának szentelte. Ugyanekkor Olaszországban a volt magyarországi pápai nuncius azzal igazolta a mozgalom eredményességét és szükségességét, hogy ez az egyetlen katolikus szervezet, amely képes felvenni a harcot a bolsevizmussal.

Minden erőfeszítés ellenére a magyarországi kereszténydemokráciának

csak epizódszerep jutott, holott a KALOT bekapcsolódott a demokratizálódás folyamatába is. 1945. július 14–16-án a fasizmus és a reakció elleni küzdelem jegyében részt vett hét ifjúsági szervezet képviselőinek hódmezővásárhelyi tanácskozásán, majd 1946. március 4-én csatlakozott a Magyar Ifjúság Országos Tanácsához (MIOT), amiért Mindszenty József hercegprímás megvonta addigi támogatását a mozgalomtól.

Az 1946. tavaszi politikai válság a civil szerveződések felszámolásához vezetett. A KALOT és számos más egyesület betiltásának ürügyét egy 1946. június 17-én elkövetett, két szovjet katonára és egy magyar leány életét kioltó merénylet szolgáltatta. Július 2-án Szviridov altábornagy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság helyettes elnöke levélben követelte a magyar kormánytól az általa fasisztabaráttnak bélyegzett ifjúsági egyesületek feloszlását. A Belügyminisztérium 1946. július 18. és 27. között a KALOT 611 helyi egyesületét oszlatta fel, és összesen több mint 1500 felekezeti jellegű egyesület szűnt meg. Volt ugyan újratekésítési próbálkozás, de a KALOT, egy évtized műve, lényegében megsemmisült. ♦

A KALOT kilenc újságot adott ki, ezeknek külön szerkesztőséget és saját nyomdát is fenntartott

BALOGH MARGIT

Kerkai Jenő

A KISATYA

Betonfejfák tucatjai sorakoznak szürke egyformaságban a pannonhalmi temetőben. Rajtuk egy-egy név és két évszám. Az egyik: Kerkai Jenő S. J. 1904–1970. A jezsuita pap története az ötvenes években élt magyar pap tucatsorsa is lehetne: teológianár, népmiszionárius, börtöntöltelék, segédmunkás. Az övé ennél mégis több és más lett. Mert Kerkai Jenő jezsuita páter egyike azoknak, akik megpróbáltak utat vágni a modern szociális kérdések renga-tegében, s egyike azoknak is, akik a proletárdiktatúra évtizedeiben megkísérelték a kiegyezés ösvényén képviselni egyházuk érdekeit.

Kerkai Jenő 1904. november 9-én Czinder Jenő molnármester és Németh Teréz gyermekeként a göcseji Kerkaújfaluban látta meg a napvilágot. Iskoláztatása érdekében négyéves korától egészen 1923-ig, a középiskola befejezéséig anyai nagyszüleinél nevelkedett Zalaegerszegen. Bár már ekkor eldöntötte, hogy magára ölti Szent Ignác rendjének egyszerű öltönyt, a család ellenállása miatt nem jelentkezhetett az érettségi után azonnal novícusnak. Egy esztendő az Innsbrucki Egyetem teológiai fakultásán tanult, majd miután mégis sikerült meggyőznie szüleit, 1924. február 8-án belépett a jezsuita rendbe.

ISTEN NAGYOBB DICSŐSÉGÉRE

A noviciátus ekkor a Fejér vármegyei Érd községben volt, a kamaszkort éppen hogy átlépő Czinder Jenő itt tanulta meg a rend szabályait. Már ekkor fűtötte a vágy: olyat cselekedni, amivel Isten nagyobb dicsőségét szolgálja. 1925 és 1928 között Szegeden, a Jézus-társasági Bölcséleti és Hittudományi Főiskolán folytatta tanulmányait. A fiatal növendékre meghatározóan hatott egyik tanára, P. Bíró Xavér Ferenc, a rend későbbi provinciálisa, aki különféle gazdasági szövetkezeteket, falusi gazdasszonyképzést, Mária-kongregációkat kezdeményezett, s ő alapította a Szív című vallási, de mégsem tömjénstagú egyházi hetilapot. Czinder Jenő tőle tanulta meg, hogy óriási jelentőségű az ifjúság nevelése. Ugyancsak tőle hallotta a materiális természetű bajok orvoslásának egybekapcsolását a valláserkölcsei reformokkal.

A jezsuita oktatás következő grádicsa a magisztérium, vagyis oktatási gyakorlat a rend valamelyik kollégiumában. Magiszter Czinder a Kalocsai Érseki Főgimnáziumban, illetve annak Szent István Kollégiumában nevelődött 1928–1931 között. Itt ismerte meg másik szellemi mentorát, a kiemelkedő szociálpolitikus hírében álló provinciálist, P. Csávossy Elemért. A matematika–fizika szakos Csávossy páter többször került kellemetlen helyzetbe társadalmi reformot sürgető cikkei miatt. A fiatal magiszter mint a szivacs szívta magába az újszerű gondolatokat, amelyek visszaköszönek abban a lapban is, amelyet a gimnázium diákjai az ő fele-

lős szerkesztése mellett készítettek *Regnum* címmel.

Az oktatási gyakorlat éveit a filozófiai és teológiai képzés követte. Czinder Jenő 1931 és 1935 között Innsbruckban tanult, a rend egyetemén, ahol alaposan megismerte a külföldi ifjúsági mozgalmakat. Találkozott a legendás Cardijn abbéval, a francia határokon túl is ismert Jeunesse Ouvrière Chrétienne alapítójával, és megismerte a Szlovenszói Katolikus Ifjúsági Egyesület munkáját. Ez adta a lökést az ifjú páternek ahhoz, hogy hozzáfogjon egy magyarországi katolikus ifjúsági mozgalom szervezéséhez. A legnagyobb ösztönzést a katolikus egyház fejétől kapta: XI. Pius pápa 1931. május 15-én, a *Rerum novarum* 40. évfordulójára bocsátotta ki a *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikáját, amely új fejezetet nyitott a katolikus állambölcseletben, ugyanis nem egyedi és esetenkénti szociális reformokat, hanem a gazdasági struktúra gyökeres átalakítását és ennek nyomán új társadalmi rendet kínált.

1934. július 26-án szentelték pappá, feltehetően ekkor változtatta nevét Czinderről Kerkaira. 1935 nyarán tért vissza Magyarországra, tarsolyában egy nagyszabású katolikus szociális mozgalom kiérlelt tervével. A frissen végzett teológust provinciális Szegegre helyezte és az Egyházmegyeközi Nagyszeminárium prefektusának, egyben dogmatanárnak nevezte ki. Szegeден, a püspöki és egyetemi székhelyé emelkedő hajdani parasztvároskában lüktető szellemi élet volt, a népi íróktól kezdve Sík Sándoron át Bálint Sándorig innen indult egy új értelmiségi réteg. Ez a szellemi gyújtópont kellő táptalajnak bizonyult P. Kerkai elképzeléseihez.

A MOZGALOM ÉS A PROGRAM

A rend jóváhagyásával P. Kerkai 1935 nyarán kezdte meg a szegedi ifjúság szakmák szerinti szervezését. A seminaristákat rendszeresen vitte kiszállásokra, és velük együtt szociográfiai te-reptanulmányokat végzett a Szeged környéki tanyavilágban. Szeptemberben két civil segítőtársat vett maga mellé: dr. Farkas Györgyöt, egy friss jogi diplomás fiatalembert és Ugrin Józsefet, a világban ide-oda utazó és önmagát kereső volt színinövendéket. A páter később sem bánta meg választását: mindketten egy évtizedre a munkatársául szegődtek. Mókából, de még

Kerkai Jenő nagyapja (balra),
Kerkai Jenő édesanyja (jobbra)
és a Kerkai fivérek gyermekkorukban (lent)

inkább szeretetből ők kezdték el kistatyának szólítani a náluk csak egy-két évvel idősebb szerzetest.

Glattfelder Gyula, a szociális gondolkodású csanádi püspök pártfogásának köszönhetően a szervezkedés gyors eredményeket tudott felmutatni. 1936 januárjától jelent meg a *Dolgozó Fiatal-ság*, a mozgalom első „tömeglapja”. Négy hónap alatt már 1000 előfizető állt a *Döfinek* becézett újság mögött. Az eredmények láttán a püspöki kar is a mozgalom mellé állt, és hozzájárult a Katolikus Agrárfűjségi Legényegyletek Országos Titkársága – röviden a KALOT – felállításához, élén Kerkai Jenővel.

P. Kerkai tudta, hogy az egészségtelen birtokviszonyokat demokratikus földreformmal lehet és kell orvosolni. De nem a kérdés pusztán mechanikus megoldását akarta, hanem olyan összefüggő rendezést, amelyben az új kiszisztenciák boldogulása és érdekeik védelme is biztosított. Párhuzamosan szükségesnek ítélte a mezőgazdaság iparosítását és az ipar fejlesztését. Miként viszonyult ehhez a katolikus egyház vezetése? Egyre aggályosabban. Az egyházfők még nem álltak készen egy szelíd földreformra sem. A KALOT szokatlan és radikális hangja ingerelte a földbirtokosságot. Gróf Somssich László szerint a KALOT „kommunizmussal mérteljezi a falut”, Széchenyi Ilona grófnő pedig a demagóg jelszavakra és az osztálybéke megzavarására panaszkodott.

A MINDENNAPOK

Tíz év telt el a lázas munka jegyében. P. Kerkai Jenő eggyé vált ezzel a fölpörgetett életmóddal. Gyűlésről seregszemlére járt, munkás-összejövetelről sztrájkra, a sztrájkrol meg gyógyítani vitte a dolgozókat. Levelezett, tárgyalt, kért és utasított. Elképzelt, szervezett és megvalósított. Irányított és szónokolt. Egyszerre volt a mozgalom vezére és segédmunkása. Munkastílusát fegyelem, rendszeresség és következetesség jellemezte. Hajnalban kelt, az egyórás elmélkedés után, általában útközben végezte a kötelező lelkiismeret-vizsgálatot, ebédjét este fogyasztotta el. Tengeri nehézség, sok rosszindulat s még több korlátoltság vette körül. Az óriási eredmények és sikerek mellett a gondok is hatalmasoknak bizonyultak. Örökös pénzzavar hátráltatta, kénytelen volt ügynök módjára házalni a lehetősebb családoknál.

P. Kerkai az Anschluss után aggódva tapasztalta a hazai nyilas mozgalmak fellendülését. Miként állítható meg ez a riasztó folyamat? P. Kerkai elképzelésének lényege az volt, hogy a már működő egyesületeket össze kell fogni egy hatalmas népi mozgalomba. Ez megszereshetővé tenné akár a politikai hatalmat is, de már önmagában az összefogás erőt adna a katolikus egyesületeknek. 1938. április 2-án P. Kerkai kihirdette a Magyar Rendi Népmozgalom megalakulását, amellyel egyszerre üzent hadat a nyilas szélsőjobbnak és a szociáldemokrata munkásmozgalomnak. Törekvése rímelt Imrédy Béla miniszterelnök elképzeléseire, ám Kerkai 1939 elejére eltávolodott a „csodaszarvas” bűvöletében élő, mind szélsőségesebb nézeteket hirdető politikustól. Azt azonban még az ő támogatásának köszönhetette, hogy a KALOT központja 1939. február 6-án Szegedről felkerült Budapestre. Néhány hónappal később XII. Pius pápa áldását adta az agrárfűjségi mozgalom vezetőire és tagságára.

MŰVELTEBB FALUT!

Már 1937 elejétől működött a KALOT Műsorközpontja, majd megjelent a *Munkafüzet* című folyóirat, ötletekkel, programokkal segítő az egyleti vezetőket. A legeredetibb ötlet a KALOT Könyvosztályának 1942-ben indított, Alapítsunk parasztkönyvtárat! elnevezésű akciója volt. Az egymásra épülő könyvlisták nem „sekrestyeponyvát”, hanem szép- és szakirodalmat kínáltak. A parasztember, aki addig jóformán nem lapozgatott mást, mint a *Kincses kalendáriumot*, most népi írók műveivel, a magyar és a világirodalom gyöngyszemeivel ismerkedhetett meg!

Az egyletek munkáját mindinkább olyan vezetők irányították, akik elvégezték a KALOT valamelyik népfőiskoláját vagy tanfolyamát. P. Kerkai mindegyik népfőiskolán megfordult. Szónoklatait lebilincselve hallgatták. Mi tette oly vonzóvá a páter szavait? Megnyerő egyéniségén túl az örök és súlyos igazságok, de a megszokott igazságok időszerű, sokszor korát meghaladó beállítása is, mindenki számára érthető módon. A páter értett a legények nyelvén. Ha nem is tegeződött össze velük – ahogy még legközvetlenebb munkatársaival sem –, mégis közvetlen kapcsolatot tudott kialakítani. Tudták róla, hogy ő is szalmazásá-

kon alszik, kenyere mellé neki is csak szalonna és hagyma jut.

TŰLÉLNI – DE HOGYAN?

Az ország nyugati fele még hadszíntér volt, de a háborútól megszabadult területeken már megindult az ideológiák harca. Az illegálitásban működő ellenállási mozgalom röpiratát (*Felhívás Magyarország népéhez*) a KALOT kispesti nyomdájában állították elő, katolikus papok és apácák vitték szerte az országban. 1944. december 6-án a nyilasok feldúlták a KALOT Cukor utcai központját, vezetőit keresni kezdték. P. Kerkai többemagával az érdi népfőiskola pincelabirintusában rejtőzött el, majd a szovjet katonai parancsnokság engedélyével Debrecenbe, az Ideiglenes Nemzeti Kormány székhelyére indult.

P. Kerkai a kormány több befolyásos tagjával tárgyalt, és engedélyt szerzett a mozgalom működéséhez, valamint az 1944. októberben alakult Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP) szervezéséhez. Tette mindezt annak érdekében, hogy mozgalma, de még inkább maga a katolikus egyház is szerepet játszasson az új felállásban, s hogy az ország népe ne essen szabad prédául a vörösbe öltözött új urak kényénekedvének. A keresztény értékrend átmentésével próbálta elejét venni, de legalábbis lassítani az ateizmust hirdető pártok erősödését.

P. Kerkai a KALOT tömegbázisára építve nagy energiákkal fogott hozzá az egyletek újraindításához és a KDNP propagálásához, de részt vett a szentszéki nuncius, Angelo Rotta élelmiszergyűjtő akciójában is, és zsákszámmra hordta fel Budapestre az élelmet. A KDNP belső ellentéteiben – gróf Pálffy József és Barankovics István szakításáról van szó – P. Kerkai határozottan a Barankovics-féle Demokrata Néppárt mellé állt.

A MODUS VIVENDI JUTALMA

A KALOT létére a legnagyobb veszélyt az ifjúsági monopóliumra törekvő, kommunista befolyás alatt álló Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség jelentette. Kerkai hiába nyújtotta jobbát, a MADISZ a KALOT-ot „fasiszta” szervezetnek minősítette. P. Kerkai elképzelése – hogy az államhatalomban mind nagyobb befolyással bíró baloldallal is modus vivendit építsen ki – nem

nyerte el Mindszenty József esztergomi érsek egyetértését sem, hiába üdvözölte és buzdította további munkára XII. Pius pápa a tízéves fennállását ünneplő mozgalmat.

A kegyelemdőfést a kormány adta meg. A KALOT és a többi katolikus egyesület felszámolásának ürügyét egy 1946. június 17-én elkövetett, két szovjet katona és egy magyar lány életét kioltó, féltékenységből fakadó merénylet szolgáltatta. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet tagjának, Szviridov altábornagynak a nyomására a Belügyminisztérium 1946 júliusában a KALOT helyi egyesületeit feloszlatta. P. Kerkai ennek ellenére tovább dolgozott az egyház és az állam közötti mélyülő elmentések kisimításán. Jutulma a börtön lett, Rákosiéknak sem az ellenállók, sem az „útítársak” nem kellettek. P. Kerkai Jenőt 1949. február 12-én letartóztatták, majd hat év fegyházra ítélték. A hajdan délceg kisatya testét a kihallgatások idején szerzett reuma minden télen és tavasszal száználmas ronccsá változtatta: öt év alatt nyolcvanszázalékos rokkant lett. A váci évek alatt szinte mindig magánzárkában volt.

1954. február 9-én ügyében pótnyomozást rendeltek el. A vizsgálat bevallott célja az volt, hogy Kerkain keresztül felderítsék a Vatikán hírszerző tevékenységét. Egy újabb koncepció perben további 4 év és 6 hónap szabadságvesztésre ítélték. Rövid szabadságot 1956 forradalma hozott, de

véglegesen csak 1959 szeptemberében engedték el, testileg meggyötört, fél szemére vakon. A rá mért kilenc és fél év börtönbüntetést teljesen kitöltötte, nyolc nap méltánytalan ráadással együtt.

A SZŰKEBB ÖSVÉNYEN

Mialatt ő börtönben volt, rendje működési engedélyét megvonták, társait szétszórták. Egyháza 1950-ben aláírta a megegyezést az állammal. Világi papnak nem mehetett. Kenyerét először a MAHART dunaharaszti üzemében kereste segéd munkásként. A napi kimerítő fizikai munka után összeállította *XXIII. János pápa* című kéziratát. Betegsége miatt 1962-ben a püspökszentlászlói szociális otthonba került. Ellátását 12 hónapig az egészségbiztosítás finanszírozta, majd kerti munkáért cserébe ott maradhatott az otthonban. Egy infarktus után, 1964. április 5-én itt fejezte be „somogyi tervét” az állam és az egyház lehetséges együttműködési módjairól, amelyet elküldött Kádár Jánosnak, az MSZMP első titkárának. A tervezet lényege abban állt, hogy együttélés helyett az együttműködés kísérletét kellene modellezni egy megyében, mégpedig a mezőgazdaság és az egészségügy területén. Kerkaihoz visszajutott a Kádár körüli „agytröszt” véleménye: „A terv jó, de még korai.” „Jó, jó, de mi lesz a párttal, ha az egy-

A csíksomlyói kegytemplom előtt az alapítás 500. évfordulóján P. Kerkai Jenő tart ünnepi szentbeszédet, 1942

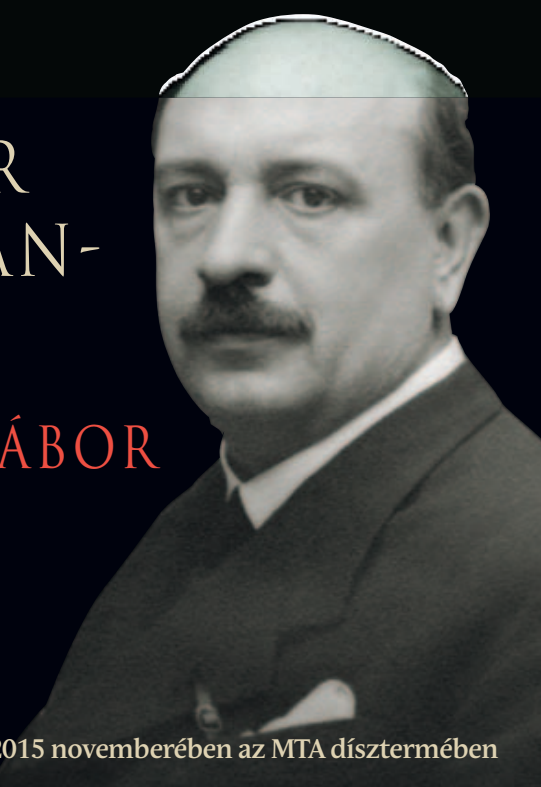
házi erők is dolgozni kezdenek?” Ötle-tével csupán annyit „sikerült” elérnie, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal kezdeményezésére Pannonhalmára parancsolták.

Így lett hatvanadik életéhez közeledve, 1964. október 12-től a Pannonhalmi Szociális Otthon lakója. Ápolta beteg társait, de közben megírta gondolatait a magyarság hivatásáról. Gyógyító erővel hatott rá a II. vatikáni zsinat, mert igazolva látta élete összes erőfeszítését. Időközben azonban írásai, levelei egyre rövidebbek lettek, a világ tragédiái helyett saját betegségével kellett birkóznia. 1968. szeptember 19-én szentmiséje alatt megismétlődött a négy évvel korábbi szívinfarktus. Felépült, de 1969. május 7-én agyérgörcs érte. Fokozatosan elveszítette a még látó szeme világát is. Utolsó hónapjai örökös éjszakában, szenvedésekkel teltek. Kerkai Jenő jezsuita életének 66., szerzetesi hivatásának 47. és papságának 37. évében, 1970. november 8-án, reggel negyed hétkor hunyt el Pannonhalmán. Két nap múlva helyezték örök nyugalomra. Hajdani KALOT-os munkatársai több évtized után a kisatya temetésén találkoztak először. ♦

TÖRTÉNETTUDOMÁNY VAGY TÖRVÉNYSZÉK?

MÉG
EGYSZER
A HÓMAN-
PERRŐL

UJVÁRY GÁBOR

Ungváry Krisztián 2015 novemberében az MTA dísztermében tartott előadásában, majd a BBC History 2016. januári, illetve – az előbbi munkát ismételve-kiegészítve – az MTA *Law Working Papers* 2016/1. számában sarkos kijelentésekkel és szokatlan hévvel támadta Hóman Bálintot. Az ellene 1946-ban lefolytatott népbírósi eljárást gondatlannak, annak döntését túlságosan engedékenynek érezte, mivel szerinte nem vette kellő súllyal figyelembe Hóman népellenes bűneit.

A *Rubicon* eddig két alkalommal foglalkozott a Hóman-perrel (2011/7. és 2015/4. számában), másodszor már azután, hogy annak újratárgyalásán 2015. március 6-án a Fővárosi Törvényszék – elsőfokú, jogerős döntésével – bűncselekmény hiányában felmentette az egykori vallás- és közoktatásügyi minisztert a háborús bűntett alól, s egyben hatályon kívül helyezte az 1946-ban meghozott népbírósi ítéleteket. Utóbbi tény Ungváry tanulmányaiban „több mint sajátosnak”, logikájában „nehezen követhetőnek” tartja és megkérdőjelezi. A Hóman-perrel a *Rubicon*-ban korábban író Ujváry Gábor veszi górcső alá Ungváry érveit.

Ungváry Krisztián lényegében azal vádolja a szerinte notórius hazudozó Hómant, hogy a nyilasokkal versengve támogatta az antiszemita törvényeket, és egyik előidézője volt 1944-ben a holokausztnak. Hóman bűneit nem lehet relativizálni – állítja –, s mivel engem név szerint is említ azok között, akik erre kísérletet tesznek, úgy érzem, kötelességem ez ügyben ismét megszólalni. Annál is inkább, mivel Kovács M. Máriával és másokkal vitatkozva már korábbi cikkeimben felhívtam a figyelmet arra, hogy az indulatból táplálkozó, az ellenőrizhető adatokat tetszés szerint kifordító és interpretáló, néha még akár azok tudatos félremagyarázásától sem visszariadó történetírás miféle veszélyeket hordoz, és semmiképpen sem a fontos történelmi problémák tisztázásához, sokkal inkább ideológiai és politikai viták kirobbanásához vezet.

MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK

Mindig vallottam: ha valaki annyira biztos az általa elmondottak vitathatatlan-ságában és szentségében, hogy semmiféle disputát sem tolerál és kizárólagosságra törekszik, ne válassza a történész mesterségét. Ennek ugyanis az az egyik alapja, hogy elfogadjuk: az abszolút igazságot – emberi esendőségünk és világnézeti vonzalmaink miatt – képtelenek vagyunk szabatosan és egymagunk megállapítani. Sokféle, egymással feleselő részigazság létezik, emiatt – ha a saját nézeteim iránti megértést kívánok – mások érzékenységét is szükséges tolerálni. Egy historikus dolga ugyanis nem az ítélezés, hanem az egykor történtek tényeken alapuló, minél precízebb körülírása.

Ezért a saját kutatási területemre vonatkozóan nem vallhatom azt, amit jó néhány történész, akik az utóbbi esztendőkből a Horthy-korszak megítélése kapcsán lassan visszatérnek ahhoz a szemlélethez, amelyet Andics Erzsébet az *Ellenforradalom és bethleni konszolidáció* című, három kiadásban, több tízezer példányban megjelent broszúrájában 1946-ban megalapozott. Andics kánonná vált látásmódja meghatározta az 1950–60-as esztendő történetírását.

Az 1970-es évek végétől azonban már szabadabban és objektívebben lehetett írni a két világháború közötti időszakról, ám ma mégis úgy tűnik, korai volt az efelett érzett örömünk. Nem tartom túlzónak kijelentésemet: az 1980-as években sok szempontból őszintébben és sokrétűbben lehetett közeledni a magyar történelem ezen időszakához – benne Hóman személyéhez –, mint napjainkban, amikor ha valaki nem ítéli el szinte mindenestől a „Horthy-rendszert”, és nem kizárólag az antiszemitizmus (valóban létező és súlyos) problémája felől közelít ahhoz, könnyen megütheti a bokáját. Vagy a másik szélsőség felől szemlélve: ha nem isteníti azt, szintén rosszul járhat.

A „Horthy-korszak mérlegét” egyedül az utóbbi szempont szerint, az antiszemitizmus alapján megvonó – azonkívül mást ebben a negyedszázadban említésre érdemesnek sem tartó – Ungváry Krisztián Hóman-perrel kapcsolatos állásfoglalása nemcsak amiatt elgondolkodtató, mert rendkívüli szenvedéllyel és magabiztossággal, kioktató hangnemben és ex katedra kijelentésekkel csepüli Hómant, akit a magyar antiszemita mintapéldányaként jellemez. Sokkal inkább azért, mert alig esik benne szó arról, ami a címében megadott téma (*Hóman Bálint népbírósági pere*). Ungváry ugyanis többször hangsúlyozza, hogy nem arról kíván szólni, mi szerepelt a perben, hanem arról, ami nem. Hóman általa is elismert, kétségkívül létező érdemeit és erényeit sem óhajtja taglalni, kizárólag a zsidókérdésben elfoglalt álláspontját elemzi, általa megfellebbezhetetlennek vélt állításokat sorakoztatva egymás mellé. Véleményem szerint meglehetősen egyoldalúan, rengeteg csúsztatással és téves adattal.

Ezekre szeretnék a következőkben – jórészt a kronológiát követve – rámutatni, mivel meg vagyok győződve arról, hogy az általam is kritikusan bemutatott Hómant, de bárki mást sem lehet feketén-fehéren megítélni, eredendően gonosznak beállítani, ahogyan Ungváry teszi. A források nem általa kiválasztott csoportjának előtérbe állításával ugyanis egy teljesen más ember képe mutatkozna előttünk, mint amit ő felvázolt. Nem erről szeretnék azonban szólni, csupán Ungváry tévedéseit kívánom korrigálni. Nem olyan élesen fogalmazva, miként ő tette, amikor Hóman hazugságairól beszélt, s azokkal szemben az egyedüli igazságot hirdette. Ez azért is szükséges, mivel jól tudjuk, hogy az orvoslásban a rossz diagnózis, a termé-

szettudományokban egy téves teória mihez vezethet. Jó lenne, ha ezt a történészek ugyanúgy szem előtt tartanák, és elképzeléseiket nem prekoncepciók vagy elméleti konstrukciók alapján, hangzatosan, ám tárgyak mélyebb vizsgálata nélkül közölnék, hanem alapos forrásfeltárás után. Nem az érzelmeik, hanem az – elérhetetlen, de elvont célként mégiscsak kitűzhető – objektivitás és a józanság igénye vezetné őket. Nem igazságtévők kívánnának lenni, hanem a körülményeket lehetőleg több oldalról, behatóan vizsgáló kutatók.

A NUMERUS CLAUSUS

A numerus clausus (zárt szám) a felsőoktatási intézményekbe fölvehető hallgatók számának korlátozását jelenti, ilyen értelemben Magyarországon – és a világon sokfelé – mindmáig működik. 1920-ban Magyarországon több szempontból is szükséges volt a bevezetése. A vesztes világháborút követő gazdasági összeomlás, a háború után az egyetemekre és a főiskolákra tóduló fiatalok tömege, a Kolozsvárról és Pozsonyból Budapestre, majd 1921-ben Szegedre, 1923-ban Pécsre menekült tudományegyetemek – és más Magyarországra költözött felsőoktatási intézmények –, az elszakított országrészekből a magyar anyanyelvű értelmiség nagy részének Magyarországra menekülése sürgették annak meghozatalát. Magyarország ugyanis képtelen lett volna annyi értelmiségit eltartani, amennyi képzésére a jelzett okok miatt hirtelen igény mutatkozott. Még békeidőben is, nemhogy egy súlyos, a megmaradt állam létét veszélyeztető gazdasági helyzetben.

A numerus clausus első, parlament elé terjesztett javaslatában még szó se volt a zsidóság arányának visszaszorításáról, ám az utca – elsősorban a Tanácsköztársaság következtében radikalizálódó ifjúság, a revánsszellemben újonnan alakult egyetemi egyesületek – és számos parlamenti képviselő nyomásának engedve a hosszas huzavona után, 1920 szeptemberében elfogadott törvénycikk (1920: XXV. tc., módosítva: 1928: XIV. tc.) mégis elsősorban – de nem kizárólag – a zsidók egyetemi felvételének lehetőségét korlátozta. Még akkor is, ha a zsidó vagy az izraelita kifejezés nem is szerepelt benne, s a törvény csak a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra, illetve a jogakadémiákra vonatkozott.

Az 1910-es évek elején a zsidók aránya még több mint 25%, 1920-tól kez-

dődően már csak 10% körüli volt a teljes egyetemi és főiskolai hallgatóságban (országos arányszámuk 6%-ra rúgott, a numerus clausus ennek betartását írta volna elő). A törvény 1928-as módosítása következtében ugyan némileg növekedett a számuk (1928/29: 8,8%; 1932/33: 12,5%), 1933-tól azonban folyamatosan csökkent (1933/34: 11,6%; 1934/35: 9,7%; 1935/36: 8,3; 1936/37: 7,4%; 1937/38: 6,2%; 1938/39: 3,9%; 1939/40: 3,2%; 1940/41: 3,1%; 1941/42: 2,9%; 1942/43: 2,7%). Hómannak a numerus clausus megszületéséhez egyáltalán nem, a zsidóság 1930-as évekbeli arányának fokozatos csökkentéséhez viszont tényleg volt köze.

Az elsődleges felelősség mégsem az övé volt. A numerus clausust ugyanis több tényező következményeként szigorították. Ebben a főszerepet az értelmiségi munkanélküliség – elsősorban a gazdasági világválság miatti – növekedése, az egyetemi bajtársi egyesületek (mindenekelőtt a Turul és a Hungária) ez irányú nyomásgyakorlása, illetve az antiszemitizmus Kelet-Közép-, de egész Európában is megfigyelhető erősödése játszotta. Fontos azt is leszögezni, hogy az állampolgári jogegyenlőséget valóban sértő numerus clausus ellenére a felsőoktatásban részt vevő zsidó hallgatók aránya 1937/38-ig meghaladta a zsidók országos arányszámát. Utóbbi ráadásul fokozatosan csökkent: 1930-ra 5,1%-ra, 1941-re – annak ellenére, hogy a visszacsatolt területek zsidósága némileg emelte a trianoni Magyarország zsidóságának arányát – 4,9–5%-ra. Sokkal drasztikusabb volt azonban a csökkenés a zsidó gyermekek és fiatalok – így az egyetemisták – számában. 1920-ban a 6 éven aluliak körében még 4,1%, 1930-ban már csak 2,9% volt a zsidók aránya. Az elemi iskolák tanulói között 1920/21-ben 4,4%, 1935/36-ban azonban már csak 2,5% volt az izraelita. A fiatalabb korosztályokon belüli arányuk tehát folyamatosan csökkent.

Azt kijelenteni – ahogyan Ungváry Krisztián teszi –, hogy Hóman már 1932-ben „utasította az egyetemeket, hogy a felvételeknél szigorúbban járjanak el”, illetve 1933 őszén javasolta a középiskolákban a numerus clausus bevezetését, valamint hogy az intézkedései következtében 1937-re 3,9%-ra esett a felsőoktatásban a zsidók aránya, ám ezen adatok – Hóman nagy szerencséjére – még nem álltak a népbíróság tagjainak rendelkezésére, többszöri csúsztatáson alapul.

1. Az első két állítását Ungváry – Kovács M. Máriának mondva köszönetet az

adatért – egyazon dokumentumra hivatkozva teszi, miközben két különböző időpontot ad meg. Hóman 1933. november 9-én a képviselőházban mondott beszédében azonban szó sem volt a numerus clausus szigorításáról vagy arról, hogy azt a középiskolákban is bevezessék. Azt azonban valóban kijelentette, hogy az 1928-ban módosított (nem pedig az 1920-as) numerus clausus törvény alkalmazását megköveteli. Egy hivatalban lévő miniszternek azonban nem róhatjuk föl, hogy egy hatályos törvencikk betartásának szükségességét hangoztatja.

2. Nem 1937-re, hanem 1938-ra csökkent a zsidók aránya az egy évvel korábbi 6,2%-ról 3,9%-ra. Csakhogy 1938. május 14-től nem Hóman Bálintnak, hanem Teleki Pálnak hívták a vallás- és közoktatásügyi minisztert, így – a közben elfogadott első zsidótörvény mellett – ő, nem pedig az elődje volt felelős ezért. (A felvételi keretszámokat, azon belül a zsidók arányát évről évre a miniszter határozhatta meg, némi mozgásteret hagyva az egyetemeknek.) Ez az arányszám aztán Hóman tárcavezetésének további szakaszában (1939. február 16-tól 1942. július 3-ig) jelentősen nem módosult. 1942-ben már az utóda, Szinyei Merse Jenő döntött a következő tanévi keretszámról.

3. Az M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal nemzetközileg is elismert intézmény volt, amely – számos kiadványa mellett – 1930-tól minden évben kiadta a nagy példányszámban megjelenő *Magyar statisztikai zsebkönyvet*. Feltételezem, hogy a népbíróstagjai – vagy legalább néhányan közülük – nem voltak annyira tájékozatlanok, hogy ezek létezéséről ne tudtak volna. A zsebkönyvekben mindig megtalálhatóak voltak azok az adatok, amelyek alapján a történészek napjainkban is beszámolnak a zsidók felsőoktatáson belüli arányáról.

Hogy Hóman mindezzel – miként Ungváry az Akadémián mondta – „egy részt hozzájárult ahhoz, hogy a magyar felsőoktatást elöntse a hülyék áradata, másrészt megfosztotta az országot elitjének egy részétől”, megint csak súlyos és valótlan kijelentés. Ezzel ugyanabba a hibába esik, amit másoknál kárhoztat, hiszen durván általánosítva megállapítja, hogy a nem zsidó hallgatók „hülyébbek” voltak a zsidóknál. Úgy hiszem, fölösleges bizonygatnom, hogy ez a „fordított antiszemitizmus” milyen veszélyeket hordoz. Még akkor is, ha Ungváry dokumentumokkal igyekszik mindezt alátámasztani. Két aktára hivatkozik. Az egyik szerint „a pécsi tudományegyetem jog- és

HÓMAN BESZÉDE A NUMERUS CLAUSURÓL A KÉPVISELŐHÁZ ÜLÉSÉN 1933. NOVEMBER 9.

„A diákságnak ez az arányszáma [...] a későbbi évek folyamán módosul. Módosul azért, mert az ifjúságnak egy része a második, harmadik évben tényleg kiesik. [...] Kiesett egyrészt azért, mert a zsidó ifjúság a szülők foglalkozása következtében sokkal erősebb szelekció alapján jut, mert kisebb számban vétetnek fel az egyetemre, tehát jobbra jeles tanulók vétetnek fel, a keresztény ifjúságnál pedig a gyengébbek is felvétetnek.

Ez az egyik, de a kisebbik ok: a fontosabb [...] ezeknek a keresztény ifjúságnak nehéz szociális és gazdasági helyzete. [...] Ezen az általánosan segíteni, amit az ifjúság ma tőlem követel, hogy én most zárjam le az egyetem sorompóit minden zsidó hallgató előtt olyképpen, hogy amíg helyre nem áll az arányszám, ne vegyünk fel zsidó hallgatókat, nem lehet. A segítség módja egészen más. Elsősorban egy erőteljes középiskolai és egyetemi felvételi szelekció gyakorlása [...], másrészt pedig az ifjúságnak szociális és gazdasági alátámasztása.”

(Hóman Bálint: *Művelődéspolitikai Budapest, 1938, 530–531. o.*)

államtudományi karára az 1935/36-os tanévben legalább hat személyt vettek fel pótérettségivel, négy személy pedig bukott érettségivel is folytathatott ugyanott tanulmányokat. Természetesen egyikük sem volt zsidó vallású.” Mindezzel csak az a gond, hogy az a kötet, amelyet Ungváry említ – maga nem is látta, hiszen Zeidler Miklósnak mond köszönetet az adatért –, attól függetlenül regisztrálta a felvételi kérelmeket, hogy valaki megkezdte-e a tanulmányait, és 1935/36 két félévéből 369, illetve 99, azaz összesen 468 személy adatait tartalmazza. Ebből 36-an szerepeltek pótérettségivel – közülük öten izraeliták voltak –, hat főnél (öt római katolikus és egy izraelita) bukott érettségit regisztráltak, egynél pedig (izraelita) „javításra utasítva” bejegyzést olvashatunk. A forrás tehát másról szól, mint amit Ungváry állít.

A másik hivatkozással sincs több szerecséje. Kovács M. Mária *Törvénytől sújtva* (Budapest, 2012) című kötetének 206–207. oldalán – írja jegyzetében Ungváry – „a budapesti orvosi kar kapcsán 1928–1929 között 30 jelesen érettségizett

zsidó jelentkező elutasítását és 189 elégséges, illetve 115 bukott »feltehetően nem zsidó« felvettet említ”. Eltekintve attól, hogy ez nem is Hóman minisztersége idejében történt, Kovács M. Mária – egyébként forráshely megjelölése nélküli – utalása is komoly félreértésen alapul.

Kovács M. gyaníthatóan a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvostan tanácsülési jegyzőkönyvének adatsorára célzott, ebben azonban egyáltalán nem szerepel a felvételre ajánlottak vallása. Azt viszont megtudjuk, hogy a miniszter a karra összesen 220 fő felvételét engedélyezte (ez jóval kevesebb, mint a Kovács M. által említett 304 elégséges és bukott felvett, nem is beszélve a jobb eredményt elérőkről), a fakultás viszont 247 folyamodványt fogadott el. Ebből 66-an jeles, 66-an jó, 115-en pedig elégséges érettségivel rendelkeztek. Ugyanakkor 30 jeles, 48 jó és 74 elégséges érettségizettet utasítottak vissza. Bukottak egyáltalán nem jelentkezték, ezt érvényes érettségi híján fölöslegesen is tették volna. Azaz valóban 30 jeles érettségizettet utasítottak vissza, de egyáltalán nem biztos, hogy valamennyien zsidók voltak. És tényleg 189 elégséges jelentkezőt, de közülük csak 115-öt vettek föl, az ő vallásukról azonban szintén nem értesülünk.

Kovács M. Mária tehát nemcsak egyszerűen nem említi az adatokat, a 115 elégséges eredménnyel felvettből nála bukottak lesznek, a 189 folyamodóból pedig felvettek, ráadásul a forrásban nem szereplő vallási hovatartozást is biztos kézzel megadja. Adatait mindenféle kételkedés nélkül veszi át Ungváry, miközben már a Kovács M. által említett 304 elégséges és bukott felvett is gyanút kellett volna, hogy keltsen, hiszen ekkoriban a négy tudományegyetem valamennyi évfolyamára mindössze kb. 2000 fő járt, az érettségi pedig alapfeltétele volt a felsőfokú tanulmányoknak.

Egyébként a budapesti orvoskar ugyanezen ülésén szóvá is tették, hogy „a sok elégséges hallgató felvétele a jeles érettek rovására sem az egyetemi oktatás színvonalának, sem az országnak nem érdeke”. Emögött pedig csakugyan az állt, hogy a jeles érettségizettek többsége zsidó volt, amivel a korszakkal foglalkozó érdeklődő is tisztában kell legyen, az adatok manipulálása nélkül is. Az pedig meglehetősen sajátos eljárás, igazi módszertani bravúr, hogy Ungváry olyasmivel bővíti Hóman bűnlístáját, amihez az égvilágon semmi köze sem volt. Megjegyzése pedig – a „jelenség tehát már Hóman minisztersége előtt is

tömeges méretű volt” – a szándéka elle- nére is inkább Hóman védelmét szol- gálja, mint felelősségét bizonyítja.

Ungváry azt is nehezményezi, hogy Hóman semmiféle intézkedést nem tett az egyetemi társadalmi egyesületek – főleg a tanévek elején – rendszeresen ismétlődő, antiszemita heccei, zsidóvé- rései ellen, és egyetleneg hűzöngő diá- kot sem zárt ki emiatt a felsőoktatásból. Igazából Hóman számtalanszor elítélte ezeket az akciókat, sűrűn figyelmeztette az ifjúságot a rend fenntartásának szük- ségességére. Arra pedig, ha akarta volna, sem lett volna lehetősége, hogy diáko- kat zárjon ki az egyeteméről vagy a fő- iskolákról, ugyanis ezek az intézmények feltétlenül őrizték autonómiájukat, benne a hallgatók eltanácsolásának jogát. Ez esetben tehát a rektorokat kel- lene kárhóztatnia – akik sajnos szintén cselekvőképtelenek voltak, hiszen egy- egy hangadó eltávolítása csak olaj lett volna a tűzre, még inkább rontotta vol- na az egyetemek működőképességét.

AZ ÉRTELMIÉGI MUNKANÉLKÜLISÉG

Az értelmiségi munkanélküliség felszámolására indult programról joggal nyilatkozta Ungváry, hogy szervesen kapcsolódott Hóman tevékenységéhez. Állításának második fele viszont már sántít, hiszen az 1938-ig nem elsődlegesen a zsidóság diszkriminációját jelentette. Fő célja nem az volt, hogy az értelmiségi ál- lásokban a zsidók helyett keresztényeket alkalmazzanak, hanem az, hogy a munka nélküli értelmiségieket valamilyen ál- láshoz juttassa. Az már más kérdés, hogy míg az állami értelmiségi pályák – melyeket hagyományosan a keresztény értelmiség töltött be, zsidókat alig enged- tek ide – teljesen telítettek voltak, a szabad (közülük is elsősorban a gazdasági) értelmiségi foglalkozások – amelyek ese- tében a zsidók erősen felülreprezentál- tak voltak – a harmincas évek közepétől kezdődő, újbóli gazdasági fellendülés kö- vetkeztében jóval több munkaerőt tud- tak felszívni, mint korábban. Így a szinte kizárólag keresztény munka nélküli értelmiségiek útja elsősorban ebbe az irányba vezetett, ami nyilván csökken- tette az ottani (relatív) zsidó túlsúlyt.

Az Értelmiségi Munkanélküliség Ügyeinek M. Kir. Kormánybiztossága – az 1937-ben létrejött miniszteri biztosi pozíció kormánybiztosivá változtatásával – valóban Hóman előterjesztésére, a minisztertanács 1938. február 25-i ülésének döntése alapján jött létre és Hóman felügyelete alá tartozott. Mind-

erről az 1938. április 13-án kihirdetett 2323/1938. M. E. sz. rendelet határozott, amelyben egyetlen szó sem szerepel arról, hogy a szabályozás a zsidóság ellen irányulna.

A hivatal feladata csak 1938 novem- berétől – amikor Hóman nem is volt mi- niszter – lett a zsidótörvények végrehaj- tásának ellenőrzése: mindebbe tehát Hómannak nem sok beleszólása volt. A kormánybiztosságot 1938-tól 1943-ig vezető Kulcsár Istvánt az 1938. novem- ber 16-i minisztertanácsi ülés határo- zata alapján vonták be a „zsidókérdésben tervbe vett intézkedések” teljesítésébe, mivel „szakszerű tapasztalatokat szer- zett e téren”. Az ekkoriban már erősen antiszemita Kulcsár egyébként 1919-től dolgozott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, és 1937 májusának elején lett az értelmiségi munkanélkü- liség ügyeinek miniszteri biztosa (a val- lás- és közoktatásügyi miniszter 1937. évi 4626., illetve 7864. sz. rendeletei alapján), majd innen került a kormány- biztosi méltóságba.

A ZSIDÓTÖRVÉNYEK

Ehhez a problémához kapcsolódik Ung- váry Krisztián számos írásában kifejtett tézise, mely szerint az első zsidótörvény (1938: XV. tc.) „ősforrása” a Hóman által 1938. február 25-én a minisztertanács- nak benyújtott *Beszámoló az értelmiségi munkanélküliség leküzdése érdekében megvalósítandó, valamint folyamatban lévő intézkedésekről* volt. Ezzel szemben Hóman 38 pontos javaslata semmiben sem előlegezte a zsidótörvényt. A kabi- net ülésén annak 19. pontjával kapcsola- ban Darányi Kálmán miniszterelnök proponálta, hogy „a jövőben közmun- kákban, közszállításokban és az előbb említett egyéb kedvezményekben csak az részesülhet, aki igazolja, hogy bizonyos számú keresztény munkaerőt máris fog- lalkoztat vállalatában”. Tehát elsősorban a zsidó kézben lévő vállalatoknál a ke- resztények száma növelésének szükség- ségéről, nem pedig valamiféle zsi- dókóta megállapításáról döntöttek – és nem Hóman, hanem Darányi kérésére.

Az 1938. február 25-i előterjesztés helyett néhányan újabban egy másik, ugyancsak neki tulajdonított, február 1- jei iratot citálnak. Ezzel csak az a baj, hogy már Hóman szerzősége is erősen vitatható, hiszen a Szálasi-per anyagá- ban nem a rá vonatkozó dokumentu- mokban, hanem a „szélsőjobboldal törté- netére vonatkozó vegyes iratok” között található. Hóman terjedelmes hagyaté- kában sem bukkantam hasonló feljegy-

zésre, de a tervezet stílusa, problémafel- vetése sem az ő elképzelését tükrözi. Rá- adásul a benne megfogalmazott javasla- tok közül szinte semmi sem került bele az első zsidótörvénybe, amelynek szer- kesztése a másokra nemigen hallgató Imrédy Bélának tulajdonítható – mint azt perének kiadott anyagából is tudjuk.

Ennek ellenére változatlanul többen hangoztatják, hogy Hóman szövegezte és terjesztette az országgyűlés elé az első zsidótörvényt, holott annak megfo- galmazásához, benyújtásához semmi köze sem volt. A zsidótörvényt nem Hóman, hanem Imrédy – a törvényt az ő miniszterelnöksége alatt fogadták el –, Mikecz Ödön igazságügy-miniszter, il- letve Kovács Alajos statisztikus fogal- mazta. Ugyanakkor nyilvánvaló – bár erre vonatkozó akták nem maradtak fenn –, hogy Hóman szerepet játszott a két zsidótörvény előkészítésében. Mi- niszterként nem is tehetett volna más- ként, hiszen ezek a rendelkezések az ő tárcáját érintették a leginkább. Sokak ál- lításával ellentétben azonban a zsidótör- vény parlamenti előadója sem Hóman, hanem vitéz Balogh Gábor volt. Rendki- vül hosszú vitájához Hóman hozzá se szólt. (Mindez igen könnyen ellenőriz- hető, hiszen a korabeli országgyűlési iro- mányok és naplók, valamint a minisz- tertanácsi ülések jegyzőkönyvei az inter- neten is elérhetőek...)

A második zsidótörvény (1939: IV. tc.) kidolgozásakor Hóman nem volt minisz- ter. Ungváry szerint még tisztázandó, hogy Hóman milyen szerepet játszott annak előkészítésében a kormány zsidó- bizottságának tagjaként. Teljesen egyet- értek vele, ám az iratok nagy részének elpusztulása miatt kétséges, hogy Hóman ez irányú ténykedését ki tudjuk- e kellő mélységben deríteni. ☒ maga is ellentmondásosan nyilatkozott erről a perében. (Ez nem okvetlenül az Ungváry szerinti hazudozásának volt a követke- ménye. Sokkal inkább annak, hogy való- ban rengeteg testületben töltött be sze- rept, s tudjuk, hogy emlékeztünk sok- szor rövid távon is cserben hagy minket. Egy olyan, sokat szereplő, mindenféle pozícióban lévő embernél, amilyen Hóman volt, ez még inkább így lehetett.)

Annyit azonban biztosan tudunk, hogy Hóman 1938 februárjában a Nem- zeti Egység Pártjának (NEP) pártvezérhe- lyettese lett, s ebben a minőségében ke- rült a zsidóbizottságba, amely 1938. no- vember 18-án jött létre, Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszter elnökleté- vel. (Hómanról ekkoriban azt híresztel- ték, hogy a kormánypárt elnöke lesz, ám

A PESTI NAPLÓ TUDÓSÍTÁSA A ZSIDÓBIZOTTSÁG ELSŐ, 1938. NOVEMBER 18-I ÜLÉSÉRŐL

„A Nemzeti Egység Pártjának úgynevezett zsidóbizottságát péntek délután 5 órára hívták össze az Esterházy utcába. A bizottság ülésére megérkezett Imrédy Béla miniszterelnök is, valamint Kultsár István miniszteri tanácsos, aki kormány megbízás folytán a gazdasági és társadalmi élet egyensúlyának biztosításáról szóló törvény végrehajtását ellenőrzi.

A bizottság csonka volt, mert hiszen vitéz Balogh Gábor, aki legutóbb az előadó szerepkörét töltötte be, közben kilépett a Nemzeti Egység Pártjából, Lossonczy Istvánt pedig főispánná nevezték ki.

A pártelnökség vitéz Balogh Gábor helyére Megay-Meiszner Károlyt, Lossonczy István helyére pedig Hóman Bálint volt kultuszminisztert hívta meg. Hóman és Megay-Meiszner részvételével kezdődött meg a tanácskozás [...]

Magánértesülésünk szerint a bizottság ülésén nem alakult ki egyöntetű nézet. Mecsér Andrással és Mocsáry Dániellel szemben, akik – noha éppen Mecsér András üdvözölte annakidején »májusi esőként« Darányi Kálmán törvényjavaslatát és az abban foglalt 80:20 százalékos megoldást – a leghatározottabban a törvény többszámú és az arányszámot is érintő szigorítása mellett foglaltak állást, a többi felszólaló figyelemmel volt a zsidótörvény végrehajtása körüli eddig szerzett gyakorlati tapasztalatokra is. A vitában majdnem valamennyi bizottsági tag részt vett. Határozatot nem hoztak.”

(A NEP zsidóbizottsága ülést tartott. *Pesti Napló*, 1938. november 19. 5. o.)

A PESTI NAPLÓ TUDÓSÍTÁSA A NEMZETI EGYSÉG PÁRTJA 1938. DECEMBER 22-I, A MÁSODIK ZSIDÓTÖRVÉNY JAVASLATÁRÓL TARTOTT ÉRTEKEZLETÉRŐL

„Az igazságügyminiszter végül kérte a párt tagjait, hogy általánosságban vegyék tudomásul és fogadják el a törvényjavaslatot, amelyet ebben az esetben a kormány a Ház holnapi ülésén beterjeszt.

Hóman Bálint pártvezér-helyettes azt javasolta, hogy a párt közgazdasági, közjogi és társadalompolitikai csoportja, valamint az ú. n. zsidóbizottság tárgyalja meg a javaslatot, s e bizottsági tárgyalások után kerül[jön] a javaslat újból a pártértekezlet elé.

Ezután Bárczay János a párt nevében örömmel üdvözölte a kormány

nagyfontosságú és nagy horderejű javaslatát, és a törvényjavaslat benyújtása alkalmából az egész párt nevében bizalmáról és ragaszkodásáról biztosította a miniszterelnököt és az igazságügyminisztert.

A párt tagjai azután egyhangúlag általánosságban elfogadták a zsidótörvény-javaslatot, s Hóman Bálint bejelentette, hogy ezek után a miniszterelnök a Ház pénteki ülésén a javaslatot beterjeszti.”

(Az új zsidótörvény-javaslatot bemutatták a NEP-ben. *Pesti Napló*, 1938. december 23. 3. o.)

HÓMAN TANÚVALLOMÁSA ZSIDÓBIZOTTSÁGI TAGSÁGÁRÓL

„A MÉP zsidóbizottságáról egyáltalán nem tudok. Nincs tudomásom arról, hogy ilyen bizottság lett volna. Egy alkalommal részt vettem egy MÉP pártülésen, ahol az egyik zsidótörvényt tárgyalta a párt. Ez azonban nem zsidóbizottsági ülés volt. Arról nincs tudomásom, hogy én ilyen bizottságnak tagja lettem volna.”

(*Budapest Főváros Levéltára, XXV. 1/a. Budapesti Népbíróóság iratai, Büntetőperes iratok, Nb. 864/1946. /a továbbiakban: BFL, Hóman-per/*), 1946. március 18.

„Megfelel a valóságnak, hogy a NEP zsidóbizottságának tagja voltam. Ennek a bizottságnak feladata volt letárgyalni a törvénytervezetet.”

(*BFL, Hóman-per, Kihallgatási jegyzőkönyv, 1945. XI. 27.*)

december 7-én Bárczay Ferenc kapta meg e tisztséget. Hómant ugyanekkor a párt szervezetének átalakítását célzó szervezési csoport elnökévé választották.)

A zsidóbizottság legközelebb december 17-én ülésezett. A tanácskozáson Hóman elnökölt, akiről ugyanezen a napon a *8 Órai Újság* déli számának tudósítása megállapította, hogy a politikai körökben elterjedt hírek szerint a zsidókérdés rendezésénél nem kívánt további szigorításokat. Ugyanez a lap azt is tudni vélte, hogy vele szemben Kultsár István a legkeményebb eszközökkel kívánta a készülő törvényjavaslat rendelkezéseit végrehajtani.

A bizottságban Tasnádi Nagy közel négyórás megbeszélésen ismertette a törvényjavaslatot, amelyet ugyanő terjesztett az 1938. december 18-i, majd a december 20-i minisztertanács elé. Az utóbbi ülés hozzájárulása alapján aztán december 22-én – a NEP értekezletén – szintén ő szólt a tervezetről, annak fontosabb szempontjairól pedig Imrédy

Béla miniszterelnök is tájékoztatta párttársait. Hóman ekkor – legalábbis a *Pesti Napló* szerint, mintegy rímelve a *8 Órai Újság* korábbi véleményére – további egyeztetéseket javasolt. Ezt nem vették figyelembe, így Tasnádi Nagy a képviselőház december 23-i ülésén benyújtotta az Antal István igazságügy-minisztériumi államtitkár szövegezte javaslatot, melynek bevezetőjét és indokolását Teleki Pál kultuszminiszter írta, s parlamenti előadója Makkai János volt. Ezt hosszú – 1939. január 23-án induló bizottsági és február 24-én kezdődő plenáris – vita után végül a képviselőház április 28-án, a felsőház május 3-án fogadta el, és 1939. május 5-én hirdették ki. A februártól már újra miniszterként tevékenykedő Hóman a második zsidótörvény javaslatának parlamenti vitájához sem szólt hozzá.

Közben 1939. január 9-én, a kormánypárt közgazdasági, társadalompolitikai, közjogi, valamint zsidóbizottságának egyesített ülésén – Bárczay Fe-

renc elnökletével, Makkai János előterjesztésében és Hóman részvételével – ismét megvitatták a törvényjavaslatot. A bizalmas tanácskozásról azonban nem adtak ki közleményt. Január végén aztán arról tudósított a sajtó, hogy a zsidóbizottság félbeszakította munkáját, és január 31-én ülésezik ismét. Ezen a napon végül nem a zsidóbizottság, hanem a képviselőház egyesített bizottságai tárgyaltak az ügyről, ám nem tudjuk, Hóman ott volt-e a találkozáson (az MTI hosszú tudósításából ez nem derül ki). Másnap, február 1-jén ugyanez a testület immár Hóman elnökletével folytatta a zsidótörvény javaslatának általános vitáját (Hóman 1938. december 9-től az országgyűlés közoktatásügyi bizottságának elnöke volt). Az egyesített bizottság következő ülésein (február 3-án, amikor Imrédy Béla miniszterelnök és Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszter is felszólalt; február 6-án, 7-én, 8-án, 9-én, 10-én és a továbbiakban) Hóman egyszer sem nyilvánított véleményt.

Mindezek alapján meglehetősen mérés, a rendelkezésünkre álló források alapján igazolhatatlan az az állítás – sőt éppen annak ellentéte bizonyítható –, hogy Hóman aktívan vett részt a két zsidótörvény alakításában.

HÓMAN ÉS A ZSIDÓ-ELLENES JOGSZABÁLYOZÁS

Ellenben valóban komoly szerepet vállalt három, zsidóellenes intézkedés meghozatalában (melyek közül kettőt Ungváry is említ).

1. A középiskolai numerus clausust a második zsidótörvény után, 1939 júliusában vezette be Hóman. Ennek alapján az 1939/40-es tanévtől a középiskolák első évfolyamára felvehető zsidó diákok arányát 6%-ban maximalizálták (ami országos arányszámuknál magasabb volt, és lényegesen meghaladta a 10–18 év közötti korosztályok izraelitaarányát). A kultuszminisztérium bizalmas utasítása szerint a maximum 40 fős osztályokba három zsidó tanulót lehetett fölvenni (ami egyébként 7,5%-nak felelt meg). Négy budapesti gimnáziumban külön osztályokat létesítettek a zsidó származású(nak minősített) diákoknak, ezáltal ezekben – még ha szegregálták is őket – jóval a meghatározott arányszámon felül kaptak helyet. A rendelkezés azonban nem érintette a magán- és a felekezeti gimnáziumokat, ahogyan a polgári iskolákat sem, az izraelita iskolákban pedig lehetővé tették, hogy az addiginál több osztályt létesítsenek. Ugyancsak 1939-ben engedélyezte Hóman a pesti izraelita fiú- és leánygimnáziumokban az értelmiségi pályákról kiszoruló zsidó fiatalok ipari szakmákra történő átképzését, ennek érdekében új fiú ipari középiskolai tagozat, illetve női ipari középiskola alapítását is.

A középiskolai numerus clausust azonban nem hajtották szigorúan végre: 1939/40-ben 11,26% s még Hóman miniszterségének utolsó évében, az 1941/42. tanévben is 8,53% volt a zsidó tanulók középiskolákon belüli aránya.

2. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1942. évi 239.000 sz. rendelete a sportszövetségek szervezetét szabályozta és 1942. február 1-jén lépett hatályba. 2. §-a (3) bekezdése szerint: „(3) Sportszövetség tisztikarának vagy más szervének és sportegyesületnek tagja nem lehet az, akit az 1941. XV. t. c. 9. §-a értelmében zsidónak kell tekinteni. Az olyan sportegyesületet, amely ennek a rendelkezésnek nem felel meg, fel kell oszlatni.” (A zsidók és a nem zsidók közötti házasságkötést is megtiltó 1941:

XV. tc. 9. §-a alapján „zsidó az, akinek legalább két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, úgyszintén – tekintet nélkül származására – az, aki az izraelita hitfelekezet tagja.”) Hóman ezzel egy jelentős társadalmi csoport sportegyesületi tagságát tiltotta meg a harmadik zsidótörvényre hivatkozva. Felelőssége akkor is fennáll, ha a rendelettel a „keresztény sporttársadalom” – Bély Alajos, az ifjúság honvédelmi nevelésének és a testnevelésnek országos vezetője által közvetített – kérésének igyekezett eleget tenni. És akkor is, ha a túlzó követelések – hogy a zsidó házastársakkal rendelkezőket is ki kellene zárni a sportklubokból – teljesítését megakadályozta.

3. Hóman *Az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról* szóló 584. sz. – az addigi zsidótörvényekből következő – törvényjavaslatot, amely a bevettől törvényesen elismert vallásfelekezetté minősítette vissza az izraelita vallásfelekezetet, 1941. december 5-én nyújtotta be az országgyűléshez. Ezt a képviselőház 1942. május 1-jén, a felsőház pedig június 9-én fogadta el, és 1942: VIII. törvénycikként jelent meg a *Magyar Törvénytárban*. A rendelkezéssel hatályon kívül helyezték az 1895: XLII. törvénycikket, ezzel a felekezet elveszítette intézményeinek és iskoláinak állami vagy községi támogatását. Mint azonban Bacher-Bodrog Pálnak, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület ügyvezető elnökének a Hóman-perben tett vallomásából kiderült, Hóman ennek ellenére támogatta az egyesület 1939-ben a budapesti Goldmark Teremben – a zsidótörvények miatt kényszerűségből – alapított színházát. Ezenkívül – mint erre Wertheimer Adolf felhívta a figyelmet – a törvény kihirdetése után azonnal tárgyalni kezdett az izraelita hitfelekezetek képviselőivel, hogy – mint Hóman 1946. március 18-án vallotta – „miképpen lehetne ezt a kérdést az adóztatási jogok kiterjesztésével és az adó állami beszédésével megoldani. Ezeknek a megbeszéléseknek az alapján találtunk itt módot az elmaradt állami támogatás pótlására.”

Végül ezen egyeztetések eredményeként az izraelita hitközségeket kötelezték intézményeik további fenntartására. Erről már Hóman minisztersége idején megkezdődtek a tárgyalások, de az ezt szabályozó rendeletet már utóda, Szinyei Merse Jenő hirdette ki 1943. április 7-én (8.888/1943. VKM sz. rendelet). Ez kimondta, hogy „1. § (1) Minden izraelita hitközség köteles az 1943. évi január hó

HÓMAN TANÚVALLOMÁSA A KÓSA-PERBEN A KÖZÉP- ISKOLAI NUMERUS CLAUSUSRÓL 1946. MÁRCIUS 18.

„Jelentették nekem, hogy a középiskolák, főleg a budapesti középiskolák igazgatói külső nyomásra – tüntetéstől való félelem, sajtó és parlamenti megtámadtatástól való tartás stb. – zsidó tanulókat miniszteri rendelkezés nélkül nem mernek felvenni, és az egyetemekre megállapított arányszám érvényesítésére van kilátás. Oly megoldásra van tehát szükség, hogy a miniszter lehetővé tegye a középiskolai oktatást a zsidó gyermekek részére. E megoldás mikéntjéről folytak nálam tárgyalások tisztviselőimmal, s ekkor merült fel az a gondolat, hogy mivel az ország többi iskoláiban a zsidó tanulók létszáma a 6%-ot amúgy sem haladta meg, Miskolcon és Budapesten kivételes megoldás történjék. A megelőző évi statisztika szerint Miskolcon a 12%-os megoldás keresztülvihető volt, Budapesten azonban külön osztályokat kellett létesíteni a kiszorult tanulók számára. Így azután e rendelettel sikerült a megelőző évben a középiskolák első osztályába járt zsidó tanulók számának megfelelő zsidó kisdíák felvételét biztosítani. E megoldásnál Kósa Kálmán is segítségemre volt [...]”

(*Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*, 3.1.9. V-98 692 Kósa Kálmán, 25.)

1. napjától kezdve az izraelita vallásfelekezet céljaira – évenként visszatérő szolgáltatásként – országos járulékot fizetni.

(2) Az országos járulék fedezetéről a hitközség évi rendes költségvetésében kell gondoskodni. [...] 5. § (1) Az országos járulékból befolyó jövedelmet csak az izraelita vallásfelekezet céljaira lehet felhasználni. Ilyen célnak kell tekinteni különösen a rabbiképző intézet, izraelita vallásfelekezeti tanítóképző intézet, vallásfelekezeti más tanintézet, továbbá kórház vagy jótékonyági intézet, valamint a vallásfelekezeti igazgatási szerveinek fenntartását, a lelkesítő jövedelem-kiegészítést és általában a jótékonyági célokat.”

Ez esetben is kétségtelen tehát Hóman felelőssége, még akkor is, ha – mint védekezésében némi joggal mondotta – az erős politikai nyomás miatt kezdeményezte a törvény elfogadását, és igyekezett mérsékelni annak szigorát.

HÓMAN ANTISZEMITIZMUSA

Az elfogulatlan olvasó számára mindennek alapján vélhetően világos, hogy Hóman antiszemitizmusa nem azt je-

ESTERHÁZY JÁNOS INTERPELLÁCIÓJA AZ ORSZÁGGYŰLÉS FELSŐHÁZÁBAN A ZSIDÓK SPORTSZÖVETSÉGEKBŐL VALÓ KIZÁRÁSÁVAL SZEMBEN • 1942. JÚNIUS 9.

„Bármilyen antiszemita legyen is valaki, felelőssége teljes tudatában azt kell hogy mondja, hogy a zsidók és az ellenük

való gyűlölet nem érik meg azt, hogy e miatt veszélyeztessük az állami élet biztonságát, a teljes jogrendet, és gyengítsük

a jogrendbe vetett hitet.” Márpedig „[...] alapvető tétele a magyar alkotmánynak, hogy az összes állampolgárokat – ha-

csak ez alól tételes törvény kivételeket nem statuál – polgári és politikai jogegyenlőség illeti meg.”

HÓMAN BÁLINT VÁLASZA ESTERHÁZY INTERPELLÁCIÓJÁRA

Hóman visszautasította Esterházy vádjait, és megállapította, hogy a vitatott rendeletnek volt jogalapja, nem követett el semmiféle törvényszegést, és „*mindennemű közhatalmat mindig a jogszerség alapján és a törvények keretében és azok szemmel tartásával gyakoroltam*”. Elmondta, hogy az ifjúság honvédelmi nevelése és a testnevelés országos vezetője (Béldy Alajos) a „*sporttársadalom óhajá-*

nak megfelelően” javasolta: zsidók vagy akiknek zsidónak tekinthető házastársuk van, ne lehessenek sportegyesületek tagjai. Utóbbi kérést ő nem teljesítette, mivel úgy vélte, hogy „*olyan miniszteri rendelkezés, amely a sportegyesületi tagság kellekei szempontjából nemcsak az egyesületi tag személyére, hanem házastársának személyére is tekintettel van, nehezen lenne összeegyeztethető fenn-*

álló jogszabályaink alapelveivel. Azok a jogszabályok ugyanis, amelyek a zsidók alanyi jogait eddig bármely vonatkozásban korlátozzák, mindig csak annak a személynek leszármazását vagy faji jellegét vizsgálják, akinek alanyi jogairól szó volt. Nem korlátozták azonban senkinek alanyi jogait azon a címen, hogy nem őt magát, hanem házastársát kell zsidónak tekinteni.”

Esterházy János nem fogadta el Hóman válaszát, sőt kijelentette, hogy ezzel az eljárásával „*gúnyt űz a Felsőházzal, semmibe veszi a*

Felsőházat”. Hóman – korábbi érveire hivatkozva – kérte, fogadják el a feleletét, amit végül meg is tettek.

(*Felsőházi Napló, 1939–1944, III. köt. 20–25. o.*)

lentette, hogy a zsidókat alacsonyabb rendűeknek tekintette – hiszen nagyon sokszor dicsérte tulajdonságait –, és különösen nem, hogy a kiirtásukra törekedett. Annál inkább sem, mivel jó néhányszor nyilvánosan is beszélt a fajelmélettel, a nemzetiszocialista berendezkedést pedig megvalósíthatatlannak tartotta Magyarországon. Sok társához hasonlóan viszont csakugyan szeretne volna, hogy a zsidók rendkívüli mértékű felülreprezentáltsága csökkenjen a gazdasági és a kulturális életben. Antiszemitizmusának ez volt a lényege.

Igen gazdag irathagyatékában – feljegyzéseiben és levelezésében – egyébként alig esik szó a „zsidókérdésről”, az sohasem állt politikája tengelyében. Történettudósként pedig végképp nem foglalkozott e témával, hiszen világosan el tudta egymástól különíteni historikus és politikai meggyőződését. Könyveinek, tanulmányainak nagy része a kor szak legmagasabb szakmai színvonalán álló, nyelvileg is szépen formált munka, a politikum legkisebb jele nélkül. Tevékenységének tehát egyáltalán nem volt meghatározó eleme szelektív antiszemitizmusa, amelyet ma már kétségtelenül elítélünk, akkoriban viszont sajnos egész Európában a politikai élet szerves része volt.

Sokak szerint azonban Hómannak a legvadabb antiszemita között a helye. Kovács M. Mária például egyetlen szem-

pontot, a zsidósághoz való viszonyulást – meglehetősen egyoldalúan – figyelembe véve állapítja meg, hogy Hóman a deportálásoknak, sőt, a zsidók elgázosításának is a „motorja volt”, s (bár valamivel finomabban, de) Ungváry is hasonlóképpen vélekedik. Sem ezzel, sem célzatosan válogatott és magyarázott dokumentumok alapján tett észrevételeikkel nem érthetők egyet.

Hóman sokat citált, 1938. március 6-i szentesi beszédéről Ungváry kijelenteti, hogy ebben Hóman „*magától és felszólítás nélkül*” előkészítette az első zsidótörvényt. Eltekintve attól, hogy Hóman ekkor a kormánypárt második embere volt, tehát nyilván nem csak úgy „*magától*” szólalt meg, azt is ki kell emelni, hogy a szónoklat – az általánosan elterjedt véleménnyel szemben – nem a zsidókérdést taglalta: mindössze az egyötöde szólt erről. Ráadásul a felszólalást idézők általában Hóman e tekintetben legfontosabb gondolatát szokták kifejejteni. Hóman ugyanis a kiemelte: „*Nagy tévedés volna azt hinni, hogy erőszakos fellépéssel – mondjuk bunkóval – lehet ilyen kérdést megoldani. Erre azonban gondolni sem szabad, hiszen megvannak törvényes eszközeink ennek a kérdésnek a rendezésére.*” Hóman ekkor már nyilván tudott az első zsidótörvény tervéről – valószínűleg nem ok nélkül említette a törvényes eszközöket –, ám mindenféle bizonyíték nélkül kije-

lenteni, hogy ez az ő fejéből pattant ki, meglehetősen merész. Az erőszakos megoldással szembeni idegenkedés nyílt hirdetése pedig nem arra utal, hogy mindez a holokauszt előszobája volt.

Ez volt egyébként Hóman egyetlen nyilvános beszéde, amelyben hosszabban foglalkozott e problémával, s egyben későbbi hozzáállását is meghatározta. Ebben semmi olyat nem mondott, ami az akkori légkörben szélsőségesnek minősült volna. Álláspontját akár a magyarországi zsidóság vezetőinek többsége is kifejtette volna, mint ahogy az első zsidótörvény elfogadása után közülük többen hasonló szellemben meg is tették.

Hómannak egyedül az Ungváry által is hosszabban idézett, *Rapszodikus gondolatok* című, Teleki Pálnak 1940. június végén átadott feljegyzése tartalmaz a szélsőjobboldal gondolatvilágához köthető antiszemita – és szélsőségesen németbarát – kitételeket. Mivel azonban – néhány gondolat kivételével – ezek tartalma és szellemisége meglehetősen távol áll korábbi és későbbi megnyilatkozásaitól, részben elfogadom azt a magyarázatot, amelyet 1946-ban Hóman arról az emlékeztetőről adott, hogy Teleki kérésére vetette papírra e sorokat, azzal a céllal, hogy rögzítse: az erdélyi revíziós célok minél teljesebb megvalósítása érdekében milyen határig teljesíthetőek a várható német követelések. Ér-

VITA AZ 1942. ÉVI KÖLTSÉGVETÉS TÁRGYALÁSAKOR AZ ISZRAELITA VALLÁSFELEKEZET TÁMOGATÁSÁRÓL 1941. NOVEMBER 11.

RAJCSÁNYI LÁSZLÓ
HOZZÁSZÓLÁSA:

„T. Ház! Én nem akarok műfelháborodással megbotránkozni ezen, de méltóztassék nekem megengedni, amikor Magyarországon állami iskolák építkezésére a költségvetésben ma csak egymillió pengőt találunk, az országos izraelita iskolaalap számára pedig 235 200 pengőt, tehát majdnem [annak] 25 százalékát... (Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter: Nyolcvanmillió van az ál-

lami népiskolákra, nem egymillió! Bocsánat!) Az állami népiskolákra nyolcvanmillió pengő van, de én az állami iskolaépítésről beszélek. (Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter: De ne azzal tessék szembeállítani, hanem ezzel! – Egy hang a szélsőbaloldalon: Azzal állítja szembe, amivel akarja! – Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter: Hamis a szembeállítás! – Zaj a szélsőbaloldalon. Gróf Festetics Domonkos közbeszól.)

Nem akarok statisztikai beállítást, én az ellen tiltakozom, hogy a magyar kultúra költségvetésébe egyetlen fillért is beállítsunk az országos izraelita iskolaalapra. (Taps a szélsőbaloldalon. – Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter: Az más! – Matolcsy Tamás: A zsidók kiszállítására 200 000 pengőt!)

Ma, amikor egyik legnagyobb hibánk és gazdasági és kulturális elmaradottságunknak egyik legfőbb oka, hogy nem

tudunk megszabadulni a zsidó kulturális és gazdasági béklyótól, lehetetlen, hogy 1941-ben 235 200 pengőt állítsanak be a költségvetésbe a zsidó célok szolgálatára. (Zaj.) Én ebből az egyetlen példából is azt látom, hogy a kormányzat mint olyan, még mindig nem tud szakítani a maga liberális és zsidó kapcsolataival, sem fizikailag, sem szellemileg. A költségvetést nem fogadom el. (Helyeslés és taps a szélsőbaloldalon. A szónokot üdvözlük.)”

RÉSZLET HÓMAN VÁLASZÁBÓL

„A költségvetésben valóban szerepel egy tétel, három esztendő óta egy összegben, (Egy hang a szélsőbaloldalon: Utoljára! – Zaj. – Elnök csenget.) de ez nem a magyar törvények értelmében vett »zsidók« támogatására van felvéve, hanem az »izraelita vallásfelekezet« támogatására. [...] Minthogy ez a felekezet mint bevett vallásfelekezet szerepel Magyarországon, a tétel nem szűnt

meg. (Zaj és ellenmondások a szélsőbaloldalon. – Gr. Festetics Domonkos: Egyszakaszos törvényt elintézi! – Meskó Zoltán: Igazán be lehet szüntetni, nem kerül pénzbe, mindenki örül neki! Miért nem csinálják?)”

(Képviselőházi Napló,
1939–1944, XI. köt. 38. és 75. o.)

demes még arra is kitérnem, miként nyilatkoztak Hómannek a zsidókérdéshez való viszonyáról, illetve a vele ellentétes nézeteket képviselővel szembeni magatartásáról 1946-os perének tanúi. Mindenképpen elgondolkodtató, hogy ők nem érezték Hómant olyan elvetemült antiszemitának – de az övéivel ellentétes eszméket vallók üldözőjének sem –, amilyenek Ungváry bemutatja. Pedig közvetlen közlőként ismerték Hómant, és 1946-ban jogosan érezhették magukat sértettnek, haragjukat pedig minden következmény nélkül kiönthet-

ték, sőt ezért valószínűleg dicséretet is kaptak volna, hiszen a magyar sajtó ebben az időben többnyire csak „fasiszta kultúrhóhétként” és más fantáziadús jelzőkkel ellátva jellemezte az egykori kultuszminisztert.

Az azonban éppen ellenkezőleg történt: a zsidó tanúk közvetlenül a népirtás után – nyilvánvalóan és érthetően dühvel és keserűséggel telten – egyértelműen pozitívan nyilatkoztak Hómanról. Bacher-Bodrog Pál, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület ügyvezető elnöke közölte, hogy Hóman sok-

szor elintézte a numerus clausus következtében az egyetemokről elutasított zsidó hallgatók felvételét, de támogatta az egyesület 1939-ben a Goldmark Teremben – a zsidótörvények miatt kényszerűségből – alapított színházát is, majd 1944-ben „*Fejér Lipóttól, a matematikustól egészen Mohácsi Jenőig egy sorozat tudósnak és írónak Sztójay felé mentességet szerzett*”, Endre Lászlót pedig felkötőnivaló gazembernek nevezte. (Hóman utóbbi kijelentését mások is idézték.) Egyben megértéssel hivatkozott Hóman 1942 körüli szavaira: „*nagyon sok min-*

AZ ISZRAELITA VALLÁSFELEKEZET „BEVETTBŐL” „ELISMERTTÉ” VISSZAMINŐSÍTÉSÉRŐL RÉSZLET HÓMAN VALLOMÁSÁBÓL • 1946. MÁRCIUS 18.

„Az 1895. évi XLII. tc. [amely az izraelita vallást bevetté nyilvánította] hatályon kívül helyezésével kapcsolatban a következőket adom elő: Az 1938. és 1939-es két zsidótörvény után a közoktatásügyi bizottságban felmerült az az óhaj, hogy ezt a törvényjavaslatot benyújtsuk. Ezt a kívánságot azonban négy éven át nem teljesítettem, és még az 1942. évi költségvetésbe is felvettem az izraelita hitfelekezet céljaira szolgáló támogatást, mert vallási és egyházi téren semmiféle korlátozásba nem vol-

tam hajlandó belemenni. Amikor 1941 végén az 1942. költségvetést tárgyaltuk, a többség felvetette azt a problémát a bizottságban, hogy engem utasítsanak egy ilyen törvényjavaslat betervezésére. Csak ekkor, tehát utasításra terjesztettem elő a javaslatot.

A törvény maga semmiféle változást nem hozott, egyedül az anyagi támogatás megvonását. Azonban az az összeg, amely az állami költségvetésben ezen a címen szerepelt, egészen kis összeg volt, az egész inkább elvi

jellegű, szimbolikus dolog volt. [...] Azt belátom, hogy ezzel a törvényjavaslattal hibát követtem el, tény azonban az is, hogy ebben a javaslatban tényleges jogfosztás már nem foglaltatott, mert itt tulajdonképpen csak az állami támogatás elvesztéséről volt szó. Azt kívánom még hangsúlyozni ezzel kapcsolatban, hogy a törvény kezdeményezője nem én voltam, sőt a törvény létrejöttét négy éven keresztül igyekeztem elhalasztani.”

(BFL, Hóman-per)

„Faj, nép, nemzet manapság untig emlegetett, de gyakorta tévesen értelmezett fogalmak. A fejlődés legősibb fokára vonatkoztatva ugyanannak a tárgynak – egy bizonyos emberi közösségnek – a megjelölésére használható, de mégsem azonos értékű, csupán párhuzamos fogalmak. A »faj« vagy »fajta« a közösség vérségi egységét, tagjainak közös eredetét, a »nép« ennek társadalmi és művelődési egységét, életformáját és világszemléletének azonosságát, a »nemzet«, a közösség államszervezeti egységét, politikai egységét és szemléletét fejezi ki.

A fajta és a nép őseredeti alakulások, a nemzet későbbi fejlemény, minden nép történetének későbbi időszakában jelentkezik. A fajta természeti, a nép és nemzet történeti, amaz társadalmi, ez pedig politikai alakulat. Az ember természeti lényként egy fajtához, társadalmi lényként egy néphez, politikai lényként egy nemzethez tartozik.

A fajta közös eredetű és a közös ősök testi-lelki vonásait viselő emberek és csoportok természetes úton létrejött közössége. A nép egy helyütt és azonos életformák között együtt élő, azonos nyelvű embercsoportok világszemléleti közössége. A nemzet egyazon állami szervezet keretei közt élő egyének és csoportok politikai közössége, az államszervező és államfenntartó nép politikai megjelenési formája. [...]

Az egyik félen teljesen elhanyagolják a lelki tényezők – a nyelv, az érzés, a tudás, az erkölcsiség, a szellemiség – és a történeti fejlődésben adott tények értékelését. Pusztán a vér, a származás, a fajtság vizsgálata alapján akarják ősi elemekre bontani a népeket. A nemzettestből ki kívánják közösíteni a történet folyamán abba beolvadt idegen származású elemeket.

A másik félen a vérkeveredés közismert történeti tényére hivatkozva az ősidőkön túl kétségbe vonják a fajták létezését. Megtagadják a népek fajtságát, s a nemzetben pusztán életszemléleti és akarati tényezők által meghatározott szellemi képződményt látnak. Tagadják, vagy csak egész korai állapotban ismerik el a nép összefüggését a fajjal, s a nemzet szerves kapcsolatát a fajilag meghatározott néppel. A nemzettestbe kívánják iktatni az államfenntartó néppel együtt élő, de idegen erkölcsű és szellemiségű, sőt még az idegen nyelvű elemeket is.

Történeti szempontból ezek az elméletek teljesen elhibáztak. A fajtság kizárólagos történetformáló szerepének a hangsúlyozása és a fajtságtól független, légius szellemi alakulattá hígított nemzet mesterkélt fogalma egyaránt történetietlen elképzelések.”

(Hóman Bálint: *Nemzetségek, ősmagyarok. Bp., 2001, 57–58. o.*)

dent csináltak a zsidókkal, de amit nem csináltak, az sokkal nehezebb volt, mert olyan nyomás alatt álltak – és itt Jagowra [a budapesti német követre] hivatkozott –, hogy sokkal nehezebb volt azt meg nem csinálni.” Wertheimer Adolf, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat elnöke arra emlékezett, hogy „*a Rabbiképző Intézet épületének helyrehozatalára szükséges elég jelentékeny összeget*” bocsátott a rendelkezésükre, a *Magyar–zsidó oklevéltár* három kötetének kiadását is segítette, és az ismert zsidó származású historikusnak, Marczali Henriknek 1940-ben bekövetkezett haláláig tekintélyes – évi 6000 pengős –

évjáradékot biztosított. Waldapfel Eszter neki köszönte nemzeti múzeumbéli előrejutását és 1944-es mentesítését. Még ezelőtt, 1944 tavaszán Hómannál járva „*magam elé tettem a retikulómet, nem akartam, hogy a csillagot lássa rajtam. Beszéd közben azonban valahogy megfeledkeztem róla, levettem a kezemet, és ő ekkor egészen felháborodva, magából kikelve azt mondta, hogy vegyem le azt az ocsmányságot, ha arra ránéz, szégyelli a magyarságát.*”⁸ is úgy vélte, hogy Hóman a zsidókkal szembeni szélsőjobboldali követeléseket mindig mérsékelni igyekezett, s minden bizonnyal tudott arról is, hogy az elnök-

sége alatt álló Teleki Pál Tudományos Intézetben 1944-ben hamis okmányokat állítottak ki az üldözötteknek. 1983-ban ezt Benda Kálmán, majd Kosáry Domokos több alkalommal is megerősítette.

Hóman – politikailag egyébként vele szemben álló – kollégái (Lukinich Imre, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula, Kosáry) és egykori munkatársai egyöntetűen, más korabeli jellemzésekhez hasonlóan szintén azt vallották, hogy Hóman 1944-ben számos tudós és művész mentesítésében sikerrel járt közben. Történetírói munkásságában sohasem érvényesítette politikai meggyőződését, mindig meghallgatta és elfogadta az övével nem

RÉSZLETEK HÓMAN BÁLINTNAK A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZGYŰLÉSÉN ELMONDOTT ELNÖKI MEGNYITÓBESZÉDÉBŐL • 1943. JÚNIUS 10.

„A minálunk eddig csak homályos körvonalakkal megrajzolt népi történelemszemlélet hirdetői, elhanyagolva a lelki tényezők [...] és a történeti fejlődésben adott művelődési tények kellő értékelését, egyedül a faj és a tér, a vérségi származás és a földrajzi környezet vizsgálata alapján próbálják a nép és a nemzet fogalmát meghatározni. [...] a fajtságot és népiséget állítják a történet középpontjába, a népiségtörténetet a szellemtörténet helyébe, de adósaink maradnak a két fogalom kifogástalan magyarázatával. [...]

Ha a német és olasz tudomány a népiség történetének előtérbe állításával látókörét kibővítette és tágabb horizontot nyitott meg, a magyar történetben ez a szemlélet nagyon könnyen a látókör szűkítéséhez és a horizont összezsugorodásához vezethetne. [...]

A történettudomány a mi felfogásunk szerint nemzeti tudomány. [...] A történetírásnak ez a nemzeti jellege azonban semmiképpen sem jelentheti bármily időszzerű politikai célt az érvényesítését. [...] A történetíró, ha igényt tart erre a nagy tisztességet jelentő címre,

felül kell, hogy emelkedjen a mindenkori napi politika látókörén, mert tudományos és nemzeti célját csak a múlt szellemébe való beleélés által érheti el. Ma jelentős, sőt sorsfordító eszmék és törekvések múltba vetítése, bármily tiszteletreméltó, de a tudománytól idegen szempontok érvényesítése szép illúziókat teremthet, de semmiképpen sem vezet a múlt megismeréséhez és a jövő szolgálatához. [...]

Gyakran halljuk, hogy a történet a múlt politikája és a politika a jelen története. Ha ez a megállapítás nem is szabatos, sok igazság van benne. Az államférfinak mindig hasznára van a történet ismerete, a történetíró sem vallja kárát, ha betekinthez a gyakorlati politika műhelyébe. A múlt politikáját azonban éppoly kevésbé szabad a jelen szemszögéből vizsgálnunk és értékelnünk, aminthogy az államférfi sem folyamodhatik a történet folyamán gyakorta bevált, de ma már a körülmények változása miatt idejüket múlt politikai eszközök alkalmazásához.”

(*Századok, 1943/4–6. sz. 138–139., 145., 148. és 150–152. o.*)

„Nincs hozzáfűznivaló ahhoz, amit a miniszterelnök a zsidókérdésben [előző napi győri beszédében, a győri program bejelentésekor] mondott. Az elmondottak alapján megállapíthatom csupán, hogy olyan kérdés ez, amelyről nem lehet – és a zsidóság érdekében nem szabad – hallgatni. A kérdés voltaképpen gazdasági és világnézeti problémára tagozódik. A gazdasági ok, amely az elégedetlenséget kiváltotta, a zsidóság aránytalan befolyása és részesevése gazdasági téren, az ipar, a kereskedelem és a hitelélet vállalataiban, aminek kettős oka van: egyrészt a zsidóság ez irányú képességének fejlettsége, másrészt a magyar társadalom közönyössége, a mezőgazdasági és értelmiségi pályák előtérbe helyezése.

Világnézeti szempontból a kérdés alapja az, hogy a zsidóság aránytalanul vesz részt a kulturális életben és a sajtóban, ami egyes zsidó elemeknél, különösen az újonnan jötteknél a magyartól idegen szemlélettel párosul. A befogadott s itt talált idegen népelemekbe helyezkedtek, elkeveredtek, áthasonultak a történelmileg kialakult magyar fajba, beleolvadtak a magyar nemzetbe, és ma ennek szerves részeként élnek. A történelmileg kialakult magyar faj éppen úgy magába szívta ezeket az elemeket, mint más nemzetek a maguk történelmi kialakulása folyamán, hiszen minden európai nemzet többféle népelemből tevődött össze.

A zsidóság nem ment át ezen a folyamaton – önként vagy kényszerítve, ezt vitatni lehet –, de különálló, sajátos életét élte, különálló,

sajátos világszemlélettel és felfogással élt itt a magyarság körében is. A régiek igazodtak a magyar közszellemhez, az újonnan jöttek azonban elkülönültek, s ezért a magyarság idegeneknek tekintti őket. Ezeknek az újonnan jött elemeknek bizonyos fölforgató mozgalmakban, eszmeáramlatok terjesztésében való részvétele általánosításra vezet, és ezért a régóta itt lakó zsidóságnak is érdeke ennek a kérdésnek a megoldása, mert csak ez vezethet nyugodt együttélésre és a ma Európa-szerte mutatkozó antiszemitizmus levezetésére.

Az erre szolgáló eszközök igen különbözök. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy erőszakos fellépéssel – mondjuk bunkóval – lehet ilyen kérdést megoldani. Erre azonban gondolni sem szabad, hiszen megvannak törvényes eszközeink ennek a kérdésnek rendezésére. Egyfelől megfelelő oktatással és neveléssel a keresztény magyar ifjúságot versenyképesé kell tenni és a gazdasági életben versenyre kell állítani megfelelő támogatással. További eszköz a jogosulatlanul beszivárgott nem kívánatos zsidóság kitelepítése és az állandó újabb beszivárgás megakadályozása. A kormány éppen ezért állít kormánybiztost az idegenellenőrző hivatal élére. Végül – ez a zsidóság feladata – a zsidó ifjúságnak társadalmi ráneveléssel kell elérni azt, hogy alkalmazkodjék a nemzeti közfelfogáshoz és közösítse ki magából mindazokat, akik a magyar közfelfogással és közszellemmel szembehelyezkednének.”

(Új Magyarság, 1938. március 8. 8.)

egyező véleményeket, nem zavarta, ha munkatársai tőle gyökeresen eltérő álláspontot képviseltek, és mindenkiel emberségesen viselkedett. Németbarátságát annak tulajdonították, hogy történeti és geopolitikai okokból erősen tartott a németekről, illetve attól, hogy az általuk uralt Európában a velük való szembefordulás azonnal az ország megszállítását idézné elő – ami végül 1944. március 19-én be is következett.

Hegedüs Géza egy nem sokkal a halála előtt készült, 1999-es interjújában hangsúlyozta, hogy Hóman: „Nem volt antiszemita, az bizonyos. Sőt, indulatosan igyekezett kimutatni, hogy az antiszemitizmus, az a jobboldalt meggyalázza, ahogy ő mondta. Egy filoszemita jobboldalnak kell kialakulni, s ekkor lesz tekintélye Magyarországnak. Amiben sok igaza is volt talán.”

Amennyiben a forrásokat így csoportosítjuk, egy olyan ember képe rajzolódik ki, aki a zsidó ügyeket következetesen támogatta, és 1944-ben számos üldözöttet mentett. Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy Hóman volt az egyetlen szabadlábbon lévő magyar politikus, aki a Német Birodalom teljhatalmú megbízottjához és követéhez írt levelében keményen tiltakozott a megszállás miatt, ráadásul kulcsszerepet játszott abban, hogy az egyik leginkább szélsőjobboldali és antiszemita főispánt, Toldi Árpádot eltávolítsák Fejér megyei tisztéből, még pozitívabbá válik e kép.

Ami persze – így legalábbis – torz és hamis. Hiszen magam is számtalan szakcikkben megírtam már, hogy Hóman Bálint – a szó holokauszt előtti értelmében – valóban antiszemita volt.

A HADBA LÉPÉS

Ungváry azt is kifogásolja, hogy amikor Hómant a perében a Szovjetunió elleni hadiállapot beálltáról döntő, 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről kérdezték, utalt rá: a „*burkolt német fenyegetés*” is szerepet játszott abban, hogy azt megszávadták. Ungváry szerint Magyarország nem német fenyegetésre támadta meg a Szovjetuniót. Könnyű lenne ezt elintézni azzal, hogy előbb a Szovjetunió támadta meg Magyarországot, erre volt – kétségtelenül végzetesen rossz – reakció a hadiállapot (és nem a hadüzenet) szinte azonnali deklarálása. Kétségtelenül szovjet gép géppuskázta ugyanis a Budapestre tartó gyorsvonatot Tiszaborkút és Rahó között, a – 32 emberi áldozatot, illetve 60 súlyos és 220 könnyebb sebesülést követelő és jelentős anyagi károkat okozó – kassai bombázást pedig valószínűsíthetően szintén (talán eltévedt) szovjet gépek hajtották végre. Mindenesetre erről a minisztertanács tagjai az ott kapott tájékoztatás alapján meg voltak győződve.

A Hóman által említett „*burkolt német fenyegetés*” – úgy tűnik – létezett is, meg nem is. A politikai vezetés és maga Hitler ugyanis a Barbarossa-terv

készítésekor és 1941. június 22. előtt valóban nem számolt a magyarok részvételével a Szovjetunió elleni hadjáratban. Ugyanakkor a német katonai vezetés – minden bizonnyal nem Hitler háta mögött és akarata ellenére – közvetlenül június 22-ét megelőzően, majd aztán egyre vehemensebben sürgette azt. Azok a további érvek pedig, amelyeket Hóman a vallomásaiban elmondott – félelem a német megszállástól, illetve a revíziós sikerek elvesztésétől –, szintén megállják a helyüket.

A NÉPBÍRÓSÁGI ELJÁRÁS

Ungváry abban is téved, hogy azt az előterjesztést, amelyet „*Hóman Bálint ügyéről*” a népbürokráciához 1946. január 15-én átküldtek, Major Ákosnak, a Budapesti Népbíróság híres-hírhedt elnökének tulajdonítja. Bár abban az időben sok minden megtörténhetett, még így is meglehetősen furcsa lett volna, hogy a népbírósági elnök intéz a vádlott cselekedeteit és személyiségét vizsgáló átiratot a népbürokráciának. Természetesen itt nem erről a Majorról, hanem egy másikról van szó: Major Róbertől, aki korábban – 1945. február 5-től – a Budapesti Népbíróság sajtó- és intellektuális szakreferenseként dolgozott, a Hóman-per előkészületekor azonban már miniszteri tanácsosként vezette az igazságügy-minisztérium sajtóirodáját. E minőségében elemzéseket készített a háborús és népellenes bűnökkel vádolt

„A németekkel való érintkezésben mindnyájan tapasztalhattuk, a történelem is bizonyítja, hogy velük őszintén és kendőzés nélkül kell beszélni, sőt brutális igazmondásért sem neheztelnek, de ehhez feltétlen bizalmuk szükséges. Aki szolgamódra hódol, vagy éppen véleményét változtatva alájuk fekszik, attól mindent sokszoros mértékben kívánnak. Félre kell állítani tehát azokat, akik a múltban kifejezetten németellenes politikát folytattak, vagy ily értelemben beszéltek és cselekedtek. Másfelől pedig el kell ragadnunk végleg a kezdeményezést a hatalom miatt felkínálkozó és aláfekvésre készek elől. Szükség van erre, mert ismerve a német erőt, bizonyos, hogy a legmelegebb és legerőteljesebb olasz támogatás is csak féleredményhez vezethet – a döntő pillanatban az olasz visszavonulhat –, ha a német kemény lesz, és közvetlenül nem bízunk bennünk. [Mindez egyértelmű utalás az akkor napirenden lévő, Erdély – vagy annak egy része – hovatartozandóságáról folytatott vitákra.] Nem riadnék vissza a kormány kibővítésétől, esetleg részleges rekonstrukciótól sem, hogy jellege világos és határozott legyen. Le kellene váltani mind a polgári, mind a katonai vezetőhelyeken lévő németellenesnek ismert, avagy csak ilyennek tartott személyeket is. [...] Azonnal le kellene váltani a külügyi szolgálat közismerten tengelyellenes követeit és főtisztviselőit. (Például Spanyolország, Portugália.) Hasonlóképpen utasítani kellene egyes követeket és kisebbségi

**HÓMAN A RAPSZODIKUS
GONDOLATOKRÓL A NÉPBÍRÓSÁGOK
ORSZÁGOS TANÁCSÁHOZ INTÉZETT
FELLEBBEZÉSÉBEN**

1946 NYARA

„Ennek a »csak Teleki Pál számára« készült feljegyzésnek a keletkezési körülményeit a fő tárgyalás során részletesen ismertettem és megállapítottam, hogy miként az kormányzati tevékenységemből is világosan kiderül, tartalma nem fedi elvi álláspontomat és gyakorlati törekvéseimet, hanem egy adott pillanatban – Teleki németországi útja előtt, az erdélyi döntés előestéjén – kettőnk között lefolyt baráti beszélgetés eredményeként jött létre. Célja nem valami új kormányprogram anyagának az előkészítése volt, hanem a tárgyalás során esetleg felmerülő kérdések megállapítása a célból, hogy a kedvező erdélyi döntés érdekében mit lehetne a németeknek – persze megfelelő hátsó gondolatokkal – kilátásba helyezni.

Egytől-egyig oly kérdésekről van benne szó, amelyek német részről optatívumként [óhajként] már felmerültek.”

magyar vezetőket, szakítsák meg a kapcsolatot a szabadkőműves és zsidó körökkel. [...]

A zsidókérdés kezelésében végre szakítani kell a kompromisszumok rendszerével. Nem szólva az európai áramlatról, bent az országban is igen széles körökben kelt nyugtalanságot a félmegoldás módszere. Tudatára kell ébrednünk végre, hogy zsidó, ha kivételezett is, sőt a zsidó származású és zsidó kapcsolatú személy is ellensége kell legyen a mai kormányrendszernek. Ha nem volna az, önmagát tagadná meg, becstelen volna. Ebből nyilván következik, hogy zsidókat semminő hatalmi pozícióban, sem a közigazgatásban, sem a bírói széken, sem az iskolában nem lehet megtűzni, s nekik a gazdasági életben sem szabad tanácsadói, irányító, vezető szerepet kezükben hagyni. [Ezt a két zsidótörvény már el is érte.] Bármennyire behódolni lássanak is, természetükből következik a kérlelhetetlenség, és ezért titkon mindig ellenünk fognak dolgozni. A meglévő törvény rossz. Ezért mielőbb meg kell hozni az új, egy-két szakaszos törvényt, mely faji alapra helyezkedik, s egyetlen kivételt ismer, meghatározott számú felmentést, amit a kormány előterjesztésére az államfő ad. Ennek szükségéről minden tényező meg kell győzni. Revízió alá kell vonni az őrségváltás során történt elhelyezkedéseket is, el kell távolítani a zsidó érdekeltség folytán álláshoz jutottakat.”

(In: Rapszodikus gondolatok, BFL, Hóman-per)

személyek – így Hóman – népbírósi peréhez is. Major Róbert egyébként 1947-ben Rómába emigrált, 1951-től New Yorkban, 1975-től Bécsben élt.

Úgy vélem, Ungváry amúgy is félreérti a népbírósi feladatát és szerepét, összemossa a felelősséget a bűnnel. A népbíráskodás célja ugyanis elsősorban a megtorlás, az előző rendszer exponenseinek – később akár jelentéktelen szereplőinek is – elítélése volt, gyakran függetlenül az általuk elkövetett cselekedetek súlyától. (Hóman esetében is ez volt a helyzet: felelőssége rendkívüli volt – ezt ő maga is elismerte –, ám ettől még nem feltétlenül bizonyult háborús bűnösnek. Nehezen lehetett őt összevetni azokkal a politikai gonosztevével, akiknek 1944–1945-ös tobzódását ő is elítélte, s akik mérhetetlen szenvedéseket okoztak Magyarországnak.)

A népbírósi minél több embert kívántak minél komolyabb bűnökkel vádolni és elítélni. Nem mérlegeltek, mivel küldetésük nem annyira az igazságszol-

gáltatás, mint inkább a politikai rendteremtés volt. Mindezt meglehetősen világosan összegezte Bojta (Burger) Ernő Béla, a Népbírósi Országos Tanácsa debreceni szervezője és első tanácselnöke, aki szerint „az ítékezésnek egy részét meg kell mutatnia, hogy ma valóban változás folyik Magyarországon – másfelől pedig elégtételt kell adni a megsértett millióknak. Végeredményben a reakció elleni küzdelemhez az erkölcsi hátteret és erőt az ítékezés adja meg.”

Bojta kiadatlan emlékirata arról is beszámol, milyen szempontok alapján választották ki a népbírósi vezetőit. 1945. február 22-án kérte magához Valentiny Ágoston, a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány igazságügy-minisztere, s „a következőket mondta: »Bűnügyi védő voltál, jártas vagy az igazságügyi eljárás valamennyi területén. Magad is sértettje vagy elmúlt időknek, tehát tudod azt is, miben áll a fájdalom, és hogy lehet azt kiegyenlíteni. Objektív gondolkodónak ismerlek, meg

fogod találni az igazságot, ami fedi a magyar nép érdekeit. Te leszel a Népbírósi Országos Tanácsának vezetője.«”

Az újabb kutatások egyértelműen kimutatják, hogy a népbírósi tevékenysége mindenekelőtt politikai jellegű volt. Rajtuk számon kérni az alapos és megfontolt ítélezkést teljesen fölösleges. Ugyanakkor a mai törvénytől megfontolatlan döntéshozatallal vádolni és arról elmélkedni, milyen határozatot kellett volna hozni Hóman perének 2014–2015-ös újratárgyalásakor – miként ezt Ungváry teszi –, több mint furcsa. Azt gondolom, nem olyan világban élünk, amikor a történésznek kell a bírának irányt mutatnia vagy a jogászoknak kell meghatározniuk, mit írjon a historikus egy adott történelmi problémáról. Aki ezt kívánja, szereptévesztésben szenved.

Ungváry Hómannal kapcsolatos írásai lényegében összegzik a 2015-ben Hómannal szemben a magyar publicisz-

HÓMAN BÁLINT TILTAKOZÁSA A NÉMET MEGSZÁLLÁS ELLEN RÉSZLET EDMUND VEESENMYERHEZ ÍRT LEVELÉBŐL

1944. MÁRCIUS 27.

„Tény azonban, hogy a német hadsereg 1944. márc. 19-én ide bevonult, és – éppen a német nép legjobb barátainak a legmélyebb fájdalmas meglepetésére – hacsak időlegesen tervezetten is, de a legrégebb szövetséges országát megszállta, és ott német kormányzati és közigazgatási működést vezetett be és folytatott. Ez az áldatlan állapot – teljesen eltekintve, hogy kinek hibájából, minő okokból, mely szándékkal és milyen időtartamra is állt ez be – igen könnyen a német-magyar viszony állandó elrögzülésére vezethet, ha a Magyarországon tevékenykedő birodalmi hatóságok a magyar nemzeti jelleg adottságaival nem számolnának. [...]

Mélyen megütközve azon a megaláztatáson, amelyet a magyar nemzetnek – mégpedig legszelebb néprétegeiben érdemte-

lenül – tapasztalnia kellett, és aggódva hazám és honfitársaim sorsa felett, engdem meg magamnak, hogy rámutassak néhány körülményre, amelyet a szövetséges és baráti birodalom felelős vezetői és hatóságai, az én jól megalapozott véleményem szerint, soha sem volna szabad, hogy figyelmen kívül hagyjanak.

Az a tény, hogy a német hadsereg ide bevonult, a magyarságot a lelke legmélyéig megrendítette. Ugyanilyen mélyen érintette a magyarokat az a tény is, hogy a német hatóságok a magyar jog és alkotmány értelmében jogtalanul hoztak konkrét intézkedéseket. A magyar népesség nagy része, sőt a nemzet többsége azon a véleményen van és feltételezi, hogy a német kormányzat ezekre a rendszabályokra csak életfontosságú háborús szükségszerűségek követke-

tében volt kényszerítve. Szükség azonban, hogy ez a feltevés és hit meggyőződéssé szilárduljon meg.

Mind német, mind magyar részről törekedni kell, hogy Magyarország mielőbb megváltást nyerjen ebből a megalázott helyzetéből: hogy a megszálló hadsereg az ország területének belsejéből eltávolíttassék, helyét a magyar hadseregnek átadja, s ugyanúgy, hogy a többi német hatóság is beszüntesse hivatali ténykedését, és funkcióit a magyar hatóságoknak átadja. Aki bűnös, az állíttassék magyar polgári és katonai bíróság elé, illetve ha törvényeink úgy rendelkeznek, a parlament elé.”

(A német nyelvű eredeti fordítását közli:

Horváth László Béla:

Hóman Bálint utolsó évei /1945–1951/.

Sic Itur Ad Astra, 1993/2–4, 168–171. o.)

tikában elhangzott érveket és többnyire politikai – nem pedig szakmai – álláspontokat. Ezért ez esetben nem a többféle, olykor egymással ütköző dokumentumokat gondosan összehasonlító, azok alapján óvatos véleményt formáló és sokszor magukban is kételkedő történészek, hanem sokkal inkább az egyetlen igazságot kimondó, ítéletet hirdető, a bűnösöket megbüntető, az ártatlanokat fölmentő bírák körébe sorolja magát. Csakhogy egy bírónak sokkal könnyebb döntenie egy időben hozzá közel eső, viszonylag ismert eseményeket elemző és (általában) tanúk sokaságát felvonultató ügyben, mint egy történésznek, aki olyan múltbéli cselekményeket vizsgál, amelyeket megszólalni már nem tudó kortársak és védekezésre képtelen vádlottak követtek el. Ráadásul egy jó bírónak a terhelő és a mentő körülményeket egyaránt figyelembe veszi, nem kizárólag az előbbieket alapján ítéli. Erre még Hóman 1946-os, Budapesti Népbíróság előtt folytatott elsőfokú perében is ügyeltek.

HÓMAN ÉS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR ANTISZEMITIZMUS

Az a szemlélet, amellyel Ungváry kizárólag Hóman antiszemitizmusát – ráadásul az antiszemitizmust a holokauszt utáni, nem pedig az előtti értelmében definiálva – vizsgálja, rendkívüli veszélyeket rejt magában. Hiszen akko-

HÓMAN A SZOVJETUNIÓ ELLENI HADBA LÉPÉSRŐL

1946. MÁRCIUS 18.

„Hadiállapot kimondásánál az is döntő szerepet játszott, hogy a németek részéről burkolt fenyegetésben volt részünk, amely később, amikor 1944. márciusban a Kormányzó urat kivitték Hitlerhez meglátogatására, nyílt fenyegetéssé vált. A németek azzal fenyegettek meg bennünket, hogy ha nem parírozunk, megszállják az országot román, horvát és szlovák csapatokkal. Azt pedig mindannyian tudtuk, hogy ez az ország teljes kifosztását jelentette volna. A második momentum az volt, hogy Romániában akkor kezdődött meg Antonescu részéről Észak-Erdély visszaszerzésére irányuló erős propaganda. Arról is szó volt, hogy ha a hadüzenethez nem járulunk hozzá, Erdélyt, amelyet egy fél éve szereztünk csak vissza, újra el fogjuk veszíteni. Ezek olyan momentumok voltak, amelyek a minisztertanácsot a határozat kimondására bírták annál is inkább, mert a honvédelmi miniszter bejelentette, hogy a magyarság részvétele inkább szimbolikus jelentőségű lesz és a hadseregünk értékeiből nem fogunk nagyobb kontingenst rendelkezésre bocsátani.”

(Részlet népbírósági vallomásából.

BFL, Hóman-per)

riban az antiszemitizmus általánosan elfogadottnak, „politikailag korrektnek” számított, s kevés olyan jelentős politikusa volt Európának vagy az USA-nak, akiket a mai fogalomhasználat alapján ne tekinthetnénk antiszemita. Ugyanilyen történetietlen próbálkozás a mai emberi jogi kívánalmakat számon kérni egy olyan korszak képviselőin, amikor ezek még ismeretlenek voltak. A történelem eseményei és személyiségei ugyanis soha nem osztályozhatóak a róluk író historikus korának elvárásai, illetve a fekete-fehér ellentétpár alapján. Hóman is nagyon sokszínű egyéniség volt, akiről – ha róla a gondolkodását amúgy sem meghatározó, csak érett férfikorától kimutatható zsidókkal szembeni ellenérzését lefejtjük – egészen más portrét is rajzolhatnánk, mint amelyet Ungváry. Tágabban: elfogult egyoldalúsághoz vezethet, ha valaki egyedül az antiszemitizmuson keresztül törekszik az ellenforradalmi rendszert jellemezni.

Ungváry Krisztián álláspontjával szemben úgy vélem: kétségtelen, hogy Magyarországon a két világháború közötti időszakban – elsősorban a társadalom jelentős részének a többnyire csak „zsidóuralomnak” tartott Tanácsköztársaság alatti tapasztalatai következtében – igen erős volt az antiszemitizmus, amelynek legfőbb szítói az egyetemi és főiskolai társadalmi egyesületek, illetve az 1930-as évek elejétől megerősödő szélsőjobboldali pártok

RÉSZLET A BUDAPESTI NÉPBÍRÓSÁG HÓMAN ELLENI ÍTÉLETÉNEK INDOKOLÁSÁBÓL 1946. MÁRCIUS 23.

„A büntetés kiszabásánál a népbíróság enyhítő körülményként mérlegelte vádlott idős korát, betegségét, azt a körülményt, hogy mint történetudós a magyar tudományos életet számos értékes munkával gazdagította, az üldözések alatt az izraelita egyházat – bár kezdeményezője volt az ellene irányuló jogfosztó rendelkezéseknek is –, továbbá több üldözött és baloldali embert támogatott. Nagyfokú enyhítő körülménynek tekintette azt is a népbíróság, hogy Hóman Bálint volt az egyedüli az akkori politikusok, miniszterséget viselt emberek közül, ki a németek 1944. március 19-én történt bevonulása után felemelte szavát a német megszállás ellen, sőt levelet intézett a német

kormány itteni megbízottjához, Veessenmayer követhoz, amelyben tiltakozott a megszállás ellen.

Ezzel szemben súlyosbító körülményként vette figyelembe a népbíróság a halmazatot és azt a körülményt, hogy neki mint történelemtudósna kivételes tudásánál és intelligenciájánál fogva tisztában kellett volna lennie németbarát politikájának helytelen voltával és a bekövetkező eredményével, ő azonban ennek ellenére mindvégig kitartott a német vonal mellett.

Érdekes, a népbíróság előtt egy pszichológiai rejtély áll Hóman Bálint tevékenységével kapcsolatban. Ugyanis az egyik oldalon kifelé a legteljesebb németbarátságot, a né-

metek legteljesebb kiszolgálását hirdette, és politikai ténykedése is erre irányult, a másik oldalon pedig nagyon sok embernek segítségére sietett, a hozzá közelállóknak, akik többek között az üldözöttekhez tartoztak, továbbá akik baloldali gondolat képviselői voltak, semmi tekintetben nem ártott, sőt még maga körül ezeket az embereket meghagyta, és rajtuk minden vonatkozásban segíteni akart. Ezeket a körülményeket, főként azonban a német megszállás elleni tiltakozását olyan nagyfokú enyhítő körülménynek tekintette a népbíróság, hogy vádlottal szemben a legsúlyosabb büntetés kiszabását mellőzendőnek találta.”

(BFL, Hóman-per)

voltak. Ezt az antiszemitizmust a Bethlen-, sőt a Gömbös-kormányok idején is sikerült részben semlegesíteni. S miközben a numerus clausus következtében már a húszas években megkezdődött a zsidóság szabad értelmiségi pályákon megfigyelhető, rendkívül erős felülreprezentáltságának visszaszorulása, részben éppen emiatt a gazdasági pályákon nem csökkent, néhol még növekedett is a súlyuk, és a zsidó származásúak irányította cégek és vállalatok gazdasági ereje is gyarapodott. Ugyanakkor a demográfiai adatok az izraeliták – különösen a fiatalabb korosztályok – számarányának fokozatos csökkenését mutatták. Az 1938-tól elfogadott zsidótörvények

ugyan durván sértették az állampolgári jogegyenlőséget, egyben azonban lehetővé is tették, hogy a magyarországi zsidóság – Európa többi részéhez viszonyítva – 1944. március 19-ig még mindig viszonylagos épségben élte át e szörnyű megpróbáltatásokat.

Hóman Bálint nem kezdeményezte és nem alakította aktívan a zsidótörvényeket, de vitathatatlan, hogy elfogadó magatartásával hozzájárult a jogfosztás szentesítéséhez. Három esetben pedig – 1. a középiskolai numerus clausus (enyhítésekkel végrehajtott) bevezetése; 2. a zsidók kizárása a sportegyesületekből; 3. az izraelita vallásfelekezet állami és községi támogatásának megvonása,

bevetből elismertté visszafokozása – részben politikai nyomásra, részben a zsidótörvényekhez való, rosszul értelmezett alkalmazkodási kényszer eredményeként maga is részt vállalt azok létrehozásában.

Mindez azonban semmiképpen sem jelentette, hogy ő lett volna a holokauszt egyik előkészítője. Annak bekövetkezte ugyanis nem az antiszemitizmust elfogadó, a jogfosztásokat csakugyan érvényesítő – ám a zsidók teljes vagyonelkobzását, életlehetőségeinek elvételét sohasem szorgalmazó – belső magyar fejlődés, hanem a külső beavatkozás, a német megszállás eredménye volt. Ha nem így lett volna, nem menekülnek – a

THIENEMANN TIVADAR AZ EMBERI ELŐRELÁTÁS KÉPESSÉGÉRŐL – ÉS HÓMAN ÚJBÓLI ELISMERÉSÉNEK SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL • 1984

„Szeretnék itt egy népszerű következtetés ellen óvást emelni. Nem lehet, nem szabad a jelent felelőssé tenni a jövő előre nem látott és kiszámíthatatlan következményeiért. Minden „jelen” előkészíti a »jövőt«, a »ma« előkészíti, sőt föltétele a »holnap«-nak. De ne vádoljuk a mai embert, hogy nem »látta előre«, mit hoz a holnap. Az előrelátás nagyon kétséges, korlátozott emberi képesség. Viszszanézni sokkal könnyebb, mint előrelátni. Ezt azért mondom, mert a jó magyar fajvédő gondolkodók nem tudhatták, nem láthatták előre, hogy a fajgyűlölet micsoda szegényt és gyalázatot fog hozni a mai emberiségre. A magyar nép-faj apostolai, mint Szabó Dezső, Ady Endre, Horváth János, mind a »népiesek«, Németh László »tömény« és »híg magyarjai« nem tudhatták, nem is sejtették, hogy a faji

gondolat örült fanatikusai a gondolatot tömeggyilkosságra fogják fordítani. [...]

Lukács [György] esetét azért hoztam föl, mert ő mint oly sokan, nagyon sokan zsidó sorstársai között, az orosz forradalomban látták az antiszemitizmus gyógyszerét. Nem láthatták előre, hogy mit hoz az orosz forradalom. Sztálinban egy diktátort hozott, aki Hitlernél véresebb, kegyetlenebb gyilkosa volt embertömegeknek, különösen zsidóknak. [...]

Kelet felé áhítoztak a zsidók egy jobb jövő reményében, és ma a kommunista Orosz-Szovjetunió Izraelnek legádázabb ellensége. Ezt a jövőt nem lehetett előre látni.

De ez áll Hitler esetében is. Lukács György az »Ész Trónfosztása« c. könyv[é]ben szinte mindenkit, aki német Hitler előtt élt,

írt és gondolkodott, Hitlerért akart felelőssé tenni. Ez a logika megtévesztő és hamis. Ahogy Lukácsot nem tehetjük felelőssé Sztálin tömeggyilkosságáért, úgy senki kiváló német gondolkodót nem tehetjük felelőssé, nem vádolhatjuk »prefasziták«-nak, mert Hitler előtt éltek és gondolkodtak. [...]

Ezeket nem a mai generáció számára írom. Talán lesz egy olvasóm a jövőben, aki ma még meg sem született. Tudom és hiszem, hogy lesz majd valaki, majd ha kétezer x-t írnak dátumnak, aki exhumálni fogja Hóman Bálint hamvait, és méltó síremléket állít annak, aki Szekfüvel együtt minden időkre tudatossá tette a nemzet történeti önismeretét.”

(Thienemann Tivadar: *Az utókor címére.* Pécs, 2010. 122–124. és 52. o.)

„Az első zsidótörvény után: „Minden hivatalban, minden foglalkozási ágban akadtak emberek, akik úgy érezték, a zsidóktól elvett vagyonnal és állással pótolhatják most már azt, amit a múltban nem tudtak megszerezni. Ez a kapzsi zsidógyűlölet természetesen nem egyszerre gyulladt föl; savanyú füstje már évtizede terjengett a magyar életben. [...]

A valóság másik arca, hogy ilyen feltételek mellett is, még hat éven át – 1944. március 19-ig, amikor a német csapatok megszállták Magyarországot – a magyar zsidóság nagy tömegében sértetlen maradt. A zsidótörvények megalázták emberi méltóságát, alattomosan csorbították állampolgári jogait, korlátozták jövedelmét. De ilyen megalázó és igazságtalan feltételek mellett a valóságban mégis az történt, hogy még hat éven át minden magyarországi zsidó állampolgár a lakásában maradhatott, és nagyjából folytathatta polgári foglalkozását. A közhiva-

talokban nyugdíjazták a zsidó származású hivatalnokokat, egyes foglalkozási ágakban kényszerítették a munkaadókat, hogy zsidó munkatársaikat bocsássák el a szolgálatból, sajtóban, színházban lehetőleg eltanácsolták a zsidó újságírók, színészek szerepelését [...].

Ilyen torzan, ilyen galád és kegyetlen közjátékok árán, amilyen több tízezer magyar zsidó munkaszolgálatos megkínzása és feláldozása volt, a hivatalos körök, amelyek a nyilvánosság előtt tajtékzó szájjal fújták a zsidóellenes szólamokat, és valószínűleg szívükben is őszintén antiszemitaak voltak, megmentették a németek és magyar cinkecsapataik elől a nyolcszázézer lélekszámú magyar zsidóságot. [...] A zsidótörvényes, a reakciós, a munkaszolgálatos Magyarország ezekben az években [...] a környező és távolabbi államok számára a zsidóság és a politikai menekültek asyluma volt.” (Márai Sándor: *Hallgatni akartam. Budapest, 2013, 44-47. o.)*

CHORIN FERENC VISSZATEKINTÉSE A MAGYARORSZÁGI MENEKÜLTEKRŐL 1944 OKTÓBER

„Hidd el, Magyarországon több menekült volt (lengyel, zsidó), mint bárhol a világon, és azt hiszem, úgy velük, mint a franciákkal igen emberségesen bántak.”

(*Strasserné Chorin Daisy – Bán D. András: Az Andrássy úttól a Park Avenue-ig. Fejezetek Chorin Ferenc életéből /1879-1964/. Budapest, 1999, 183. o.)*

magyar zsidótörvények meghozatala után – a környező országokból, sőt, még Nyugat-Európából is zsidók ezrei Magyarországra, ellenkezőleg: tömeges lett volna a magyar zsidók kivándorlása. E rendkívül ellentmondásos és torz helyzetet kiválóan jellemezte Márai Sándor.

Vitathatatlan, hogy 1944. március 19-ét követően az egymás után hozott zsidórendelkezések, a gettósítások és a deportálás végrehajtásában a német jóváhagyással kinevezett kormány és a magyar közigazgatási szervek tevőle-

sen vettek részt, ezt a szégyenfoltot nem lehet kitörölni a 20. század magyar történetéből. Még akkor sem, ha a németek – politikájuk és a zsidóüldözés szervezett megvalósításához – Európa minden országában találtak a magyarokhoz hasonló, készségesen segédkező szövetségeseket. Ebben azonban Hóman Bálintnak már semmiféle szerepe nem volt. Éppen ellenkezőleg: politikusként egyedül mert tiltakozni a német megszállás miatt, s számos zsidó tudós és művész mentesítésének megszerzéséért

járt közben. Egyértelmű, hogy óriásit hibázott, amikor a magyar országgyűlés tagja maradt, még akkor is, ha ez azzal járt, hogy az esztelen törekvéseket igyekezett fékezni. Felelősségét a perében maga is beismerte. Polgári Demokrata Párti népbírójával, László Gézával egyetértve – és Ungváry Krisztiánnal vitatkozva – azonban magam is úgy gondolom, hogy büntetése túlzott mértékű volt, s nem lett volna szabad teljesen megfosztani őt történetírói munkássága folytatásának lehetőségétől. ♦

LÁSZLÓ GÉZA NÉPBÍRÓ KÜLÖNVÉLEMÉNYE A BUDAPESTI NÉPBÍRÓSÁG HÓMAN-PERBEN HOZOTT ÍTÉLETÉRŐL 1946. MÁRCIUS 23.

„Hóman Bálint alanyi és tárgyi bűnösségénél 3 szempontot veszek figyelembe.

Először azokat a bűnöket, amelyeket tevőlegesen saját elhatározásával követett el, vagy amelyeknek elhatározásában részt vett. Ezek a Bár dossy-kormányban az 1939-i [valójában 1941. június 26-]i minisztertanács háborúba lépése és részben a per folyamán ismertett beszédét [számos beszédét ismertették a perben] és a zsidótörvények megszavazásai.

Másodsorban azon bűnök, vagy hibák, amelyekbe az adott helyzetben sodródott. Ezek az

inkriminált beszédek másik része, a nemzeti bizottságban, a soproni parlamentben való részvétele és a német kultúregyezmény létrehozása, habár itt figyelembe veendő, hogy ugyanilyen egyezményeket kötött a lengyelekkel, finnekkal, jugoszlávokkal stb., és nem rajta múltott, hogy a többi nyugati államokkal az ugyanilyen mértékben nem sikerült.

Ugyancsak nem rajta múltott, hogy a második bécsi döntés alkalmával kiszarolt kisebbségi szerződés következtében a kultúrexpanzió egészen más irányt vett, mint a valószínű eredeti elgondolás.

Mindezekben természetesen magamévá teszem a vádhatóság álláspontjának nagy részét.

Harmadsorban magamévá teszem azonban a védelem álláspontját abban a tekintetben, hogy ő nemcsak egyes üldözött személyek érdekében lépett közbe, hanem intézményesen igyekezett a zsidótörvények túlkapásait ellensúlyozni a Ferenc József Rabbiképző esetében.

»Et last but not least« az élete kockáztatásával Veesenmayerhez intézett bátor hangú és az egész nemzet óhaját kifejező egyetlen memorandum.

Súlyosbító körülménynek veszem a Telekinek visszavárólag

átadott ad memoriam feljegyzéseket.

Ha most a felsorolt enyhítő körülményeket a mérleg másik serpenyőjébe vetem és a mérleg nyelvének lengését lelkiismeretem teljesen szabaddá teszi, úgy vélem, hogy a 92. § bővebb alkalmazását kellett volna gyakorolni, és jóval enyhébb ítéletet hozni, annál is inkább, mert magyarok oly kevesen vagyunk, és a vádlott egyébként értékes tudományos munkásságát nem nagyon nélkülözhetjük, és a jövőben – évek múltán, a vihar elültével – még hasznunkra fordíthatjuk.”

(*BFL, Hóman-per*)

Szentendrei szerb fahordó

KITANICS MÁTÉ

SZERBEK MAGYARORSZÁGON

MIGRÁCIÓ A 14–18. SZÁZAD KÖZÖTT

Visszatekintve az elmúlt évszázadokra jól látható, hogy a migrációs mozgatórugók széles spektruma mit sem változott. Az elvándorlást kiválthatta éhínség, anyagi motiváció, az érvényesülés és a jobb körülmények közé kerülés vágya csakúgy, mint a permanens fenyegetettség érzése. Az azonban kétségtelen, hogy rövid idő alatt a legnagyobb tömegeket mindig a háborús konfliktusok mozgatták meg. A 15–18. században a Kárpát-Balkán-térségben olyan mélyreható változások játszódtak le, amelyek a politikai, etnikai és társadalmi viszonyokat alapjaiban változtatták meg. Az Oszmán Birodalom előretörésével a középkori balkáni államok elbuktak, a Magyar Királyság pedig mint önálló regionális középhatalom megszűnt létezni. A menekültek egy része a védettebb, Habsburg-fennhatóság alatti területeken keresett menedéket az ország középső részéről elvándorlókkal együtt. Ezzel párhuzamosan az Oszmán Birodalom az általa elfoglalt magyarországi területeken hozzálátott a megfogyatkozott lakosság pótlásához. Ennek megfelelően a végvárrendszer mindkét oldalán ott találjuk a balkáni eredetű népet, nemcsak a jobbágyok és a parasztok, de a nemesiség és a polgárság (kereskedők, kézművesek) képviselőiben is.

A szerbeknek a Magyar Királyságtól délre, egészen az Adriáig húzódó szállásterülete kezdetben egyfajta ütközőzónát képezett Magyarországnak és a Bizánci Birodalom között. A két fél harcában gyakran a bizánci függésen lazítani kívánó szerb nagyszupánok seregei is részt vettek, miközben a Bizánc-ellenes érdekközösség révén magyar–szerb dinasztikus kapcsolatok alakultak ki, szerb főurak kerültek vezető magyarországi tisztségekbe. Fegyveres kíséretük és szolgálataik részére alapított kolostorokról a Magyar Királyság területén több helyütt is tudunk.

A 13. században a gyengülő Bizánc helyzetét és szerepét a térségben egyre inkább Magyarország igyekezett átvenni, így más balkáni népekkel együtt a szerbek is védekezésre kényszerültek. Az expanzív politikának köszönhetően a Magyar Királyság déli előterében függőségben álló bánóságok sora jött létre. Így Bosznia és Szerbia északi vidékeinek bekebelezésével jelentősebb szerb népesség került magyar fennhatóság alá.

A KORAI RÁC MIGRÁCIÓ

A kialakult helyzetet alapjaiban változtatta meg, hogy a 14. század közepén a Balkán-félszigeten egy új, agresszív módon és meglehetősen gyors ütemben terjeszkedő, a politikai viszonyokat szétziláló és saját érdekei mentén újraformáló hatalom tűnt fel. Néhány éves „segédcsapati tevékenységet” követően az oszmán állam 1354-ben Gallipoli elfoglalásával vetette meg a lábát Európa területén. 1361-ben meghódította Drinápolyt, amelyet 1365-ben Edirne néven fővárosává tett. 1371-ben a Dusán cár halála után meggyengült és széthúzó szerbekre a Marica folyó mellett mértek súlyos vereséget, majd 1389-ben Rigómezőn az egyesült szerb és bosnyák főerő szenvedett érzékeny veszteséget.

A Kosovo Polje-i ütközetet követően Szerbia déli része közvetlen török uralom alá került, így már ekkor számolhatunk a rácok északi irányú migrációjával, bár a folyamat csak a 15. századtól vált intenzívvé. Luxemburgi Zsigmond ugyanis, felismerve a török veszély nagyságát, a szerbekkel szoros együttműködve látott hozzá a déli határok megerősítéséhez. Lazarevics István, majd Brankovics György despota számos magyar birtokot ka-

pott hűsége jutalmául, így a déli határvidéken, de jóval északabbra is, többek között Szolnokon, Tokajban, Debrecenben vagy éppen Világosvárott számos rác jobbágyot telepítettek le. Ezzel párhuzamosan az 1430-as évektől megindult a megfogyatkozott lakosságú Szerémség, illetve Keve, valamint Temes vármegye déli részének erőteljes elszerbenedése is, amely Hunyadi Mátyás uralkodása alatt tovább folytatódott.

1459-ben elesett Szendrő, elbukott Szerbia. Ekkor, illetve az 1460-as évek közepén Brankovics István és Brankovics Vuk vezetésével a Bácska és Csongrád, de a Szerémség, Temes vármegye és Keve is újabb szerb lakosokat kapott. A spontán és szervezett betelepedést tovább ösztönözte, hogy 1481-ben Mátyás felmentette a rácokat a katolikus egyháznak fizetendő adó alól. Minden bizonnyal ennek is szerepe lehetett abban, hogy a király egyik levele szerint 1479 és 1483 között több mint 200 000 szerb költözött az ország területére. Az újabb kutatások ezt a számadatot némileg túlzásnak tartják, s a 200 000 főt a mohácsi csatát megelőzően a teljes magyarországi szerb népességre vonatkoztatják. Ennek a rác tömegnek a gerince ekkor a Szerémségben, valamint attól keletebbre, Temes vármegyében és Keve déli részén összpontosult, miközben szórványaik jelen voltak Bács, Bodrog, Csongrád, Torontál és Békés vármegyében csakúgy, mint az erdélyi Hunyadban és Szászváros környékén.

A mohácsi csatát követően a szerbég erősen hullámozott a meggyengült Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom között. Cserni Jován fegyveresei előbb a Bácskában állomásoztak, majd 1527-ben, vezérük halála után egy részük török zsoldba szegődött a Szerémség területén, másik részük Szapolyai pártját erősítve a Maros mellett és a Temesközben telepedett le, többen pedig – akárcsak a szerbek által őrzött Lippa vára – Habsburg Ferdinánd oldalára álltak. A következő évtizedekben mind Szapolyai, mind Ferdinánd mellett kiemelten fontos katonai szerephez jutottak a könnyűlovasság, a gyalogság és a dunai naszádosok soraiban. Egy évtizeddel Buda eleste után, 1552-ben a Temesköz is török fennhatóság alá került. A 16. század második felében ennek következtében már nemcsak itt és a Szerémségben, de a Bácskában is egyértelmű szerb többség érvényesült.

Mindeközben a 16. század közepének szlavóniai és dél-dunántúli török hódításai a Dunántúlra történő szerb betelepedés előtt is utat nyitottak. Így hamarosan Pozsegán túl Tolna, Baranya, Somogy és részben Fejér megye is jelentős ortodox népességet tudhatott magáénak. Ezek a vidékek ugyanakkor nemcsak szerbek, de az egykori balkáni őslakosság romanizálódott utódai, a vlahok is nagy számban telepedtek le. A törökök által efláknak nevezett, elsősorban katonáskodással és állattenyésztéssel foglalkozó népcsoport ekkor már identitását tekintve is jelentősen előrehaladt az elszlávosodás, elszerbenedés útján.

Tovább nőtt az alföldi és a dunántúli szerbek száma a 16. század végén és a 17. század elején a tizenöt éves háború eseményei következtében is. Az Alföldön ebben a tekintetben főként a Maros és a Körösök köze, illetve a Duna mente említhető, míg a Dunántúlon Pálffy Miklós főkapitány olykor erőszaktól sem mentes telepítési törekvései értek el jelentősebb sikereket. Ekkor kapott újabb utánpótlást Komárom és Győr rác lakossága, de Esztergom környékére Baranya, Tolna és Somogy megye mellett a Bácskából is telepedtek le szerbek-vlahok. Csak a Bácskában 39 települést hagytak hátra, hogy Rudolf királynak hűséget fogadva kenézeik és pópáik kedvezőbb körülmények közé vezessék a mintegy 15 000 fős tömeget. Többen közülük azonban nem tudtak gyökeret verni új otthonaikban, így később visszatértek és részben a nagyobb lélekszámú katolikus bunyevácsgba olvadtak.

Az említett szórványok ellenére, amelyek a 16. században a Duna vonalát követve az ország szívébe hatoltak, a rácok masszívabb tömegei egészen az 1620-as évek végéig a Dunántúlon nemigen terjedtek túl Tolnán, illetve Fejér vármegye déli részén. Esterházy Miklós még 1627-ben is Simontornyát adta meg a rácok dunántúli szállásterületének északi pontjaként. Két évvel később azonban Tassi Gáspár kamarai tanácsos már éppen a nádornak panaszkolta, hogy a szerbek Tolna határát is átlépték: „*Szinán pasa feljövetelének előtte Mohácson, Szekszárdon, Baranyán, Somogyon fölül vagy igen kevés, vagy semmi rácság nem lakott, hanem mind magyarság lakta [...], ez nem tagadható dolog. Hanem im nemrégén jött megint valahonnét afféle rácság és az egész Tolnán is fölül ellepte a földet, a magyarokat kiszorították sok falukról.*”

A NAGY SZERB KÖLTÖZÉS

Az állandó migrációs utánpótlásnak köszönhetően a magyarországi szerb szállásterület egészében szemlélve jelentősen megnövekedett. A visszafoglaló háborúk időszakára tehető tömeges beköltözés során 30-40 ezer fős keresztény szerb és albán tömeg hagyta el Koszovó területét, Niš vidékét, Belgrádot és környékét, illetve a Morava medencéjét. Ennek kapcsán az 1690. évi nagy szerb kivándorlásról (Velika seoba Srba) esik leggyakrabban szó. A valóságban azonban a Habsburg-csapatok előretörésével, a „törökök” viszszaszorulásával, az erőviszonyok folytonos változásával a szerbek nemcsak 1690-ben vándoroltak be Magyarországra nagyobb számban, hanem ezt megelőzően és ezt követően is. Ráadásul a szerb etnikumon kívül ekkor más balkáni népek, népcsoportok is új otthonra találtak a Kárpát-medencében.

1686-ban például Petrovics Novák szerb vezér kért bebocsátást 10 000 vitézével Temesvár környékére. A rácok közül végül 5000 fő telepedett át török területről, egy részük Becskereken és Lippán, más részük Baján vállalt fegyveres szolgálatot. Egy évvel később nagyobb számban érkeztek azok a bunyevácok is, akiket a szerb tudományos élet egyes képviselői egyszerűen csak katolikus szerbként emlegetnek.

A hazánkban napjainkban a horvátok közé sorolt népcsoport belgrádi katolikusokkal és ragúzai kereskedőkkel egészülve főként a Szeged–Szabadka–Baja–Zombor négyszögben telepedett le, miközben közülük többen a Duna menti migrációs útvonalat követve Csepelen, Érden, Tökölön, Törökbálinton, Ráckeresztúron, Solymáron, Perkátán vagy éppen Pesten és Budán találtak új otthonra. A bunyevácokkal gyakran rokonított, de tőlük antropológiailag, néprajzilag és társadalmi szerkezetüket tekintve is számos tekintetben eltérő sokácnak ekkor az említett Bácskán túl jórészt Baranyába költöztek.

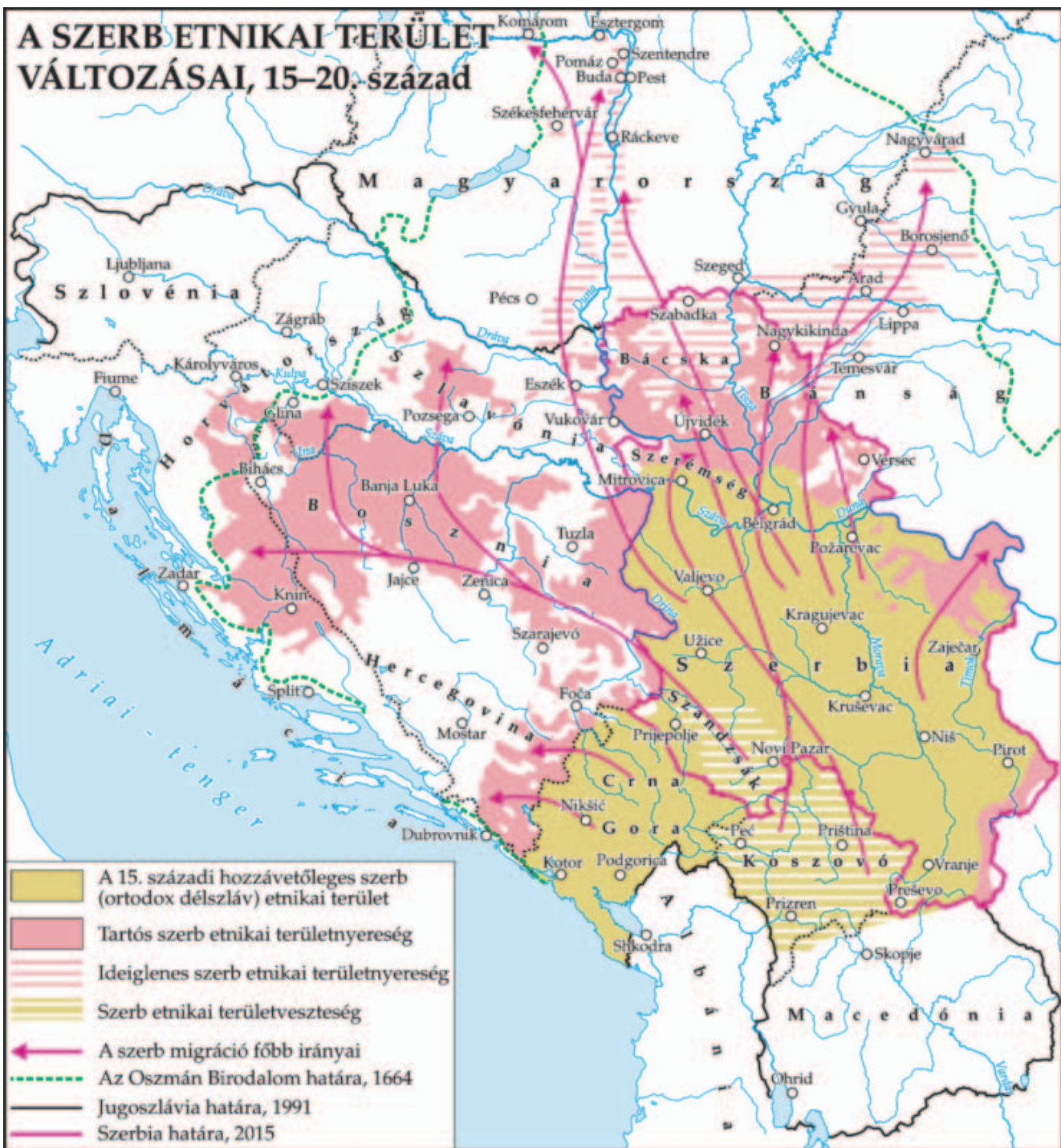
Rajtuk kívül ebben a vonatkozásban érdemes említést tenni azokról a katolikus bolgárokról is, akik a visszafoglaló háborúk kezdeti, 1683 és 1687 közötti sikerein felbuzdulva Csiprovci környékén 1688-ban felkelést kezdeményeztek. Az események hasonlóan kezdődtek, mint a szerb–albán megmozdulás két évvel később. A bolgároknál is magas rangú egyházi, a bojárcsaládból származó szófiai érsek, Sztevan Knezevics szervezte a felkelést az osztrák császárral, magyar királlyal együttműködve. Lipót előbb Szófia elfoglalására utasította csapatait, majd belátta, hogy Bulgária felszabadításához egyelőre nem megfelelőek az erőviszonyok. A csiprovciak felkelése így 1688-ban ku-

darcba fulladt. A megtorlás, illetve az attól való félelem következtében Csiprovciából, Kopilovciából, Zelesnából és Klisurából

sokan keltek útra. Számuk azokkal a reguláris és irreguláris egységekben harcoló bolgár katonákkal együtt, akik a Balkán különböző pontjain állomásoztak és végül Magyarországon találtak új otthonra, több ezerre tehető. Egy részük a Havasalföldön is harcoló Pejacevics Georgi bojár vezetésével – boszniai délszlávokkal együtt – a Bácskában, Szlavóniában és Baranyában állapodott meg. Másik csoportjuk a Duna mentén mozgott észak felé, és főként Budán, illetve annak környékén próbált új életet kezdeni. Szentendre ekkor vált a szerbeken és a Dalmáciából bevándorolt horvátokon túl egyes bolgár csoportok otthonává is.

Ennek a migrációs időintervallumnak a csúcspontját kétségkívül az 1690. év jelentette, amikor Lipót felhívása nyomán a balkáni szerbek felkeltek a törökök ellen, majd Belgrád elestét követően III. Csarnojevics Arzen ipeki pátriárka vezetésével nagyobb számban kértek engedélyt a biztonságosabb területekre történő áttelepülésre. A pátriárka székhelyének Magyarországra, Szentendrére, majd a szerémségi Karlócára történő áthelyezése külön jelentőséget adott ennek a

A szerbek
bevándorlása

„nagy szerb költözésnek” is nevezett bevándorlási hullámnak, mivel ez a szerb ortodox egyház végleges meggyökeresedését jelentette a magyar–horvát területeken.

A magyarországi bevándorlási célterületek a migrációs csatornák kötöttsége, a kormányzat aktív szerepvállalása és a helyben tapasztalt lehetőségek kombinációja miatt gyakran fedték egymást. Így nem csoda, hogy a Bácska, Baranya és a Duna mente egyes vidékein szerbek, albánok, bunyevácok, sokácok, dalmátok, bolgárok és cincárok („görö-

gök”) éltek együtt. Hogy a heterogén balkáni közösség egyes tagjai végül a nemzeti ébredés korában mely nációhoz csatlakoztak, abban kétségkívül az egyháznak volt a legnagyobb szerepe. A hódoltság időszakában a szerb ortodox pópák, szerzetesek voltak aktívak egyes balkáni népcsoportok elszervezésében, ugyanakkor ezzel párhuzamosan, különösen pedig a visszafoglaló háborúk időszakában boszniai ferencesek fejtettek ki jelentős tevékenységet annak érdekében, hogy az „eltévelyedettek” visszatérjenek a katolikus egyház

kebelére. Ezzel a tevékenységükkel pedig jó eséllyel alapozták meg, hogy a megtérítettek a későbbiekben a magyarországi horvátországba integrálódjanak. Nem véletlen, hogy a 17. század végén, a 18. század elején több város vagy városrész, köztük a budai Tabán is „hálatelt szívvel mond köszönetet a bosnyák ferenceseknek, kik nem csak nekik, hanem apáiknak, nagyapáiknak, déd- és ükapáiknak is igazi papjai voltak, többszöri menekülésükben követték őket, a közjük keveredett skizmatikus szerbeket megtérítették”.

KIVÁLTSÁGOK TERÜLETI ÖNÁLLÓSÁG NÉLKÜL

A betelepülő több tízezres szerb és albán népességnek egy kisebb része Horvátország területén talált új otthon, miközben nagyobb részük a Magyar Királyság déli és Duna menti részeire nyert bebocsátást. Sokan a Szerémségben, Baranyában, a Bácskában, a Tisza és a Maros mentén, többen városokban, sok helyütt a róluk elnevezett „Rácvárosban” telepedtek le. Jelentős számban képviseltették magukat Pesten, Budán, Szentendrén, Esztergomban, Komáromban, Győrött, Pécsen, Mohácson, Baján, Kecskeméten, Tokajban és Debrecenben is. Az újonnan érkezett „rác nemzetnek”, amely bízott a mielőbbi hazatérésben, I. Lipót különböző kiváltságokat adományozott. Az oklevelek egyrészt a szerb érsek egyházi és világi főségét, másrészt a szerbek császári alávetettségét, ezzel együtt a megyei és földesúri függőségtől való mentességét hangsúlyozták. Egyetlen kiváltságlevél sem tette azonban lehetővé számukra különállót, saját terület kiszakítását, ahogy önálló világi vezető megválasztását sem.

Az 1699. évi karlócai békekötést követően egyértelművé vált, hogy a szerbek nem költözhetnek vissza korábbi lakhelyükre, az ígért politikai önkormányzat megvalósulására nem kerülhet sor. A szerbségben rejlő katonai potenciál kihasználását azonban a császári kormányzat nem szalasztotta el: jelentős szerepet szánt a rácoknak az 1702–1703-ban kialakított Tiszai–marosi határőrvidéken. Az ide költöztetett vagy már itt élő szerbség adó- és robotmentes, szabad földhasználatért cserébe katonai szolgálatot látott el a sáncokban, palánkokban, a határon kívül vagy éppen azon belül bármikor bevethető állományt képezve. Harcedzettségüket és vadságukat a magyarok igen hamar, már a Rákóczi-szabadságharc alatt megismerhették, igaz, a „rácok ostoraként” is emlegetett Vak Bottyán és a felkelők csapatai sem maradtak alul az öldöklésben.

A határőrök a földművelésen túl főként állattenyésztéssel és kereskedelemmel foglalkoztak. Jobb módú vezetőik egy része hosszabb szolgálat után – kiemelkedő hadi érdemei fejében – nemességét szerzett. A Tiszai–marosi határőrvidéket – annak ellenére, hogy 1718-ban a törökök visszahúzódtak a Temesközből – véglegesen csak 1750–1751-ben szüntették meg. Az itteni

szerbek egy része ekkor a Dnyeper és a Bug közé, Oroszországba költözött, ahol cári támogatás mellett alapították meg Új Szerbiát, más részük a Temesi bánóság torontáli részébe települt át. Az 1760-as években a Tisza és Maros menti vidékről, illetve Torontálból nagy számban költöztek rácok az újonnan felállított bánági határőrvidékre, ahol az Illír ezred, illetve a Tiszai határőrvidékből megmaradt Sajkás kerület katonáinak sorait gyarapították.

Mindezekon a fentebb említett belső migrációs áramlásokon túl a 18. század balkáni háborúi ismételt, határon átívelő népmozgásokat eredményeztek. Ezek a migrációs áramlások azonban már kevésbé érintették az ország belsőbb területeit, jórészt a déli végeken haltak el. Az 1716–1718-as osztrák–oszmán háború, illetve az azt követő események következtében elsősorban a koszovói Vučitrni szandzsák lakosságának lélekszáma csökkent erőteljesebben, és ennek – akár csak az 1736–39 és az 1788–91 között zajló háborúknak – ismét főként a Szerémségben lecsapódó szerb és albán betelepülés lett az eredménye.

A 14. század végétől ennek a több nagyobb és kisebb hullámban érkező

és így a 18. század végén már csaknem 700 000 főre tehető szerbségnek az 1700-as években tekintélyes része élt a magyar megyei közigazgatáson kívül, katonai határőrvidéken vagy éppen kamarai igazgatás alatt. Így hamar gyökeret vert körükben az az elképzelés, hogy a királyságon belül egyfajta „corpus separatum”-ot alkotnak. Ez a vélemény elsősorban a határőrvidékek és az ortodox papság körében volt igen népszerű. Az 1771. évi *Illír szabályzat*, majd az 1779-ben kiadott *Illír deklaratorium* azonban a határőrvidéken kívül élő szerbeknek ezt a felfogását jelentősen erodálta, mivel a rácokat a magyar rendeknek és megyei hatóságoknak rendelték alá.

1790-ben a Temesváron tartott nemzeti kongresszuson a szerbek politikai kívánságokat is megfogalmaztak. Itt a papságon, a nemességen és a katonákon túl már az egyre erősebbé váló szerb polgárság is képviseltette magát. A követek többek között választási jogot, külön területet és központi kormányzatot óhajtottak, de kinyilvánították azon igényüket is, hogy a megyei közigazgatás alá visszahelyezett részekon a szerbek szabad parasztként és ne jobbágyként éljenek. Bár a követelések közül több is megvalósult, így például az illír udvari kancellária felállítására és az ortodox egyház bevett vallássá nyilvánítására is sor került, sőt a szerb püspökök meghívást kaptak a diéta felső táblájára, a területi önkormányzatot mégsem sikerült elérniük. A szerbség törekvése, hogy a Magyar Királyság területén élő történelmi nemzetekkel egyenrangúvá váljon, a magyar rendek politikai ellenállása miatt nem valósulhatott meg.

Társadalmi integrációjuknak nem kedvezett vallási különállásuk, de katonai szerepvállalásukból fakadó elkülönülésük, közvetlenül az uralkodóhoz való kötődésük sem. Nemességük a magyar vagy horvát rendi nemzetéhez képest csekélynek volt mondható, polgárságuk pedig nem tudott országos „kulcspozíciókat” betölteni. Ki kell emelnünk azonban ez utóbbiak kapcsán azt a kereskedőréteget, amely a cincároknak is nevezett balkáni vlahokkal együtt Magyarországon igen jelentős gazdasági szerepet töltött be. Ezen kereskedőkolóniák tagjai a világi értelmiség, polgárság más elemeivel együtt a szerb nemzeti ébredés kovászaként működtek, ez azonban már átvezet minket a magyarországi szerbség 19. századi történetébe. ♦

SOKCSEVITS DÉNES

A HORVÁTOK BETELEPÜLÉSE MAGYARORSZÁGRA

▶ Délkelet-Európa felől több nagy migrációs hullám érte el Magyarországot a 15–18. század között. A migrációt kiváltó ok az Oszmán Birodalom európai térhódítása volt, amely 1354-ben kezdődött. Az elkövetkező másfél évszázadban az egész Balkánt uralma alá hajtotta az iszlám hitű oszmán-török népcsoport vezető államalakulat. Az idegen vallású, kultúrájú támadók elől jelentős számban menekültek az egyelőre biztonságos Magyarországra a félsziget keresztény lakói, de Horvátország veszélyeztetett vidékeiről a 15. század végén, a 16. század első harmadában horvát főurak is szervezetter hozattak át nyugat-magyarországi birtokaikra horvát jobbágyokat. A magyarországi oszmán hódoltság idején a török hatóságok szintén telepítettek be délszláv, köztük katolikus boszniai földműveseket is magyar területre.

▶ A Habsburgok vezetésével megvalósult 17. század végi felszabadító háborúk, illetve utóbbiak balkáni kudarca nyomán a 17. század végén újabb menekülthullám indult meg e területekről Magyarország irányában. E horvát szempontból kivándorlásnak tekinthető népmozgás jelentősen átalakította az eredeti katolikus délszláv szállásterületet, a mai Horvátország és Bosznia egyes vidékeiről a katolikusok szinte teljesen eltűntek, ortodox, illetve muszlim vallású, de délszláv nyelveket beszélő népesség foglalta el a helyüket. A katolikusok részben a mai Magyarországra és Vajdaságba, részben a mai Horvátországba menekültek, de jutott belőlük Ausztria, Morvaország és Itália területére is.

A magyarországi horvátság különböző korokban és a horvát etnikai terület más-más vidékeiről érkezett mai lakóhelyére, elsősorban a törökök elől menekülve, illetve a török hódoltság korában (vagy azt követően), a 15. és a 18. század között, bár a Dráva bal partján már az Árpád-korban is éltek feltehetően őshonos horvátok.

BEKÖLTÖZÉS

Ha a beköltözés sorrendjét vesszük, akkor a nyugat-magyarországi, újabb nevükön gradistyei horvátokat illeti az elsőség, akik a törököktől 1493-ban elszenvedett korbáviai csatavesztés nyomán kezdtek Magyarország felé menekülni Horvátország veszélyeztetett délkeleti területeiről. De egyes – Horvátországban és a nyugat-magyarországi (Sopron, Moson, Vas) megyék területén egyaránt birtokokkal rendelkező – főúri családok (a Batthyányak, az Erdődyek, a Zrínyiek, Jurisics Miklós) szervezetter is áttelepítették horvát jobbágyaikat. Az írott forrásokban 1515-ben bukkannak fel az akkori Magyarországhoz tartozó Kismartonban. Beköltözésük folyamatos, és eltart egészen a 17. század közepéig. A Horvátország különböző vidékeiről jövőek nyelvjárás szempontjából nem voltak egységesek, felismerhető néprajzi jegyekkel rendelkező népcsoporttá hazánk területén váltak.

Földrajzi sorrendben haladva a következő hazai horvát népcsoportot a kutatók Mura menti vagy zalai horvátoknak nevezik. A Mura menti horvátok többsége 1690-et – Kanizsa török alóli felszabadulását – követően, valamint a Rákóczi-szabadságharc után költözött a Mura túlsópartján fekvő Muraközbe, valamint Nyugat-Horvátország törökök által meg nem szállt, túlnépesedett vidékeiről mai lakóhelyére.

A Dráva menti horvát népcsoport Somogy és Baranya megyék déli sávjában, a horvát-magyar határfolyó mentén él (a 17–18. században Somogy megye északi, Balaton melletti részein is sok horvát falu volt). Itt, a középkori magyar-horvát etnikai határ mentén, a Dráva mocsarai és erdei védelmében elképzelhető, hogy az Árpád-kori horvát népesség egy része – a somogyi magyarsághoz hasonlóan – átvészelt a török hódoltság idejét. Bizonyos azonban, hogy a 17. század végén, illetve a 18. században ez a horvát nép-

csoport is bőven kapott utánpótlást a túlsópart Szlavóniából, sőt Bosznia horvát vidékeiről is, amit igazol, hogy nyelvjárás szempontjából nem egységesek, mind *ęto*, mind *kaj* nyelvjárást beszélő falvaik vannak (a középkori népesség a *kaj* nyelvjárást beszélte).

A Pécs környéki falvakban – és egykor Pécssett is – élő bosnyák-horvát népcsoport, mint neve is elárulja (bosnyák = Bosznia lakója), Boszniából, annak is középső, részben még ma is horvátok által lakott tájairól származik. Egy részük már a török hódoltság idején letelepedett Baranya megyének ezen a táján, de a 17. század végén és a 18. század elején újabb csoportok csatlakoztak hozzájuk, miután a Habsburgok Bosznia felszabadítására irányuló kísérlete nem sikerült. Letelepítésükben szerepet játszott Radonay Mátyás Ignác pécsi püspök (1687–1703), aki így kívánta növelni egyházmegyéjében a katolikus népesség arányát.

A szintén Baranyában, illetve részben Bácskában élő sokác-horvátok Kelet-Szlavóniából, illetve Északkelet-Boszniából származnak. Első adataink baranyai jelenlétükről a 16. századból vannak, de a 17. század végén, illetve a 18. század első felében az ő számukat is újabb bevándorlások növelték. A sokác név eredete nem tisztázott, tény, hogy a Balkán nyugati vidékein ez általában a horvátok, a katolikusok gúnyneve. Ma Kelet-Szlavónia horvátságának nagy része e népcsoport tagja, de élnek sokác-horvátok még a Vajdaságban is. A mohácsi sokácok egyik népszokása, a farsangi busójárás a világörökség részeként gazdagítja Magyarországot kultúráját.

A bunyevác-horvátok ma Magyarországon a Bácskában (Baja városa és tágsabb köze) élnek, de régebben nagy számban laktak Fejér és Pest megyék egyes községeiben is. A múlt században nevüket és eredetüket a kelet-hercegovinai Buna folyóval hozták kapcsolatba – vagy katolikus szerbeknek tartották őket, vagy horvátoktól és szerbektől teljesen különálló délszláv népcsoportként határozták meg őket. Szerbiában 2003 óta külön nemzetiségként tartják őket számon, de a magyar parlament 2006-ban, illetve 2010-ben elutasította az erre irányuló kezdeményezéseket.

☒ shazájuk Horvátországban, a Dinári- és a Svilaja-hegység mentén, illetve Nyugat-Hercegovinában van, és nevük valószínűleg a hegyi pásztorok közből épített kunyhójához (*bunja*) kap-

csolódik. A 15–17. század között vándoroltak a Bácskába, valamint Horvátország délnyugati vidékeire (Lika, Krbava, Horvát Tengermellék, Zadar környéke stb.), ahol többségük ma is él. Vannak olyan, számításokkal alátámasztott feltételezések is, amelyek szerint a horvátság közel egyötöde bunyevác eredetű. A Bácska északi részén a 15 éves háború (1593–1606) után nőtt meg a számuk, és utolsó migrációs hullámuk 1687-ben érkezett a Baja-Zombor-Szabadka háromszögbe. A magyarországi horvát népcsoportok közül a bunyevácok beszéde áll legközelebb a horvát irodalmi nyelvhez.

A Duna menti vagy – a 18. században rájuk ragasztott, de általuk is elfogadott néven – rác-horvátok Kalocsa környékén és a Csepel-sziget falvaiban élnek. A Kalocsa környéki horvátok a 16. században települtek át Szlavóniába, és egy sajátos archaikus szigetet képeznek. A 18. századi forrásokban a hazai horvát népcsoportokat számos néven emlegetik: horvát, tót, illír, dalmata, sokác, bunyevác stb. Sőt, ekkor terjedt el főleg a Budai Kamara irataiban, de másutt is a katolikus rác elnevezés, noha a középkorban magyarul rácnak csak Szerbia ortodox (pravoszláv) lakóit nevezték. Ez az elnevezésbeli tarkaság később sok félreértést okozója lett. Egyébként a magyarországi horvát városi lakosság előszeretettel hívta magát latinosan dalmatának vagy illírnek, függetlenül attól, hogy eredetileg bosnyák, bunyevác vagy sokác volt.

A magyarországi horvátság történetében a 18. és a 19. század első fele számít egyfajta aranykorak. Nemcsak létszámuk, de a magyar társadalomban elfoglalt helyük is jóval jelentősebb volt a mainál. Sok olyan településen is abszolút vagy relatív többséget alkottak, ahol ma már legfeljebb a temetők régi sírkövei árulkodnak egykori jelenlétükről. A 18. században horvát falvak voltak Somogy megye északi részén, a Balaton körül, így például Buzsákon, amelynek híres hímezése is horvát eredetű. Ugyancsak horvát falvakat találhattunk volna akkoriban Fejér megyében, de Zala, Vas, Győr és Pest megyékben is sokkal több horvát község volt, mint manapság. A 18. század második felétől egyre több, addig csak horvátok által lakott település vált vegyes lakosságúvá, és előbb a városokban, majd az olyan községekben, ahol a horvátok kisebbségben voltak, megindult – igaz, ekkortájt inkább természetes folyamatként – az asszimiláció.

BEILLESZKEDÉS

A Magyarországra költöző horvátság viszonylag gyorsan beilleszkedett a magyar társadalomba. A beilleszkedést megkönnyítette a horvát bevándorlók vallási hovatartozása. Gazdasági helyzetük, társadalmi rétegzettségük a 18. században jelentős mértékben eltért attól, ami a 20. században volt jellemző rájuk. Mind társadalom-, mind foglalkozásszerkezet terén a hazai horvátság 150-200 évvel ezelőtt jóval sokszínűbb és összetettebb képet mutatott, mint az utóbbi 100 esztendőben. Ugyan legnagyobb részük akkor is falun élt és mezőgazdasággal foglalko-

zott, többségük jobbágy volt, de voltak horvát földbirtokosok (nemesek) is, így például Zala megyében a Bedekovicsok vagy a Zajgarok.

A bácskai bunyevácok társadalmi összetétele, szerkezete pedig a 18. században teljesnek nevezhető, hiszen volt saját nemességük: a Latinovitsok (e család leszármazottja volt a jeles magyar színész, Latinovits Zoltán), a Rudicsok, a Pilászánovitsok, a Mamuzsicsok, a Vidákovicsok, az Adamovicsok, a Piukovicsok és még sokan mások, több tucat nemesi család, többségük III. Károlytól, illetve Mária Teréziától kapta nemesi címét és birtokát, főleg a török elleni küzdelmek során

szerzett érdemeiért. Ez a nemesség a 18. században még beszélte ősei nyelvét, és csak a 19. században vált nyelvében és tudatában is teljesen magyarrá. A bunyevácok fejlett polgársággal rendelkezett, több bácskai városban fontos szerepet játszottak. Persze náluk is a falusi jobbágyok képezte a legnagyobb tömeget, ugyanakkor más hazai horvát népcsoportok, így a bosnyákok és a sokácok között is voltak városlakók, polgárok. A bunyevác nemesség a 18. században jelentős súllyal vett részt Bács-Bodrog vármegye politikai életében.

A falusi horvátság szinte mindenütt elsősorban földműveléssel, gabonater-

mesztéssel foglalkozott, bár az állattenyésztés is fontos szerepet játszott életükben, főleg a beköltözést követően. Főként a betelepülést követő első évtizedekben (különösen a Boszniából származók) szívesebben foglalkoztak a jövedelmezőbb állattenyésztéssel. A pécsi bosnyák-horvátok a 18–19. században híresek voltak szőlő- és borkultúrájukról.

Nagy létszámú horvát polgárság élt Budán, főleg a Vízivárosban, de a köztudatban inkább csak szerb lakosairól ismert Tabánban is. A tabáni katolikus plébánián még a múlt század második felében is folyt horvát nyelvű hitélet. A főleg boszniai eredetű katolikus horvát népesség már a török időkben is felbukkant Budán, de a város 1686-os felszabadulása után ugyancsak nagy számban költöztek a magyar fővárosba.

Jelentékeny horvát polgárság élt Pécsen, Szegeden, sőt még – a szintén inkább a szerbekről ismert – Szentendrén is. Az itt élő horvátok, akárcsak a szegediek, dalmatáknak nevezték magukat, de míg a szegediekről tudjuk, hogy valójában bunyevácok, addig a szentendrei horvátokról kimutatták, hogy tényleg Dalmáciából származhatnak. A 18. század első felében a horvát polgárok (bunyevácok, illetve sokácok) abszolút többségben voltak Baján, illetve Mohácson.

A 18. században a városokban a különböző etnikumok békésen, de határozottan elkülönülve, saját közösségeikben éltek. Így a pécsi, a bajai vagy a mohácsi horvát kézművesek és kereskedők saját „illír” céhekbe tömörültek, saját „illír” plébániáik voltak (Parochia Illyrica). Baján 1765-ig a városi magisztrátus tagjait egyenlő arányban választották a három elismert „nemzet”, a bunyevác-horvát, a német és a szerb közül. Baján feljegyezték, hogy a városi bírónak még 1768-ban is horvát nyelven tette le esküjét a ferences templomban (ez volt az illír plébánia).

A hazai horvát polgárság jórészt Boszniából eredt, amelyet a 17. század végi törökellenes háborúk során katolikus lakosságának nagy része, kereskedő és kézműves polgárságának egésze elhagyott, és jórészt Magyarországra települt át. Erről tanúskodik egyes keleties jellegű mesterségek (például a bőrcserző „tabakosok”) megjelenése Budán, illetve Pécsen. Az „illír” ötvösök, szűcsök, csizmadiák, fazekasok stb. céhei céhkönyveiket is horvátul vezették (Pécsen fenn is maradtak ilyen iratok). A Magyarországra tele-

pült horvát polgárság fontos szerepet játszott több magyarországi város török idők utáni újjáépítésében.

INTEGRÁLÓDÁS

A 19. században, miután a magyarországi horvát nemesség már korábban elmagyarosodott, eltűnt a magyar városok horvát polgársága is. A hazai horvát kisebbség társadalmi szerkezete ekkorra vált szinte teljesen egyoldalúvá, majdnem kizárólag parasztságból állt, legfeljebb néhány falusi kézműves színesítette ezt az egyhangú képet. Néhány helyen akadt ingázó ipari munkás, az értelmiséget azonban jobbra csak egy-két horvát értelműnek megmaradt katolikus pap képviselte. Az értelmiségi pályákra kerülő horvát származású fiatalok a 19. század második felében, illetve a 20. század első felében – néhány kivételtől tekintve – elmagyarosodtak.

Másként volt ez a 18. században, amikor a viszonylag erős hazai horvát polgárság bőkezű adományokat adott templomainak, és megfelelő anyagi háttérrel biztosított a magyarországi horvát kultúrának is. Az ún. magas kultúra igazi bázisát a 18. században, illetve a 19. század első harmadában az obszerváns ferencesek (1757-ig a bosnyák, majd ezután a Kapisztrán Szent János-rendtartomány) budai rendi fő-

iskolája köré csoportosuló budai horvát ferences kultúrkör tagjai jelentettek, akik a horvát tudományosság szempontjából nagy jelentőségű – főleg nyelvészeti és történettudományi – munkásságuk mellett komoly szépirodalmi tevékenységet is folytattak. Sőt, a 18. század második felében Budán horvát nyelvű kalendáriumot is kiadtak. A ferencesek középiskolákat tartottak fenn más hazai, horvátok által lakott városokban, így Baján és Mohácson is. Bár ezek latin tanítási nyelvűek voltak, a szerzetesek hozzájárultak a helyi horvát nyelvű elemi iskolai oktatás megszervezéséhez. A 18. század végén, a 19. század elején számos horvát faluban létesült horvát tanítási nyelvű elemi iskola (Pécsen a jezsuiták segítségével, Makár Iván báró magánadományából 1722-ben alapítottak horvát iskolát). A 19. század közepétől kezdve azonban a gyorsan asszimiláló magyarországi horvát nemesség és polgárság már egyre kevésbé biztosított anyagi háttérrel a magas kultúrának, amely a 20. század közepére már szinte teljesen a népi kultúrára korlátozódott.

A magyarországi horvát bevándorlók társadalmi téren viszonylag rövid idő alatt integrálódtak a magyar társadalomba. Jellemző példaként említhetjük, hogy amikor a 18. század közepén Mária Terézia Dél-Magyarország egyes vidékeit (Észak-Bácska, a Bánság északi része) végleg kivette a katonai határőrvidék területéből és magyar megyei igazgatás alá helyezte, a katolikus délszláv népesség helyben maradt és civil foglalkozást választott (ami Szabadka és Zombor szabad királyi városok kivételével a jobbágyi státusz elfogadását jelentette), míg ortodox társaik délebbre költöztek, hogy határőrök maradhassanak. A horvát népesség nyelvi integrálódása (asszimilációja) a magyarságba már lassúbb folyamat volt, a vegyes lakosságú településeket, főleg városokat leszámítva gyakorlatilag csak a 20. század második felének modernizációs társadalmi átalakulásával párhuzamosan következett be.

Az 1991–95 között lezajlott délszláv háborúk során több tízezer horvát menekült Magyarországra, de közülük csak nagyon kevesen telepedtek le, többségük visszatért otthonába vagy továbbköltözött Nyugat-Európába, így ez a migrációs folyamat csak átmenetileg érintette hazánk területét. ♦

HAHNER PÉTER

KIK AZOK A BARBÁROK?

A Párizsban megjelenő *Historia* című magazin 2016. januári számában francia történészek keresik a választ a következő kérdésekre: „*Hogyan és miért nyilvánítjuk a másik embert barbárnak? Valóságos vagy feltételezett erőszakossága miatt? A miénktől különböző életmódja miatt? A barbár idegensége és veszélyessége más és más formát öltött a különböző korszakokban, és arra ösztökél minket, hogy elgondolkozzunk a civilizáció fogalmáról és arról a képről, amelyet a társadalmak önmagukról alkotnak.*”

Minden emberi társadalom hajlott arra, hogy a szomszédos népeket vadnak és veszedelmesnek tekintse. Olyanoknak, akiket alá kell vetni, különben ők vetnek alá bennünket. A Kr. e. 3. évezredben élt Dzsószer fáraó szobrainak lába alá kilenc íjat véstek, amelyek az alávettét, idegen népeket jelképezték. A 2. évezredben élt Tutankhamon fáraó szandáljának talpán viselte Egyiptom elleneségeinek jelképeit. Az ógörögöknek pedig sikerült olyan nevet találniuk az „idegeneknek”, amelyet azóta is használunk.

Egy szó históriája

Bruno Dumézil, a Nanterre-i Egyetem docense arra emlékeztet, hogy a Kr. e. 8–7. századi, ókori Görögországban az értelmetlen bar-bar kifejezéssel idézték fel az idegenek (görögök számára) érthetetlen beszédét. Homérosz *Iliász*ában mindössze egyszer fordul elő ez a kifejezés, és minden pejoratív tartalom nélkül: a második ének végén, ahol egy bizonyos Nantész a „*barbárszavú kár seregek fejedelmének*” neveznek. Az 5. századi görög-perzsa háborúk során vette fel a barbarosz szó „a hellének ellenségei” jelentést. Dumézil szerint az egymással állandóan háborúzó hellének e név használatával hangsúlyozták közös identitásukat. A barbarosz immár pejoratív színezetet öltött, mert durvaságra, civilizálatlanságra és kegyetlenségre utalt.

Az ógörögök világképe szerint Hellász a világ közepén feküdt, melynek szélein különféle szörnyetegek éltek, a barbárok pedig, akik nem városokban laktak, nem ismerték sem a bort, sem a sült húst, afféle átmenetet képeztek a civilizált emberek és a szörnyetegek között. Bár az ógörögök elismerték az egyiptomi és indiai tudósok bölcsességét, s szívesen kereskedtek a „barbárokkal”, mégis lenézték őket. Úgy vélekedtek, hogy az északi, hidegebb régió lakosai bátrak, de

kevésbé intelligensek, a déli, melegebb égtájakon élő emberek pedig elmések, de hitványak.

Az ókori rómaiak nem etnográfiai, hanem geopolitikai alapon osztogatták a „barbár” jelzőt: a birodalmuk határain túl élő népeket nevezték így. A Barbaricum nomádnak és harciasnak vélt lakóit veszedelmesnek tekintették, mert nem felejthették el, hogy Kr. e. 387-ben a kelták elfoglalták és felgyújtották Rómát. A görögökkel viszont kivételt tettek, őket még államaik megszállása előtt sem ítélték barbárnak. Sőt, mivel elfogadták, hogy ők maguk a trójaiaktól származnak (ahogy ezt Vergilius eposza is hangsúlyozta), önmagukat is többé-kevésbé görögnek tekintették. Mivel úgy vélték, hogy a klasszikus görög kultúra elterjedése előtt maguk is közel álltak a barbarizmushoz, könnyebben befogadták a „barbárokat”: ha elismerték Róma uralmát, akár teljes jogú római polgár is válhatott belőlük. Julius Caesar azzal igazolta Gallia elfoglalását, hogy lakói nem igazi barbárok, hanem közel állnak a rómaiakhoz. A Rajna túlsó partján élő népeket viszont nomád barbároknak nyilvánította, arra hivatkozva, hogy a mocsaras erdőségekben csak ilyen népek élhetnek.

Hervé Huntzinger, a Lotaringiai Egyetem kutatója arra hívja fel a figyelmet, hogy a híres teutoburgi csata, amelyben a rómaiak Kr. u. 9-ben vereséget szenvedtek a germánoktól, pontosan jelzi, milyen nehéz meghatározni, ki volt barbár és ki nem. A germán heruszkok vezére ugyanis, akit a rómaiak Arminiusnak, a germánok pedig Hermannak neveztek, ifjúkorában túszként Rómában élt. Megkapta a polgárjogot, majd hazatért törzséhez, összegyűjtött egy nagyobb sereget, s megsemmisítő vereséget mért Publius Quinctilius Varus légióira. A rómaiak szemében ezzel azonnal „visszaváltozott” barbárrá, s a bosszúhadjáratot vezető Germanicus ka-

tonái már azt hangsúlyozták, milyen barbár módon bántak el a rómaiakkal Arminius fegyveresei. Augustus császár uralkodása alatt viszont mintegy 100 000 „barbárt” telepítettek le a birodalom határain belülre, s mikor Caracalla császár minden szabad embernek megadta a polgárjogot 212-ben, utódaik is római polgárrá váltak.

Johann Chapoutot, a Sorbonne történésze arra hívja fel a figyelmet, hogy az ókorban a „barbár” elnevezés megőrzött némi többértelműséget. Tacitus szinte példaképnek tüntette fel a germánokat, s *Germania* című írásában arra intette Kr. u. 1. századi római kortársait, hogy nekik is meg kellett volna őrizniük őseik erényességét, ahogy ezt egyes barbár törzsek tették. Az 5. századi Salvianus szerint Isten azért támogatta a rómaiakat legyőző gótokat, hogy ezzel megbüntesse az erkölcstelen keresztényeket. A 6. században Cassiodorus római író, aki a keleti gót király udvarában szolgált, már azt állította, hogy a „barbár” név nem műveletlenségre, hanem mindössze a nem római férfiak szakállviselésére utal, vagyis a „szakállas” jelentésű barbatus szóból származik.

A leggyakrabban felidézett „barbár pusztítás” Geiserichnek, a germán vandálok királyának a nevéhez fűződik. III. Valentinianus római császár 442-ben szerződést kötött vele, amelyben elismerte az észak-afrikai vandál állam királyának. Amikor azonban Petronius Maximus szenátor 455-ben meggyilkoltatta a császárt, hogy a helyére lépjen, Geiserich úgy érezte, a szerződés érvénytelené vált, és seregével partra szállt Itáliában. Petronius Maximust a dühös rómaiak halálra követték, I. Leó pápa pedig arra kérte Geiserichet, hogy kímélje meg Rómát és lakóit. Ezt ő meg is ígérte, s 455. június 2-án bevonult a városba. A vandálok két héten át fosztogattak, de nem romboltak.

Pogányság, vadság, erőszak

A kereszténység elterjedése után immár a katolikus egyház vette át a birodalom helyét, s ezért Nagy Szent Gergely pápa a 6–7. század fordulóján már nem a határon kívül élőket, hanem a „pogányokat” tekintette megtérítendő barbároknak. A több istent tisztelő rómaiak különben megértőbbnek bizonyultak más népek vallása iránt, mint az egyetlen és bosszúálló istenséget követő középkoriak, akik nemegyszer természetesnek tekintették a más hitű csoportok teljes elpusztítását mind a keresztes, mind a vallásháborúk idején.

A középkorban a „barbár” az időben és térben távoli, nem keresztény népek elnevezésévé vált, de az önmagukat kifinomultnak és civilizáltnak tekintő közösségek szívesen osztogatták ezt a jelzőt térben és időben közelebbi csoportoknak is. A dinasztikus államok ellentéteinek kiéleződése idején pedig minden ellenséges hadseregről úgy beszél-

tek, mint barbár hordáról, amely csak pusztításra képes. A reneszánsz kori itáliaiak olykor így nevezték a németeket, s Róma 1527-es, német zsoldosok általi kifosztása minden bizonnyal felerősítette előítéleteiket.

Az ambivalencia azonban továbbra is fennmaradt az ókori „barbárok” megítélésében, mert a Római Birodalom egykori határain túl szerveződött, újkori államok írástudói egyre több nemes tulajdonságot fedeztek fel azon nem római népek körében, amelyeket őseiknek tekintettek. A német humanisták Tacitus *Germaniájának* megismerése után minden férfias erény megtestesítőiként emlékeztek állítólagos őseikre. Egyes francia főnemesek szívesen idézték fel az őseiknek tekintett barbár frankokat, hogy igazolják kiváltságaikat, melyeket a fejlődési abszolútizmus korlátozni próbált.

A felvilágosodás korában azonban leggyakrabban mégis a vadságot és az erőszakot tartották az idealizált Római Birodalmat elpusztító „barbárok” legfőbb jellemzőjének. A francia forradalom idején pedig oly sok műemléket semmisítettek meg arra hivatkozva, hogy a „zsarnokság” (a monarchia) vagy a „babona” (a katolikus vallás) örökségei, hogy Henri Baptiste Grégoire plébános, a Nemzeti Konvent tagja 1794-ben egy új szót megalkotva idézte fel a barbárok pusztításait. „Vandalizmusnak” nevezte a keresztényellenes kampány során végrehajtott rombolásokat, s indítványára a Nemzeti Konvent kimondta, hogy meg kell védeni a könyvtárakat, valamint „a tudományok és művészetek minden más nemzeti emléket”.

A Grégoire által megalkotott új szó tehát nem egy 5. századi fosztogatásra utal, hanem olyan rombolásokra, amelyeket Európa egyik legfejlettebb, leggazdagabb és legműveltebb országában hajtottak végre. Arra emlékeztet, hogy az európai civilizáció végtelenül törékeny, és az ideológiai-politikai fanatizmus olyan pusztítást eredményezhet, amely messze meghaladhatja mindazt a fosztogatást, amelyre egy ókori nép képes volt.

A 18-19. században a nacionalizmus fel erősödésével a különböző európai nemzetek történészei szívesen nyilvánították magukat egy-egy harcias, nem római nép leszármazottainak, amelyeknek inkább az erényeit hangsúlyozták, mint „barbár” jellegét. A lengyelek az ókori szarmaták, a magyarok a szittyák és a hunok rokonainak tekintették magukat. Richard Wagner operáiban újraértelmezte a germán mitológiát. A 19. század végén pedig francia republikánusok, akik szemében az ókori frankok túlságosan germánnak, vagyis németnek tüntek, a rómaiakra pedig saját antiklerikalizmusuk miatt nem akartak hivatkozni, úgy döntöttek, hogy a gallokat tekintik őseiknek – megfedelkezve mindazon egyéb népekről, amelyek hozzájárultak a modern Franciaország kialakulásához.

Embertelenség kontra ősi erények

Az első világháború idején felelevenítették a barbársággal való vádaskodást. A brit propaganda „hunokként” emlegette a németeket, s alaposan felnagyította a megszállt Belgiumban végrehajtott erőszakos cselekedeteiket. Ezzel már nem az etnikai vagy vallási különbségekre hívta fel a figyelmet, hanem az ellenség embertelenségére.

A két világháború között Oswald Spengler *A Nyugat alkonya* (1918, 1922) című nagy hatású művében az európai civilizáció hanyatlásának lehetőségét vetette fel. A világháborút követő gazdasági válság és a különböző diktatúrák győzelmei mintha Spengler elméletét igazolták volna, s ennek hatására divatba jött a barbárok emlegetése. Ekkoriban vált népszerűvé Konsztandinosz Kaváfisz görög költő verse, *A barbárokra várva*. A különös költemény egy város csalódásáról szól, amelyet lakói várakozásával ellentétben nem szállnak meg a barbárok, pedig „ők mégiscsak megoldás voltak valahogy...” Az amerikai ponyvairódalomban az 1930-as években vált népszerűvé Robert E. Howard írásainak hőse, Conan, a barbár, „akiről” még 2011-ben is forgattak játékfilmet.

Hitler és a náci ideológusok azt hangoztatták, hogy a németeknek az ógörögök és a latinok az igazi ősei. Szerintük ugyanis e népek északra, Germániából vándoroltak délre, ahol a kedvezőbb éghajlati körülmények közepette magasabb rendű civilizációt hoztak létre, mint északon maradt rokonaik. Vagyis a görögöket és a latinokat ugyanúgy barbároknak lehet tekinteni, mint a germánokat, de valamennyien a germán faj felsőbbrendűségét bizonyítják. Máskor azonban Hitler a következőket jelentette ki Hermann Rauschning visszaemlékezései szerint: „Igen, barbárok vagyunk, és barbárok akarunk lenni. Ez megtisztelő cím! Mi vagyunk azok, akik megfiatalítják a világot. A mai világ elérkezett a végéhez. Egyetlen feladatunk a felprédálása!”

Az egyetemes humanizmus eszméje a náciak szerint csak az ókor hanyatló szakszabán jelent meg, amikor fajilag idegen népesség hatolt be a germán eredetű rómaiak világába. Más népek alávetése, rabszolgasorba taszítása, városok lerombolása, a és betegek elpusztítása tehát nem más, mint az ókor igaz elveihez, a germán élet ősi normáihoz való visszatérés. Johann Chapoutot szavaival: „Ha a germán inváziók lehetővé tették, hogy Róma újjászülessen [...] akkor a 20. század germánjai is újjászülehetnek, s újra azzá válhatnak, amik a keresztény és humanista átnevelődés előtt voltak, s amit a reneszánsz és a felvilágosodás elfeledtetett velük: barbárokká.”

Vagyis a „barbár” szóval pontosan az történt, ami oly sok más szóval. Ormos Mária

találó megfogalmazásával élve „a szavak terjeszkedő hajlama és a dolgok egyedisége között az eltérés [...] a szavak javára tűnik el. Születik egy szó, amely eredetileg egy bizonyos jelentéstartalommal bír, s azután expanzióba kezd, kalandokra indul, új tartalmat vesz fel, s a régít esetleg el is hullajtja.” Végül mindenki úgy használja a szavakat, ahogyan az szándékainak és érdekeinek megfelel. A „barbár” szó manapság egyesek szerint az emberi értékek vad és embertelen pusztítóját jelenti, mások szerint az ősi erények romlatlan képviselőjét.

A barbár az, aki hisz a barbárságban

A 20. században oly sok szörnységet követtek el magukat civilizáltnak tekintő európaiak és ázsiaiak, hogy egyes gondolkodók szerint már nincs is jogunk más népeket barbárnak minősíteni. Az *Historia* hasábjain felidézik Claude Lévy-Strauss kijelentését: „Leginkább az a barbár, aki hisz a barbárságban.» Vagyis az, aki nem fogadja el a másságot. Az következne ebből, hogy be kellene tiltani a »barbár« szó használatát.” Jean-François Kahn francia újságíró és esszéíró ezt mégsem javasolta: „Ez egy komplikált kérdés... Mindennapi életünkben gyakran könnyebb és néha szükséges is olyan szavakat használni, amelyek bizonyos képeket idéznek fel. Ez a helyzet a »barbár« szóval is. Ha spontán és erőteljes módon akarjuk kifejezni az abszolút, elképzelhetetlen szörnységet, akkor igen, természetesen lehet használni. [...]”

Olyan ez, mintha nem lennének barbárok önmaguknak, csak valaki más számára. A számunkra. Saját világunk kellős közepén való felbukkanása alakítja át barbárrá azt, aki mások szemében lázadó. Igaz volt ez már a rómaiak esetében is: a latin térbe való behatolása alakította át a gallt vagy a germánt barbárrá. Megfelelő-e napjainkban ez a kifejezés? Igen, abban az esetben, ha bizonyos cselekedeteket jelöl. De akkor nem, ha meghatároz. Egy dolog barbárnak minősíteni a náciakat, és más dolog így határozni meg őket, mert ezzel elhomályosítjuk az ideológiát, amelynek az eszközei. A barbárság az ideológiában rejlik, nem a személyekben. Vagy inkább megvan a barbárság lehetősége minden személyben. [...]

Ha a dzsihadista tömeggyilkosokat barbárként határozzuk meg, ezzel vad fajjá nyilvánítjuk őket, a görögök és rómaiak módjára, elhomályosítva azt, ami ezeket az embereket a mi körünkben vadállattá változtatta. Ami a német náciakat és a kambodzsai vörös khmerek vadállattá változtatta, az az ideológia szolgálatába állított és örületig felfokozott fanatizmus. A dzsihadisták önmagukban nem barbárok, hanem radikális iszlamiszták. A perverz ideológia teszi őket barbárrá. Ahogy bármilyen hasonló ideológia barbárrá változtathat akárkit.” ♦

Kádár Béla a kerekasztal-tárgyaláson, 1989

KÁDÁR BÉLA

MAGYAR GAZDASÁG A RENDSZERVÁLTÁS KÜSZÖBÉN

A Nobel-díjas lengyel irodalmár, Czesław Miłosz megfogalmazásában a múlt Közép-Európában nem történelem, hanem a mindenkor jelen alakítója. Tartós történelmi útítársként a negyedszázada összeroppant, több mint négy évtizedes politikai építményrendszer hagyatéka is közrejátszott a rendszerváltás és az azóta eltelt időszak mozgásterének, arculatának, teljesítményeinek alakulásában.

A második világháború győztes hatalmainak döntései nyomán Magyarország kiszakadt ezeréves politikai, kulturális, gazdasági kapcsolatrendszeréből. Az ország – a fejlődési gyökereitől s követelményeitől eltérő szovjet irányítási rendszer bevezetése és működtetése nyomán – lemaradt az európai és nemzetközi gazdasági fejlődésben. Elmaradt az alkalmazkodás a fejlett országokban kibontakozó tudományos-technikai forradalom és a globalizálódás követelményeihez, a gazdaság szerkezete elavult, a világpiac leértékelte a minőség, korszerűség szempontjából gyenge magyar termékeket, a viszonylagos működőképesség fenntartása mindinkább külföldi hitelek felvételére, eladósodásra támaszkodott.

A SZOCIALIZMUS GAZDASÁGI HAGYATÉKA

A szovjet hadigazdálkodási, fejlesztési koncepciók, nehézipari prioritások átvétele nyomán a KGST-együttműködést szolgáló anyag- és energiaigényes növekedési pálya alakult ki a magyar szakosodási előnyök, növekedési adósságok mellőzésével. A nyolcvanas évek első felének átlagában a nyersanyag- és tőkeszegény magyar gazdaság egységnyi GDP előállításához 40%-kal több energiát és 50%-kal több tőkét használt fel, mint az akkori OECD-országok. Nem ismeretes olyan közgazdasági vagy politikai csodarecept, amely ilyen szerkeszeti, versenyképességi hátrányt semlegesíteni tudna. Az első világháború előtt nemzetközi összehasonlításban még élenjáró arányú gépkivitel elérő Magyarország a rendszerváltás előtti évtizedekben csak a KGST és a „harmadik világ” országaiban tudott gépipari termékeket elhelyezni.

A versenyképesség elvesztése tükröződött a fejlett országokba exportált magyar termékek nyomott, az átlagimportáraktól messze lemaradó árszínvonalában. A nyolcvanas évek második felében egyharmaddal több magyar árut kellett adni egységnyi importért, mint három évtizeddel korábban. Külkereskedelemre utalt kis ország esetében ez gazdasági kivérzést jelent. A hagyatéka halmazati következményei e téren a legérzékenyebbek. Magyarország súlya a világ kivitelében 1938-ban 65 ezreléket, 1989-ben már csak 29 ezreléket tett ki. Ilyen kimagasló arányú világgazdasági térvészést csak a gyar-

matait veszítő Anglia és a válságba süllyedő Argentína szenvedett el.

A külkereskedelemben lecsapódó teljesítményromlás következményeit a vezetés külföldi hitelek felvételével igyekezett enyhíteni. Az ország külföldi adósságállománya 1970 és 1989 között egymilliárd dollárról 21 milliárd dollárra nőtt. A hajdani KGST-országok csoportjában Magyarország eladósodottsága kimagasló volt. Az egy főre jutó külső adósság 1989-ben 2000 dollárra rúgott Lengyelország 1200 dolláros, Csehszlovákia 500 dolláros nagyságrendjével szemben.

Az eladósodás mindinkább behatárolta a gazdaságpolitika mozgásterét, s még bonyolultabbá tette az ország függőségi viszonyait. Egyértelmű volt a függőség a Szovjetuniótól katonai, politikai és energiagazdálkodási téren. A nyolcvanas évek elejére viszont kritikus függőség alakult ki a nyugati pénzüpiactól, azonban a lengyel helyzettől eltérően nem a kormányoktól. A dualizmus fogalom az első világháború előtti időszakban az osztrák–magyar hatalom kettős jellegére utalt, a nyolcvanas években viszont kettős függőség jellemt.

A nyugat-európai országok mögötti hosszú távú leszakadás szemlélteti legjobban a magyar gazdaság összteljesítményét s az ebből fakadó lakossági közérzetet. Az eladósodással finanszírozott gulyáskommunizmus fogyasztási szintje kétségkívül kedvezőbb volt, mint a sorstárs KGST-országokban. Ez letagadhatatlanul javította az onnan érkezők értékítéletét a honi állapotokról. A visszaemlékezésre képes idősebb generációnak viszont volt összehasonlítási lehetősége a háború előtti Ausztriával, ahol az egy főre jutó GDP 1937-ben még 40%-kal, 1989-ben már 150%-kal volt magasabb, mint Magyarországon. Magyarországnál korábban jóval fejletlenebb országok, mint Portugália, Görögország, Spanyolország, Írország, Finnország, jócskán előrébb kerültek a vásárlóerő-paritáson számolt nemzetközi fejlettségi rangsorban.

A hagyaték része a tágabb értelemben vett infrastruktúra is. A magas növekedési ütemek elérése érdekében a szűkös erőforrások zömét a termelési szféra kapta a fizikai infrastruktúra rovasára. Az OECD-országok harmincéves átlagában a beruházások kétharmada az infrastruktúra, egyharmada a termelési szféra fejlesztését szolgálta. A magyar arány ennek éppen a fordítottja volt.

A nyolcvanas években már romló képet mutatott a gazdaság társadalmi környezete, humán infrastruktúrája is. Az élve születések számának csökkenése más országokénál korábban, alacsonyabb gazdaságfejlettségi színvonalon már a nyolcvanas évek elején elindult. A nemzetközi mezőnyben elért negatív rekordok az alkoholfogyasztás, a válások, az idegileg sérültek arányszámában, valamint a közművelődés, a magatartási, életviteli és munkakultúra színvonalának esése jelezték a lakosság szellemi, fizikai, pszichikai állapotának hanyatlását. Ezt sajátosan igyekezett ellensúlyozni az emberi erőforrások korábbinál hatékonyabb felhasználása, népnyelven a káderpolitika felpuhulása, nemesítése.

Az értékrend társadalmi mértékű megszilárdítását kétségkívül nem segítette, hogy a lakosság jövedelmein belül a teljesítménytől független társadalmi juttatások aránya 1989-ben már 39% volt az 1980. évi 31%-kal szemben.

Gyors lepusztulást mutatott a gazdaság természeti környezete. A természetvédelem elhanyagolása, a természet leigázására irányuló fejlesztéspolitika és a környező országokból ér-

kező hatások következményeként Magyarország légtere és vizei a legszennyezettebbek közé kerültek Európában. A környezetszennyezés mértéke is közrejátszott a lakosság egészségi állapotának romlásában, másrészt igen súlyos környezetvédelmi terheket hagyott hátra a jövő számára.

RENDSZERVÁLTÁS VÁLSÁGBAN

A háború utáni túlélési-újrakezdési életerő felszabadulásából, a háború alatti hadigazdálkodás során felhalmozott műszaki-szervezeti ismeretek hasznosításából, a tulajdonkiszajátításokból, az infrastruktúra elhanyagolásából, majd a hetvenes évek hitelfelvételéből táplált mennyiségi fejlődés hajtóerői a rendszerváltás előtti évtizedre kimerültek. A magyar átalakulás sajátosságának vizsgálatánál viszonylag kevés figyelmet kapott az a körülmény, hogy a nyolcvanas évek végére átfogó növekedési válság jelei váltak láthatóvá. A gazdasági növekedés üteme már 1978 és 1987 között is a korábbi három évtizedes átlag egyharmadára, 1,8%-ra csökkent, majd egyéves stag-

Sztrájkolnak a pécsi szénbányászok

nálás után a GDP már 1%-kal, az ipari termelés 3%-kal, a beruházások 4%-kal estek vissza.

A mezőgazdaságban láthatóvá vált az ágazati válságjelek súlyosbodása. Az 1980. évi nemzetközi kamatrobbanás, illetve az IMF-megállapodással együtt járó „kamatpiacosítás” következtében a korábbi években elindított agrárberuházások költségei megugrottak, a különféle költségvetési szubvenciók és a mezőgazdasági termelés jövedelmezősége csökkent, az agrárberuházások 44%-kal zsugorodtak 1981 és 85 között. Így az 1981–85 közötti évek átlagához viszonyítva a juhállomány 29%-kal, a sertésállomány 15%-kal, a baromfiállomány 12%-kal volt alacsonyabb 1989-ben. Gyakorta hallható, hogy a rendszerváltás legnagyobb ágazati vesztese a mezőgazdaság, amely mindmáig nem érte el a három évtizeddel ezelőtti színvonalat. Nem feledhető viszont, hogy a visszaesés már 1990 előtt elkezdődött. Az átalakulás dinamikus erejének remélt lakossági gazdasági tevékenység az új adórendszerhez igazodó magatartás és az „átmeneti iparszüneteltetés” következtében 5%-kal csökkent.

Láthatóbbá váltak a korábban adminisztratív eszközökkel lefojtott pénzügyi egyensúlyhiány jelenségei. A korábbi évek viszonylag stabilabb fogyasztói árszínvonala 1988–89 átlagában már évi 16%-kal emelkedett. Ez felerősítette a bizalomhiányból fakadó gazdasági magatartásformákat, készletfelhalmozási spekulációkat, a kettős valutapiac kiszélesedését. Inflációval tisztítva csökkent a gazdálkodó szervezeteknek folyósított hitel- és a lakossági takaréket-állomány is.

A belső válságfolyamatokat elmélyítette, hogy az ország domináns partnere, a Szovjetunió, amellyel a külkereskedelmi forgalom egyharmada bonyolódott, mind erőteljesebben küszködött az elavult modell működtetésével és a hidegháborús konfrontáció terheivel. A gorbacsovi reformkísérletek sűrűjében kiéleződtek a szovjet termelési és elosztási rendszer zavarai is. A Szovjetunióba irányuló magyar kivitel növekvő hányada maradt ellentételezés nélkül. A létfontosságú szovjet energiahordozó- és nyersanyagszállítások csökkentése a magyar gazdaságban is zavarokat, devizagazdálkodási problémákat okozott. Ezt tetézték a nyugati betétkivonások. Az 1990. márciusi választások előestéjén az MNB devizataralékainak szintje 800 millió dollárra süllyedt, s ezzel az ország vésszen közel került a külső fizetéképtelenséghez. A devizagazdálkodási mozgáster eltűnt.

A történelemben a nagy politikai átalakulásokat, rendszerváltoztatásokat többnyire dinamikus gazdaságfejlődési szakasz előzte meg. A közelebbi múltban is ezt példázták az 1959–74 közötti spanyol, az 1960–89 közötti dél-koreai vagy az 1973–88 közötti chilei fejlemények. A dinamikus fejlődés időszakában kialakult kapacitások, erőforrások ugyanis bizonyos tartalékokat jelentenek a politikai átalakulással, modellváltással járó veszteségek, működési zavarok túléléséhez. A dinamikus időszakban megnövekvő várakozások pedig önbizalmat adnak az átalakítás végrehajtásához.

A negyedszázaddal ezelőtt kialakult magyar gazdasági helyzet tehát nem csupán abban jelentett előzmény nélküli történelmi kihívást, hogy egy döntő mértékben államosított gazda-

ságot kellett új növekedési pályára állítani, új partnerkapcsolati rendszerbe, piacgazdasági környezetbe illeszteni, hanem mindezt kibontakozó és felerősítő válság körülményei között kellett végrehajtani. A hadviselésben jól ismert, hogy ellenséges nyomás alatt az erőátcsoportosítás, manőverezés lényegesen nehezebb és nagyobb veszteségekkel járó feladat, mint a front nyugalmi állapotában. Az orvosi operációt is kerüljük akut betegségtünetek esetén. Ez érvényes a gazdaságra is. A gazdaság krónikus betegségállapotának gyógyítása során elkerülhetetlen veszteségek mértékét tetézték az akut válságkezelés nehézségei.

A GAZDASÁGPOLITIKA KÖRNYEZETE

Történelmi sorsfordulóknál a reálgazdaság és a gazdaságpolitika mozgásterét mindenkor befolyásolja a külső feltételrendszer és az adott társadalmi-politikai környezet sajátossága. Már a máltai amerikai-szovjet megállapodás aláírása (1989. december 2.) előtt ismertté vált, hogy az átalakulás célja a piacgazdaság és a demokrácia megteremtését eredményező, erőszakmentes rendszerváltás. Az átalakuló országok stratégiai útmutatóul kapták az ún. washingtoni konszenzus forgatókönyvét, a pénzügyi stabilizáció-liberalizáció-privatizáció tripartitumát. Már a rendszerváltást megelőző időszak kormányzati lépései is e külső feltételek ismeretében alakultak.

A hidegháborút lezáró események felgyorsulása következtében a politikai szféra és a társadalom figyelme egyaránt a politikai átalakulás kérdéseire összpontosult. Az átalakulás főszereplői a politikusok és a jogászok voltak. Az átalakulás gazdasági kihívásai, feszültségcsoái, következményei érdemi pártpolitikai-kormányzati-társadalmi figyelmet nem kaptak, nem volt gazdasági kerekasztal. A számolás és mérés nem volt tantárgy az átalakítástani osztályban. Az ország valóságos gazdasági helyzetét jobban ismerők nem minden szorongás nélkül figyelték a piacgazdaság és a demokrácia egyidejű, felgyorsított ütemű, huszárvágtás bevezetésének várható fejleményeit.

A gazdaságra, társadalomra rátelepedő szocialista állam méretre szabása természetesen alapvető fejlődési követelmény volt. Átfogó válság kibontakozásának időszakában viszont az állam

feladatai mindenütt nőnek. Ilyenkor a méretre szabás igen nagy – a politikusok felkészültségét meghaladó – szakértelmet igényel. A gazdaság ellenőrzése természetesen nem rendőri feladat, de a gazdasági rendőrség feloszlátása az 1990. évi választások előtt egyértelmű jelzést adott, hogy szabad a pálya a hatalmi űrből, a korábbi átalakulási törvényből, a gazdaságpolitika elhanyagolásából fakadó lehetőségek kiaknázására. A gazdasági életben negyedszázada sem „szent emberek” működtek.

A kívülről kapott rendszerváltás-kivitelezési terv első szakasza, a pénzügyi stabilizáció, a költségvetési egyensúly megteremtése megkövetelte a különféle szubvenciók radikális csökkentését. Nem volt nehéz előre látni, hogy ebből adódóan a fogyasztás, a termelés és a beruházások már elkezdődött csökkenése felgyorsul, megnő a vállalati csődök száma. Zsugorodásnak indul a gazdaságban az importliberalizáció, a behozatal adminisztratív korlátozásainak felszámolása – különösen ellensúlyozó leértékelés nélkül – a legyengült belföldi vállalatok növekvő részét fosztja meg a belső piactól. A magyar árfolyam-politika viszont az infláció féken tartása érdekében nem leértékelő, hanem felértékelő jellegű volt. A munkaerőpiac meginduló liberalizációja nemcsak a túlfoglalkoztatottságot csökkentette, hanem a munkahelelyek számát is.

Legyengült, válságos helyzetben lévő gazdaságban nincs nagy esély arra, hogy a privatizálandó állami vagyont vásárlói a politikai változások irányának megfelelő belföldiek lehessenek. Hungarikumként említhető, hogy a KGST-n belüli kapcsolatokban kialakult magyar rubelaktívumok alapján a magyar fél követelte legelőször és legerőteljesebben a KGST-együttműködésben a világpiaci árak és a dollárelszámolás bevezetését. Válsághelyzetekben az országok közötti fizetési-elszámolási feltételeket nem keményíteni, hanem puhítani, klíringesíteni szokták. A KGST-országokba szállított magyar gépek „puha” termékek voltak, más piacokra nem exportálhatók, a keletről behozott energiahordozók és nyersanyagok viszont „kemény”, létfontosságú, dollárért értékesíthető árunak számítottak. Ezt az összefüggést a birodalmi politika feladásával a szovjet fél is felismerte és érvényesítette. A magyar törekvés a KGST gyorsított piacosítására sokak számára rejtélyes, de

Bevásárlóturisták Ausztriában

legalábbis érdekes, egyesek szemében fundamentalista liberális volt.

AZ ARÁNYOK MŰVÉSZETE

A rendszerváltás előtt tehát már kirajzolódtak azok az ellentmondásos célkonfliktusok, amelyek rövid és középtávon feszültek a gazdasági-politikai átalakulás és stabilitásteremtés között. Talán még súlyosabbak voltak a feszültségek a rendszerváltástól várható fejlemények és a lakossági várakozások között. Az eladósodással finanszírozott gulyáskommunizmus, majd a Németkormány időszakában megváltozott politikai stílus és a reformkezdeményezések nyomán a lakosság döntő többsége nem volt tisztában az ország tényleges helyzetével, lehetőségeivel. Sajátos paradoxonként a romló gazdasági helyzet javuló politikai közérzettel párosult. Sok évtizeddel korábban megváltó igeként terjesztették a jelszót, hogy „szovjethatalom plusz villamosítás, egyenlő a kommunizmussal”, a rendszerváltás küszöbén a demokrácia és piacgazdaság „pas de deux”-je ígérte az üdvözülést.

A helyzet és a rendszerváltási feladat rendkívüli súlyosságának, összetettségének megértése iránt nem mutatkozott különösebb társadalmi fogékonyság. A lakosság elsősorú többsége a csodálatosnak remélt rendszerváltástól a kádári teljesítményi követelmények megőrzéséhez svájci béreket és skandináv jólétet remélt. Az 1990 tavaszán regisztrált 102 párt egyike sem remélhette, hogy a gazdasági kihívások megválaszolását lehetővé tevő kemé-

nyebb programmal esélye lehet a választási sikerre. Ezt a veszélyt a pártok ugyancsak felismerték, gondosan el is kerülték, s nagy előszeretettel operáltak leegyszerűsített, délibábkergető jelszavakkal.

Plurális demokratikus politikai rendszer – a diktatúrától eltérően – már politikai racionalitásból sem hagyhatja figyelmen kívül a lakossági várakozásokat. Az ország gazdasági helyzetét ismerők feszült figyelemmel várták a sikeres átalakulás támaszául szolgáló társadalmi-politikai erőter kialakulását. Kirajzolódtak a kockázatok, és szaporodtak a kérdések, hogy a jogalkotás, államtanítás nem szalad-e annyira előre, hogy korlátozódhat, lebénulhat a jövőbeni kormányzat cselekvőképessége, az átalakulás dinamikája.

A magyar politikai kultúrában örökérvényű a Deák Ferenc-i bölcsesség, mely szerint „a politika az arányok művészete”. Negyedszázada az ország előtt feszült a nagy kérdés, hogy adott reál-gazdasági és társadalmi lehetőségek között milyen arányban sikerül megbirkózni a válságkezelés, valamint a piacgazdaság és a demokrácia egyidejű megteremtésének feladataival, hogy a kibontakozó többpártrendszer pozíció-szerzési harcai között érvényesülnek-e majd az ország újjáépítésének érdekei, kialakul-e az új európai kapcsolatrendszerben a megfelelő hely megszerzéséhez szükséges, pártérdekeken felül-emelkedő konszenzuskultúra.

Fenntartható lesz-e az ország jövőjébe vetett bizalom és remény a várható megpróbáltatások ellenére? A kérdések már láthatóak a történelem olvasótábláján. A válaszokat a jövő adja meg. ♦

Tudjon meg még többet a történelemről!

Olvassa
a Rubicont
minden
hónapban!

Előfizetőinknek 2 szám ajándék: 10-et fizet, 12-t kap!

Egyenként is megvásárolható példányok

2003/3-4	Új világrend	699 Ft	☐	2011/7	Háborús bűnösök	645 Ft	☐
2003/6	A történezmestersége	448 Ft	☐	2011/8	Királykérdés Magyarországon	645 Ft	☐
2003/9-10	Deák Ferenc, a haza bölcse	699 Ft	☐	2011/9-10	Bethlen István	995 Ft	☐
2004/4	Bibó István, a nemzet lelkiismerete	448 Ft	☐	2011/11	Az avarok	645 Ft	☐
2004/7	Történelem az interneten	448 Ft	☐	2011/12	Gulag	645 Ft	☐
2004/8-9	60-as évek	699 Ft	☐	2011/1 különszám	Dicsőséges dinasztia: Árpád-ház	645 Ft	☐
2004/10	IV. Károly	448 Ft	☐	2011/2 különszám	Náci örökség	645 Ft	☐
2004/12	Az Andrásyvilág	448 Ft	☐	2011/3 különszám	Magyar középkor	645 Ft	☐
2005/1	A háború sötét arcai	498 Ft	☐	2012/1-2	Magyarország a mérlegen	995 Ft	☐
2005/8	Az NSDAP története	498 Ft	☐	2012/3	Kitörés	645 Ft	☐
2006/2-3	Háború a modern korban	789 Ft	☐	2012/4-5	Történelmi tévhit - Krasznahorka büszke vára	995 Ft	☐
2006/7	Terrorbombázások - Tortúra	545 Ft	☐	2012/6	Adók és adófizetők - Hitler stílusa	645 Ft	☐
2006/8	Che Guevara - Keresztesek	545 Ft	☐	2012/7	Újkori olimpiák - Lovagok világa	645 Ft	☐
2007/1-2	Második Trianon	889 Ft	☐	2012/8	Horthy István halála - Kádár arcai	645 Ft	☐
2007/3	Állambiztonság - Titkosszolgálat	595 Ft	☐	2012/9-10	Klebsberg - Aktuális Horthy kép	995 Ft	☐
2007/4-5	Eliték a Horthy-korszakban	889 Ft	☐	2012/11	Volksbund kontra Hűségmozgalom	645 Ft	☐
2007/6-7	A magyar bor századai	889 Ft	☐	2012/12	Sztálin - Nagy perek - A „Kossuth címer”	645 Ft	☐
2007/8	A 20. századi nő	595 Ft	☐	2012/1 különszám	Boszorkányság	645 Ft	☐
2007/9	Személyi kultusok	595 Ft	☐	2012/2 különszám	A Magyar nemesség	645 Ft	☐
2007/10	Horthy Miklós kultusza	595 Ft	☐	2013/1	Híres merényletek - Gestapo	695 Ft	☐
2007/1 különszám	AVO-AVH-III/III	595 Ft	☐	2013/2-3	Nagy Szulejmán - Pápák és a Pápa választás	995 Ft	☐
2008/1	Emigrációk	595 Ft	☐	2013/4	Mozaikok az európai zsidóság történetéből	695 Ft	☐
2008/2-3	Reform, modernizáció	595 Ft	☐	2013/5	Horthy Istvánné - Grófok, hercegek, bárók	695 Ft	☐
2008/4	Szlovákia + Híres asszonyok	595 Ft	☐	2013/6	Szent István nyomában - Fehérvár	695 Ft	☐
2008/5	A repülés úttörői + Edvard Beneš	595 Ft	☐	2013/7	Bethlen Gábor - Kis magyar lőtörténelem	695 Ft	☐
2008/6	Ókori olimpiák + Katyn	595 Ft	☐	2013/8	A mohácsi csata - II. Lajos kontra Szulejmán	695 Ft	☐
2008/7-8	Fekete krónika	895 Ft	☐	2013/9-10	Napoleon - A hatalom és a szélsőjobb a Horthy-korban	995 Ft	☐
2008/9	Fekete-fehér Amerika	595 Ft	☐	2013/11	Hősök tere - Nemzet és emlékezet	695 Ft	☐
2008/10	A doni kálvária + '68 világa	595 Ft	☐	2013/12	A Bethlen-korszak	695 Ft	☐
2008/1 különszám	Titokzatos ókor	595 Ft	☐	2013/1 különszám	A borgiák - Firenze és a Mediciek	695 Ft	☐
2009/1-2	Magyar jobboldali hagyomány	895 Ft	☐	2013/2 különszám	Mi történt Mohács után?	695 Ft	☐
2009/3	A királyiroktól a 301-es parcelláig	595 Ft	☐	2014/1	A székelység története	695 Ft	☐
2009/4	Amiről a címerek mesélnek	595 Ft	☐	2014/2	Zrínyiek	695 Ft	☐
2009/5	Délvidéki tragédia	595 Ft	☐	2014/3	Dózsa György, 1514 - Megszállás, 1944	695 Ft	☐
2009/6	Út a háborúhoz	595 Ft	☐	2014/4-5	Seuzo-kincs - Az I. világháború	995 Ft	☐
2009/7-8	Vadászat Magyarországon	895 Ft	☐	2014/6	A béke kálváriáján - Apponyi Albert gróf	695 Ft	☐
2009/9	A téli háború	595 Ft	☐	2014/7	Egy magyar mítosz - Az aranycsapat	695 Ft	☐
2009/10	Egyenruha-történet - Középkori magyar királynék	595 Ft	☐	2014/8	Sopron - A hűség városa	695 Ft	☐
2009/11	Középkor	595 Ft	☐	2014/9	Isonzó - Doberdó - Caporetto	695 Ft	☐
2010/1	A csendőrség története 1881-1945	645 Ft	☐	2014/10	Az Oszmán Birodalom	695 Ft	☐
2010/2	Szabadkőművesek	645 Ft	☐	2014/11	A kiugrási kísérlet	695 Ft	☐
2010/3	Szélsőjobb oldali radikalizmusok	645 Ft	☐	2014/12	Magyar béketörekvések - Szent-Györgyi Albert	695 Ft	☐
2010/4-5	Trianon és 20-as évek Magyarországa	995 Ft	☐	2014/1 különszám	Európa	695 Ft	☐
2010/6	Kitelepítések - Ki volt Biszku Béla?	645 Ft	☐	2015/1	A nagy háború, 1914-1918	695 Ft	☐
2010/7	A szex és erotika kultúrtörténete	645 Ft	☐	2015/2	Iszlám radikalizmus - Vitriolos karikatúrák	695 Ft	☐
2010/8	Sikertörténetek a 19. században	645 Ft	☐	2015/3	Haditengerészet	695 Ft	☐
2010/9	1956-os sortűzek - Kulákok	645 Ft	☐	2015/4	1945, egy végzetes év - Hóman Bálint	695 Ft	☐
2010/10	Hitler és Sztálin tábornokai - Károlyi Mihály	645 Ft	☐	2015/5-6	Örmény genocídium 1915 - Német kapituláció 1945	995 Ft	☐
2010/1 különszám	Trianon és a revízió	645 Ft	☐	2015/7	Petőfi élete és halála	695 Ft	☐
2010/2 különszám	Ormos 80	595 Ft	☐	2015/8	Női szerepek a történelemben	695 Ft	☐
2011/1	A Szent Korona viszontagságai	645 Ft	☐	2015/9	A Nádasdyak - Málénkij Robot	695 Ft	☐
2011/2	Vörös terror, fehér terror	645 Ft	☐	2015/10	Koncepciós perek	695 Ft	☐
2011/3-4	A 19. század - Bethlenek	995 Ft	☐	2015/11	Gróf Tisza István	695 Ft	☐
2011/5	Weimar arcai - Megszállások	645 Ft	☐	2015/12	Koronás főek	695 Ft	☐
2011/6	A Hitler-Sztálin paktum	645 Ft	☐	2016/1	Migráció	695 Ft	☐

EGYÉVES ELŐFIZETÉS DÍJ | 2016/3-tól 1 év (12 szám) 6950 Ft

Megrendelem
a Rubicon következő egy évben megjelenő számait o
A régi számokat tartalmazó egységcsomagok közül
kedvezményes áron megrendelem:

2007-es évfolyam (12 szám)*	- 4500 Ft o
2008-as évfolyam (11 szám)	- 4500 Ft o
2009-as évfolyam (11 szám)	- 4800 Ft o
2010-es évfolyam (12 szám)	- 5000 Ft o
2011-es évfolyam (15 szám)	- 6000 Ft o
2012-es évfolyam (14 szám)	- 6000 Ft o
2013-es évfolyam (14 szám)	- 6000 Ft o
2014-es évfolyam (13 szám)	- 6000 Ft o
2015-ös évfolyam (12 szám)	- 6000 Ft o

Új előfizetőinknek postaköltséget nem számítunk fel. Előfizetés nélkül a régi évfolyamokat 500 Ft egyszeri postaköltséggel postázzuk. A fent feltüntetett folyóiratszámaink egyenként is megrendelhetők.

NÉV

INTÉZMÉNY
(KÖZLETTI MEGRENDELÉS ESETÉN)

CÍM / TELEPÜLÉS:

UTCA:

HÁZSZÁM / EMELET, AJTÓ:

TELEFONSZÁM:

E-MAIL:

OLVASHATÓ ALÁÍRÁS

Adja le megrendelését e-mailben: rubicon@online.hu | Rendelhet interneten: www.rubicon.hu
Vagy postai úton: Rubicon szerkesztősége (1161 Budapest, Sándor utca 60.). A megrendeléseket fénymásolva vagy kézírással is elfogadjuk.

TÖRVÉNY, JOG, IGAZSÁG

SZÉLL KÁLMÁN ÉLETMŰVE

MATHIAS CORVINUS COLLEGIUM
TIHANYI ALAPÍTVÁNY
SZÉLL KÁLMÁN ALAPÍTVÁNY

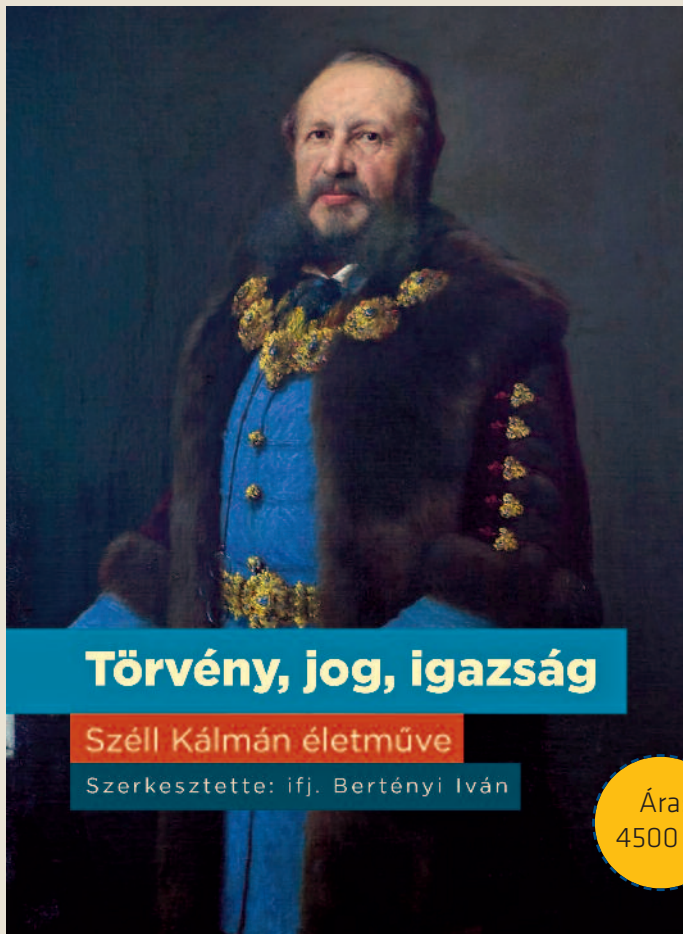
Széll Kálmán megítélése nem egyértelmű a történészek és a közvélemény szemében. Nálunk valamilyen okból a hétköznapi hősöknek nincs kultuszuk. Igaz, hogy Széll Kálmán nem volt lánglelkű forradalmár, nem vezetett győztes hadseregeket, és nem is tudta hatalmát hosszú távon stabilizálni a századforduló kemény politikai csatáiban. Ennek ellenére a Széll-típusú vezetők lényegesen több figyelmet érdemelnek.

Fiatal pénzügyminiszterként felvállalta a – szinte minden nyelvben, de különösen a magyarban szitokszóknak számító – adóemelési ideáját, s ezzel stabilizálta az államkasszát. Az Osztrák–Magyar Bank létrehozásával és más megfontolt intézkedései révén pedig lényegében lehetővé tette az 1867-ben megkezdett kiegyezés gazdasági lezárását.

Érdemei gazdasági konszolidátorként elévülhetnek, még ha néhányan azt is gondolják, hogy semmi különlegeset nem csinált, csak ésszerű rendet. Aki alábecsüli tevékenységét, nem értik a politika világát és azt, hogy éppen a rendteremtés, a konszolidáció mennyire nehéz feladat.

Rendszerető közszolgaként tette a dolgát. Nem bírta a felfordulást, a rendetlenséget. Képes volt csak azért lemondani a miniszteri posztról, mert a boszniai beavatkozással kapcsolatos költségek túrhetetlenül meghaladták az eredetileg előrejelzetteket, és ez felborította a büdzsét. Csak akkor tért vissza, ezúttal már a végrehajtó hatalom csúcsára, amikor a századforduló politikai élete annyira zsákutcába került, hogy az ő nyugodt és rendszerező irányítása jelentett kiutat, és hozott enyhülést néhány évre.

Jelszavai első olvasatra rendkívül szikárul, már-már unalmasan csengenek: „*törvény, jog és igazság*”.

Törvény, jog, igazság

Széll Kálmán életműve

Szerkesztette: ifj. Bertényi Iván

Ára:
4500 Ft

Ugyanakkor ez a hármas credo az akkori politikai klímában nem kevés előrelátásra vall.

Széll a politika világának hétköznapi hőse volt, nem egy korszakalkotó vezető. Olyan, aki nélkül bizonyos helyzetek egyszerűen nem lettek volna feloldhatók. Sok arculcsapást elkerülhettünk volna, és talán boldogabb nemzet lennénk, ha nem csak az idő fedezékéből becsülnénk meg az olyan vezetőket, mint Széll Kálmán volt.

TOMBOR ANDRÁS

Kötetünkben Széll hosszú és sokoldalú közéleti pályafutásának minden fontos elemét feldolgozták történész szerzőink. A tudományos pontossággal megírt tanulmányok nem csupán Széll életének legismertebb korszakai-

val foglalkoznak. Az államháztartást stabilizáló pénzügyminiszter és az ellenzékkel békés viszonyt kialakító miniszterelnök mellett megismerhetjük a bankárt, a korszerűen gazdálkodó földbirtokost vagy a pályája csúcsán már túlju-

tott, tekintélyes veterán államférfi is. Aki tehát arra kíváncsi, ki volt és mit tett Széll Kálmán, kötetünkben találhatja meg a ma elérhető legalaposabb válaszokat.

IFJ. BERTÉNYI IVÁN

RUBICON-KÖNYVEK

A szerző a második világháborút állította vizsgálódásai középpontjába, de hosszú távú folyamatokban gondolkodik, s gondolatmenetét az első világháború végétől indítja és az újabb világegés következményeivel, a kommunista fordulathoz vezető út felvázolásával zárja.

Deborah S. Cornelius rendkívül olvasmányos stílusban, a szélesebb publikum számára is érthető formában mutatja be azt a csapdahelyzetet, amelyben a trianoni Magyarország folytatta kiűtkeresését. A világháború alatt pedig a harapófogóba szorult ország már csak a rossz vagy még rosszabb közül választhatott.

160 kép • 4 térkép

Könyvesbolti ára: 4980 Ft

Rendelje meg vagy vásárolja meg kedvezményesen a szerkesztőségben!

Szerkesztőségi ára: 3290 Ft

Postai küldeményként: 3290 Ft (+900 Ft utánvét díj)

Megvásárolható és megrendelhető:

Rubicon szerkesztősége

1161 Budapest, Sándor u. 60.

Telefon: 402-1848 • rubicon@t-online.hu

Rendelje meg honlapunkon!

www.rubicon.hu

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

